LEONARDI BRUNI
ARRETINI
EPISTOLARUM
PARS SECUNDA.

LEONARDI BRUNI
ARRETINI
EPISTOLARUM
LIBRI VIII

AD FIDEM CODD. MSS. SUPPLETI, ET CASTIGATI

Et plusquam XXXVI. Epistolis, quae in Editione quoque Fabriciana deerant, locupletati

RECENSENTE

LAURENTIO MEHUS

ETRUSCAE ACADEMIAE CORTONENSIS SOCIO,

Qui Leonardi Vitam scripsit, Manetti, & Poggii Orationes praemisit, Indices, Animadversiones, Praefationemque adjecit, Librumque Nonum, ac Decimum in lucem protulit.

ACCESSERE

Ejusdem Epistolae Populi Florentini nomine scriptae nunc primum ex Codd. MSS. in lucem erutae.

PARS SECUNDA.

FLORENTIAE. MDCCXXXXI.

EX TYPOGRAPHIA BERNARDI PAPERINII.

Sumptibus Josephi Rigaccii.

SUPERIORUM PERMISSU.

ILLUSTRISSIMO, ET REVERENDISSIMO DOMINO

D. ALBERICO

COMITI ARCHINTO

ARCHIEPISCOPO NICAENO
APUD MAGNUM ETRURIAE DUCEM
PONTIFICIO LEGATO,
ec. ec. ec.

LAURENTIUS MEHUS FELICITATEM.

QUis miretur, ILLUSTRISSIME, & REVERENDISSIME PRAESUL, quod Tutelae Tuae alteram harum epiſtolarum

partem commendare, Tuoque patrocinio tutari, atque ornare ausus sim? Tu enim is es, qui non solum vel paterno splendore, vel avita Proavorum Tuorum amplitudine praefulges; verum etiam omnibus & litterarum praesidiis, & disciplinarum institutis auctus omnium oculos in Te convertis. Et quidem nullos existimo adeo hospites in litteris versari, ad quorum aures ARCHINTAEI NOMINIS gloria non pervenerit, cujus e Stirpe tamquam ex equo Trojano innumeri Heroës prodierunt, quorum partim ingenii praestantia, partim magnitudine rerum gestarum illustres fuerunt. Neque vero, PRAESUL AMPLISSIME, id mihi negotii datum credidi, ut ve-

tu-

tustissimam Florentissimae Tuae Familiae originem ab ultimis usque Langobardorum Regibus repetita memoria producerem, vel Anselmi Archinti munificam pietatem, vel Manfredi piissimam liberalitatem, vel Hieronymi eximiam in jure scientiam, vel Philippi summam apud Principes existimationem, ac gratiam referrem. Congerant sane haec, & in avitis hujusmodi praeconiis se jactent, qui alienae laudis indigum commendant. Unum tamen & quidem recentiorem ex Progenie Tua nominare fas sit, Josephum puta Archintum Eminentissimum Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalem, qui cum apud Magnum Etruriae Ducem eodem, quo

Tu nunc emines, Oratoris munere fungeretur, nihil ſibi deeſſe oſtendit vel humanitatis ad gratiam, vel conſilii ad res bene gerendas, vel ingenii ad utriuſque linguae, & ſacrarum litterarum perveſtigationem. Quid quod & CAROLUS ARCHINTUS ampliſſimus Pater Tuus in multiplicibus, ſubtilibuſque diſciplinis verſatus eſt, & harum quoque artium gloria effloruit, ita ut omnem liberaliſſimorum ſtudiorum varietatem, & reconditarum diſciplinarum paene infinitam vim capaci mente comprehenderit. Sed quid ego haec, PRAESUL AMPLISSIME, in laudem Tuam commemorem? Quum Te magnum ARCHINTAEI SANGUINIS incrementum, Te inquam propria

pria cumulatum virtute intueri praeſentem, ac ſubſpicere liceat? Adeo ſimili effictus es ingenio, ut qui Te unum novit, omnes ARCHINTAEORUM HEROUM virtutes noverit. Nihil dicam de pietate, nihil de prudentia, nihil de litterarum latinarum peritia, quas ſemper cum graecis conjunxiſti, nihil de Hiſtoriae Eccleſiaſticae cognitione, in quam etiam nunc vehementiſſime incumbis. Praetereo etiam graviſſima Eccleſiae munera, quibus a Summis Pontificibus cohoneſtatus & honorificentiſſime functus es, & ſapientiſſime fungeris. Excitat me, atque alio abripit incredibilis ille Tuus in literas amor, atque adſiduum de his benemerendi ſtudium, quod

Tibi cum Majoribus Tuis commune eſt, idemque me allicit, ut favorem Tuum, ac patrocinium ſupplex ambiam. Praeterea cum in his, quas Tibi ſiſto, Epiſtolis de veteri etiam Mediolanenſis Urbis celebritate, origine, ac vetuſtate tractetur, cui potius hunc libellum conſecrem, quam Tibi PRAESUL AMPLISSIME, qui non ſolum maximum es ejuſdem Urbis ornamentum, verum etiam ex ea Stirpe prognatus, quae adeo praeclare de eadem civitate promerita eſt? Excipe igitur hilari vultu hoc obſequii mei monumentum, quod Tibi, ampliſſimaeque Domui Tuae dulciſſimo Muſarum domicilio venerabundus offero, dum longaevam Tibi vi-

tam, atque uberrima Virtutum Tuarum praemia in publicam Fidei, ac literarum utilitatem a Deo Opt. Max. precor.

Dabam Florentiae VIII. Kal. Augusti MDCCXXXXI.

CAN-

CANDIDO LECTORI

LAURENTIUS MEHUS
S. P. D.

H*Abes, Lector Benevole, alterum volumen Epistolarum* Leonardi Arretini, *in quo praeter illas, quae jam editae circumferebantur, leges librum nonum, ac decimum, qui numquam publicam lucem adspexere. Primum ex his nosmetipsi exscripsimus ex Codice Chartaceo humanissimi Viri* Ludovici Gualtierii, *quem in prioris voluminis proëmio perperam* Julium *nuncupavimus, quique amplissimam possidet collectionem Codd. MSs., qui ad Etruriae nostrae histo-*

riam

riam pertinent. Alterum vero exscriptum ad nos Arretio transmisit Marius Florus *Patricius Arretinus, ac pro sua humanitate nonnullas alias diversorum ejusdem seculi scriptorum epistolas adjunxit. Pollicitus eram in Epistola ad Lectorem primo volumini praefixa pag. XV. editurum me* Leonardi Arretini epistolam ad doctum juvenem Marrasium Siculum, *quae ita inciperet*: Nuper suavissime Marrasi cum apud quosdam praestantissimos juvenes, &c. *eamque jam descripseram ex Codice Chartaceo Illustrissimi, & Reverendissimi Marchionis* Gabrielis Riccardii *amplissimi Florentinae Ecclesiae Subdecani, qui humanissime annuit, ut ex privata sua Bibliotheca longe praestantissima quicquid in rem nostram sit excerperem, atque in publicum commodum proferrem. Sed cum, hanc quam diximus, epistolam sedulo perpenderem, in eaque de Batrachomyomachiae vulgo Homericae traductione hexametro versu facta tractari animadverterem, deprehendi non esse* Leonardi, *sed* Caroli Arretini, *qui Batrachomyomachiam e graeco transtulit, eademque epistola versioni suae praefixa* Marrasio Siculo *inscripsit, atque illa versio tum in multis Bibliothecarum MSs. Codicibus adservatur, tum typis descripta jamdiu prodiit, ut ostendit praestantissimus Annalium Typographicorum parens* Michaël Maittaire. *Hanc itaque nos abire jussimus, aliam-*

que

que produximus ex Cod. Membranaceo illius quem modo laudavimus, ac propter pietatem, eruditionem, humanitatem, atque in literas amorem numquam satis laudandi Marchionis Gabrielis Riccardii, *quae ita inscribitur:* Leonardi Arretini Epistola contra detractores suos ad Johannem Nicolam Veronensem Clarissimum ex equestri ordine virum incipit feliciter. *Initium ita se habet:* Admiratum dixisti doctum quemdam virum, &c. *Hanc epistolam excipiunt nonnullae aliae Populi Florentini nomine ad Concilium Basileense conscriptae, in quibus Patres adhortatur, ut Concilium Florentiam transferant, ac malevorum voces, qui id inhibere conabantur, retundit. Paucas vero e multis excerpsimus tamquam specimen amplissimae collectionis, quam tibi exhibebimus, cum plus ocii nanciscemur. In aliquibus MSs. Codicibus repertum a nobis est opusculum quoddam, quod hunc titulum praeseferebat:* Leonardi Arretini de studiis & litteris ad illustrem Dominam Baptistam de Malatestis; *de quo* Leonardi *nostri opera recensentes plura in superioris voluminis* Artic. XIII. pag. LX. *disseruimus. At in nonnullis Codd. non* opusculum, *sed* epistola *nuncupatur, ut praeter alios habet Codex Cl. Viri* Jacobi Facciolati, *in quo legere est:* Ad Dominam Baptistam de Malatestis de generibus studiorum Leo-

Leonardi viri eloquentis Epiſtola; *ut idem vir Celeb. maximum Patavini Lycei ornamentum nuper ad me ſcripſit*. *Sed quum in pluribus voluminibus manu exaratis* opuſculum, *non* epiſtola *inſcribatur*, & Leonardi *ſcripta enumerans hoc tamquam diverſum ab epiſtolis ſejungat* Jannotius Manettus, *nullum in hac epiſtolarum collectione locum ei reliquimus*. De Leonardi *vero ſcriptis multa in ſuperiore volumine diximus*. *Lubet nunc eam partem percurrere, ac nonnulla adjungere, quae vel omiſſa a nobis, vel perperam tradita fuerunt*. *Itaque in* Epiſt. ad Lectorem pag. V. *animadvertimus Editionem Epiſtolarum* Leonardi *noſtri*, *quae an.* 1472. *prodiit*, *praetermiſſam fuiſſe a Cl.* Maittairio *in* Annal. Typographicis. *Id de prima eorumdem Annalium editione intellige*. *Nam in ea*, *quam ille vir praeſtantiſſimus altera vice curavit*, *earumdem epiſtolarum an.* 1472. *editarum mentio fit*, *ejuſque editionis etiam meminerat ampliſſimus S. R. Eccleſiae Cardinalis* Angelus Maria Quirinus *non tam Sacra Purpura*, *quam eximia*, *qua praefulget*, *eruditione Eminentiſſimus pag.* LIII. *Aurei* Operis, *in quo* variae Literaturae Brixianae ſpecimen *ab oculos ponit*. Pag. XIX. *produximus particulam Epiſtolae* Alamanni Lunae *ad* Jannotium Manettum; *ubi pro* Alamanni, *reponendum* Nicolai Lunae. Pag. XXXI. *ſeq.* *ani-*

madvertimus contra Fabricium *in Cod. Regio*, *quem adfert* Labbeus, *sejungendum esse* Jacobum Angelum *a* Rinuccino. *Nunc adde*, *quod* Jacobus Angelus *est* Jacobus *Angeli filius a Scarparia*, *de quo* Blondus *in* Ital. Inlustr. *haec habet*. Primum Regionis Mugellanae oppidum est via Bononiensis Scarparia Jacobo ornata Angeli filio, cujus graece latineque doctissimi exstat M. Tullii Ciceronis vita in latinitatem luculenter traducta. *Ita* Blondus. Multi nominis virum Jacobum Angelum Florentinum in Mathematicis doctissimum *hunc appellat* Jo: Andreas *Aleriensis Episcopus in* Epist. ad Paulum Secundum *Straboni praefixa*, *quam in* Append. ad Vindicias ejusdem Pontificis pag. 253. seq. *recudendam nuper curavit Eminentissimus* Quirinus. Pag. LII. *ubi agitur de Libello*, *quem* de Republica Florentinorum *graece scripsit*, *praetermittendum non est*, *quod etiam Vir Clarissimus* Leo Allatius *hoc opusculum ex Codicibus MSS. descripserat*, *idemque a se versum edere decreverat in primo* Variorum Antiquorum *Volumine*, *ut non solum* Tom. X. Bibl. Graecae pag. 410. *nos docet* Fabricius, *sed ipsemet* pag. 178. Apum Urbanarum *de se testatur*. *Sed quamvis excerpta quaedam ex primo* Variorum Antiquorum *volumine ann.* 1641. *edidisset* Allatius, *nostri tamen Scriptoris opusculum in pu-*

blicam lucem numquam protulit. Pag. LV. *Innuimus* in Plut. LXI. Bibl. Laurentianae Cod. Chart. num. 1. *adservari Historiam de* Bello Gothorum *ab anonymo Italice conversam*. *Nunc interpretis nomen accipe*, *quod reperimus in Cod. Chart. amplissimi Marchionis*, *& Subdecani* Gabrielis Riccardii, *ubi haec leguntur*: Proëmio di Messer Leonardo di Francesco Bruni da Arezzo sopra il Libro de Bello Gotthorum composto da lui al Reverendissimo in Christo Padre Messer Giuliano Chardinale di Santo Agniolo & poi vulgharizzato per Bernardo di Ser Francesco di Bartolo di Vanni Nuti. *Initium hujusmodi est*. Benche a me molto più giochondo sarebbe stato referire la felicità, che i danni di ytalia, niente di meno perchè, ec. *Pag. LXI. suspicabamur Librum* de institutione, *vel ut in aliis MSs. Codd. legitur*, de ingenuis moribus adolescentium ad Ubertinum Carrariensem *non esse* Leonardi Arretini, *sed* Pauli Vergerii *Senioris*. *Quod ita se habere mihi per litteras significavit vir Cl.* Josephus Antonius Saxius, *ac me monuit in* Cod. membr. Bibliothecae Ambrosianae *adservari opusculum* de ingenuis moribus, *in quo tam initio*, *quam ad calcem sublatum fuit auctoris nomen*, *ubi haec leguntur*: Explicit de ingenuis moribus . . . . . Viri peritissimi Ferrariae. *Principio vero MSs.*

Co-

Codicis haec sunt: Licet abrasum fuerit Scriptoris, sive mavis auctoris nomen, fuit tamen Ferrariensis, ut constat ex calce. *Paulo infra ab alia manu additur*: Credo esse Leonardum Aretinum: *sed subjungitur ab altera*: non: sed Petrus Paulus Vergerius Justinopolitanus. *In eadem* Ambrosiana Bibliotheca *extat alius Codex Chartaceus*, *qui varia* Leonardi *opera continet*, *&* *inter haec legitur opusculum* de ingenuis moribus ad Ubertinum *nullum auctoris sui nomen praeseferens*. *Is autem*, *qui Codicem recensuit*, *ejusdem initio scripsit* de ingenuis moribus ad Ubertinum. *Oscitantis vero manus adjunxit* Leonardi Aretini, *quod ineptum est*, *cum nihil certius unquam sit*, *quam hunc libellum* a Vergerio *fuisse elucubratum*. *Testatur hoc alter Codex Membranaceus ejusdem* Ambrosianae, Bibliothecae, *qui cum hoc opusculum exhibeat*, *&* *titulo careat*, *ad calcem tamen haec habet*: Petri Pauli Vergerii Justinopolitani ad Ubertinum Carrariensem de ingenuis moribus, &c. *Causam hujus erroris cum Cl.* Josepho Saxio *eam esse arbitror*, *quod* Pauli Vergerii opus *in Codd. MSs. nunc inscribitur* de institutione adolescentium, *nunc* de ingenuis moribus adolescentulorum, *nunc vero* de ingenuis moribus, & liberalibus studiis adolescentiae, *ut praese fert editio Mediolanensis ann.* 1474. *&*

Cod. membr. Bibl. Laurentianae Plut. LXV. n. XV, *idque* Art. XVII. *superioris voluminis innuimus*. Leonardus *vero* Arretinus *dum adhuc graecis scriptoribus Florentiae vacaret, transtulit* Basilii *Librum*, *quem habuit ad discipulos instituendos, ut testatur* Poggius. *Hic itaque libellus tam in vetustis editionibus, quam in MSS. Codd. varios titulos prae se fert, quorum plerosque* Art. XXXIV. *primi Voluminis pag.* LXX. *enumeravimus. Codicem MS. prae manibus habeo, in quo legas*: Sancti Basilii de liberalibus studiis, & ingenuis moribus liber per Leonardum Arretinum e greco in latinum conversus, *eumdemque titulum exhibet editio Mediolanensis an.* 1474, *quam se vidisse mihi significavit Cl.* Joseph Saxius, *& Bononiensis ann.* 1497., *ut* Tom. I. Annal. Typograph. *nos docuit Cl.* Michaël Maittairius. *Quamobrem cum nonnulli* libellum de liberalibus studiis, & ingenuis moribus ad Ubertinum Carrariensem *sine* Vergerii *nomine in Codd. MSs. invenerint, meminerintque legere se opusculum* Leonardi Arretini *eodem modo inscriptum, nullo habito discrimine* Leonardi *esse putarunt, cum revera* P. Pauli Vergerii *sit. Siquidem* Leonardus Arretinus *opusculum suum de* Liberalibus studiis, & ingenuis moribus *non* ad Ubertinum Carrariensem, *sed ad* Colucium Salutatum *misit. Sed de hoc hactenus.*

Lau-

Laudationem Florentinae urbis, *de qua* Art. XVIII. pag. LXI. *verba fecimus in Italicam linguam transtulit* Lazarus Patavinus *e Sacra Dominicanorum Familia Monachus*, *cujus versionem mecum communicavit vir doctissimus* Nicholaus Bargiacchius *ex MS. membr.*, *quem in suo musaeo adservat ita inscriptum*. Comincia il prohemio, overo epistola di Frate Lazaro da Padova dell'Ordine de' Frati Predicatori maestro in theologia nella traductione del trattato di Messere Leonardo d'Arezzo huomo elloquentissimo fatto in latino de le vere Lode de la inclita, e gloriosa Città di Firenze, e per lo predetto Frate transposto in volgare intitolato a spettabili Cittadini, e Mercadanti Firentini. Feliciter. *Incipit proëmium*: Non solo dagli Antichi Philosophi, ma anco, ec. *Orationis vero initium hujusmodi est:* Vorrei dallo immortale Dio mi fosse conceduto che, ec. *Meminimus* Art. XXXIII *fabulae cujusdam*, *eamque in* MS. Riccardiano *reperiri addidimus*. *Ea extat in Codic. Chart. Marchionis praestantissimi* Gabrielis Riccardii, *ubi legitur:* Novella bellissima e leggiadra di Seleuco Re di Soria, e di Antioco suo figliuolo tracta dall' Antiche Hystorie, e in volgare ydioma per lo excellentissimo Oratore Leonardo Aretino composta contraria a quella

di

di Tancredi. *Incipit autem*: Non sono molti anni passati, che trovandomi in compagnia di più gentili huomini, e donne, ec. *Traductionem actus primi primae Comoediae Aristophanis, quam nos* Art. LVI. *memoravimus, nihil aliud esse putamus, quam versionem actus primi illius comoediae, quae in Editt. Aristophanicis principem locum obtinet. Haec vero nihil habet commune cum comoedia* Polixenae, *quam a* Leonardo Arretino *elucubratam fuisse testatur* Philibertus de la Mare *eamdemque ineunte Seculo XVI. a* Melchiore Lottero Typographo Lipsiensi *editam fuisse nuper nos docuit* Jo: Henricus Leich de Orig. & incrementis Typograph. Lipsiensis Cap. IV. *Inter literas, quae* Lib. VI. *leguntur, extat* num. IX. *Epistola ad* Cyriacum Anconitanum, *quam nonnulli* Leonardo Justiniano *tribuunt, eademque inter ejus opera Venetiis per* Bernardinum Benalium *excusa exhibetur. Sed* Leonardi Arretini *esse omnes existimabunt, qui MSs. Codd. versaverint, in quibus* Arretinus, *non* Justinianus *legitur.* Titus Livius Ferrariensis, *ad quem* Epist. IX. Lib. VII. *scribitur, est* Titus Livius *de* Frulovisiis, *vel ut in aliis MSs.* Filonisiis *Orator, ac Poëta eximius, qui ann.* 1430. *floruit, librumque de orthographia composuit, ac vita* Henrici V. *ab eo exarata MS. adservatur in nonnullis Angliae*

Bi-

Bibliothecis, *de quo* Tom. III. Script. Eccles. Cas. Oudinus, *&* Lib. XI. Bibl. Med. & Inf. Lat. Albertus Fabricius. *In* Epist. III. Lib. IX. *nullo habito suae amicitiae discrimine, exagitat* Laurum Quirinum *virum aetatis suae doctissimum*, *ac juris cognitione celebrem*, *a quo flagitiosa* Leonardi *convicia propulsare*, *ejusque eruditionem patefacere breviter decreveram*. *Ecce autem cum haec scriberem*, *opportune mihi redditus est fasciculus*, *in quo reperi partem* Diatribae Praeliminaris *propediem ante epistolas* Francisci Barbari *evulgandae*, *quam ad me humanissime transmisit* Eminentissimus Quirinus *maximum Purpuratorum Patrum decus*, *&* *ornamentum*, *ubi* pag. DXVIII. seq. *eximiam* Lauri *doctrinam ex* Blondo, Cyriaco, Francisco, ac Zacharia Barbaris, Leonardo Justiniano, *ac* Francisco Philelpho *contra* Leonardum nostrum, *ac* Matthaeum Bossum *doctissime ostendit*. *Itaque hanc* Diatribam Praeliminarem, *vel potius immensum totius resurgentis litteraturae thesaurum consulet lector*, *qui ejusdem* Lauri *praestantiam pernoscere cupit*. *In verbis* Blondi, *quae* Lib. IX. pag. 147. *ad epistolam* IV. *adtulimus*, *pro* Nicolaus Bracelleus *legendum est* Jacobus Bracelleus. *Cardinalis Sanctae Sabinae*, *ad quem epistolae nonnullae Populi Florentini nomine scriptae sunt*, *est* Julianus Caesarinus

Ti-

Tituli Sanctae Sabinae Presbiter Cardinalis S. Angeli vulgariter nuncupatus. Vide Mabillonium Tom. 1. Mus. Italici parte II. pag. 245. *Cardinalis vero S. Petri ad Vincula* Johannes Cervantes *natione Hispanus, qui a* Martino V. *Presbiter Cardinalis creatus est, de quo* Ciacconius, Attichius, *aliique. Haec sunt, de quibus te breviter admonitum volui.*

LEO-

LEONARDI BRUNI ARRETINI EPISTOLARUM LIBER QUINTUS.

I.

LEONARDUS HUGONI SENENSI S. (1)

Declarat contra calumniatores se recte ex graeco τἀγαθὸν *summum bonum transtulisse.*

Frequenter dubitari percipio in hac nova Ethicorum interpretatione, quam publice legere coepisti, quoniam ita scriptum in ea sit: summum bonum quod omnia appetunt. Oriri autem dubitationem, vel admirationem potius ex eo, quod antiqua interpretatio habuerit, non summum bonum, sed

(1) Hugoni Bentio Medico Senensi, ac Philosopho.

ſed bonum. Itaque ſuſpicari quoſdam viros, eosque ferme veteres ſtudiorum hujuſmodi ſectatores a me eſſe erratum, & malivolos, obtrectatoresque meos id ipſum jam non ſecus ac manifeſtum, deprehenſumque crimen circumferre. Quare, & reſpondere malivolis, & apud bonos me ipſum purgare quidam ſuadent. Ego autem hujuſcemodi mentis ſum, ut de malivolis, & obtrectatoribus illis non multum exiſtimem laborandum. Novi enim & qui ſint, & quam facile contemnendi. Bonis autem & ſtudioſis, qui non malivolentia aliqua, ſed opinionis errore ducuntur, veniam eſſe dandam cenſeo. Eſt enim difficile, ac protinus arduum, antiqua illa jampridem imbibita animis exſtirpare tam cito, ac evellere poſſe. Itaque intueri licet, interdum homines magis anxie male percepta dediſcere, quam bona percipere. Ignoſcendum igitur, & ſimul reſponſione mea ſatisfaciendum, meque ipſum apud hos purgandum, probandumque eſſe duco, ut veritate agnita omni me crimine abſolvant. Quamquam in hac mea cauſa neque difficili ſane per ſe, neque obſcura illa ſubit difficultas, quod de verbo graeco controverſia ſit, de quo apud homines graecarum litterarum ignaros aſſenſionem facere perarduum videtur. Sed tamen tanta eſt veritatis lux, tantumque jubar, ut aliena etiam in lingua appariturum ejus vim, ſplendoremque confidam. Nam vero quidem omnia conſonant; falſo autem cito diſſonat verum. Primum igitur videndum eſt, de quibus mihi conveniat cum adverſariis, & de quibus ſit quaeſtio, ut ordine, & via procedat oratio. Interpretis quidem eſſe puto, quae in aliena poſita ſunt lingua, ea in ſuam fideliter ſcribere. Hoc & adverſarii fatentur. Inſpiciamus ergo quid ſit in graeco poſitum, pro quo ipſe in latino ſummum bonum reddiderim. Eſt autem verbum τἀγαθὸν:

hoc

hoc etiam adversarii fatentur, sed male interpretatum esse contendunt. De significatione igitur hujus verbi controversia fit. Ego summum bonum significare dico, illi bonum. Antequam ad probationem descendam, placet quid summum bonum, & quid bonum latine dicimus constituere. Nam frustra de verbo graeco disputaremus, si de latino ambiguitas esset. Haec verba summum bonum eam puto vim apud latinos habere, ut per illa notetur extremum illud ac perfectum bonum, ad quod cum tandem perventum fuerit, appetitus omnis conquiescit, id est, quod semper propter se expetitur, & nunquam propter aliud, cujus gratia cetera fiunt omnia, & ad illud referuntur, ipsum autem nunquam refertur. Media vero, per quae ad hoc extremum ascenditur, bona quidem sunt, non tamen summa, quoniam propter aliud, quod supra erat, expetuntur. At summum bonum nichil supra se habet, sed in eo appetitus conquiescit, nec ultra requirit. Quid autem sit extremum illud ac summum, ad quod omnia feruntur, hoc non est jam de vi verbi, sed de re ipsa perquirere, in quo magna Philosophorum ingenia conflictantur. Nec latere nos oportet hoc idem, quod summum bonum diximus appellari finem bonorum, & extremum, & ultimum, & primum. Dicitur enim extremum, & ultimum, quia non est ultra progressio: primum autem, quia principium est, & causa. Nam ejus gratia omnia omnes agunt, de quo praeclare Tullius in libris de Finibus Bonorum inquit: *Quaerimus enim quid sit extremum, quid ultimum bonorum, quod omnium Philosophorum sententia tale esse debet, ut ad id omnia referre oporteat, ipsum autem nusquam*. Ecce quid nos bonum, & quid summum bonum latine dicimus. Age nunc τἀγαθὸν, de quo controversia est, utrum bonum significat, an

ſummum bonum? Ego ſummum bonum ſignificare dico, atque aliud eſſe ἀγαθὸν, aliud τἀγαθὸν: alterum enim bonum ſignificare, alterum ſummum bonum. Quomodo id probas? Quia ſic Graeci utuntur. Non credimus inquit. At ſi non michi, ſaltem Euſtratio credas. Euſtratius enim natione Graecus eſt, & inter doctiſſimos apud Graecos habetur. Libros certe Ethicorum graeca in lingua ſic perite commentatus eſt, ut ſolus commentator illorum meruerit appellari. Verba Euſtratii ſunt haec in X. Ethicorum libro: τἀγαθὸν quod conjungitur ex τὸ & ἀγαθὸν nichil aliud eſt, quam ſolum bonum, & primum bonum: alia autem, puta intellectus & ſcientia, & virtus bona quidem ſunt, non tamen prima, & eſt intellectus quidem ἀγαθὸν, non tamen τἀγαθὸν, & virtus ἀγαθὸν, non tamen τἀγαθὸν. Sic per hoc elementum tibi oſtenditur primum principium, & cauſa, & radix, ac velut centrum omnium bonorum. O teſtimonium michi optatiſſimum! teſtimonium vero? immo ſententiam. Quid enim aliud Euſtratius, quam velut de tribunali me victorem pronunciat? ἀγαθὸν inquit ſignificat bonum, ſed τὸ cum illo junctum facit, ut ſignificet primum principium, & cauſam, & radicem omnium bonorum. Et quid aliud me dicere oportet? nonne haec probant? nonne haec purgant? Intelligant igitur boni & ſtudioſi, qui dubitabant prius, veritatemque opinioni ſuae anteferant: invidi autem & obtrectatores erubeſcant, & concidant. Nam quid eſt, quod hiſcere valeant contra graecum auctorem, ac doctiſſimum hominem. Dixi de Euſtratio. Quid Ariſtoteles ipſe? nonne haec eadem probat? Certe non minus aperte, ſed ſi dici poteſt, etiam clarius docet in primo Ethicorum libro bonorum alia eſſe laudis, alia venerationis. Vult autem laudis eſſe virtutem, ac cetera hujuſmodi bona. Venera-

tionis

tionis autem praestantiora quaedam ac diviniora. Tale inquit esse Deum & ταγαθὸν: ad haec enim, & alia referri. An iste, qui par fecit Deum, & ταγαθὸν, & ad haec alia omnia referri dicit, minus tibi probare videtur, quam Eustratius, ταγαθὸν designare non bonum, sed summum bonum? Nam si τ'ἀγαθὸν declararet idem quod bonum; cur diceret praestantius aliquid esse, quam bonum, ac Deo comparari? Quid Boëtius vir doctissimus? Nonne ex hac eadem paritate ab Aristotele sumpta ταγαθὸν summum bonum appellat? Duo inquit summa bona, quae inter se diversa sint, esse non possunt. At Deum, & Beatitudinem summa bona esse concessimus. Ecce quod Aristoteles ταγαθὸν dixit, Boëtius summum bonum exponit, cum Deum, & ταγαθὸν duo summa bona esse concedit. Quid ad haec respondebunt latratores ipsi, non graecarum modo ignari, verum etiam latinarum litterarum, qui tempus non in discendo sed in carpendo consumunt fuci apium, & improbissimi sycophantae? Docebo, & praeter has auctoritates antiquum interpretem se ipsum damnare. Quomodo hoc? quia in principio verbum ταγαθὸν bonum exponit dicens, bonum quod omnia appetunt. Postea vero procedens in opere, dum Aristoteles inquit tale esse Deum, & ταγαθὸν, victus jam re ipsa ac plane redargutus, quoniam ibi dicebatur aperte ταγαθὸν praestantius aliquid esse quam bonum, non est ausus exponere talem esse Deum & bonum, ne in manifestam dissonantiam caderet, sed dixit tale esse Deum, & per se bonum. Eodem quoque modo in libro hujus operis decimo, cum Aristoteles inquit quod bonum sit, & quod omnia appetunt id esse ταγαθὸν, vidit absurdum esse, ac stare non posse, si exponeret quod omnibus bonum sit, & quod omnia appetunt id esse bonum. Exposuit ergo & ibi per

se bonum. Atqui cum in decimo libro exponit per se bonum, quod omnia appetunt, se ipsum redarguit, quod dixerit in primo bonum, quod omnia appetunt. Non enim primis ultima, sed ultimis prima corriguntur, ad quem profecto errorem emendandum non tam voluntas illum, quam necessitas perduxit. Magna quidem est veritatis vis, magnumque numen, ac de primo ad extremum una, atque eadem miro inter se nexu apta, catenataque series rerum. Nam vero omnia consonant, omnia succedunt: falso autem, cum semel dictum fuerit, veritas dissonat, ac refragatur, & quasi obliquum multa offendunt, quod hic accidit. Quod enim falso expositum fuerat, multa postmodum reclamabant ac refragabantur, donec se ipsum, uti corrigeret, vi adegerunt. Nam illud sane dici haudquaquam potest, ut τἀγαθὸν utrunque significet, cum Aristoteles praestantius aliquid designare afferat, quam bonum, & Eustratius nichil esse aliud, quam primum bonum. Denique τἀγαθὸν & felicitas idem est; at bonum & felicitas non idem. Patet ergo antiquum interpretem male interpretatum fuisse, cum dixit bonum quod omnia appetunt: sed an postmodum bene, cum inquit, per se bonum, fateor minus viciose, inepte tamen. Nostri enim illi praestantissimi atque doctissimi, Ciceronem dico, atque Augustinum, & Lactantium, & Boëtium nunquam dicunt per se bonum, sed summum bonum. Afferre possem testimonia singulorum permulta, ni prolixitatem vererer. Sed tamen Boëtium supra ostendimus dixisse, duo summa bona, quae inter se diversa sint, esse non possunt. Eodem modo Tullius, *Epicurei*, inquit, *summum bonum voluptatem esse contendunt*. Et alio loco: *Facit Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum velit: hoc enim constituto in philosophia constituta sunt omnia*. Et paulo post:

poſt: *ſummum bonum ſi ignoretur, vivendi rationem ignorari neceſſe eſt*. Lactantius quoque inquit: *Epicurus ſummum bonum in voluptate animi eſſe cenſet, Ariſtippus in voluptate corporis; Peripatetici autem in bonis animi & corporis & fortunae ſummum bonum collocarunt*. Horum ergo nullus dicit per ſe bonum, ſed ſummum bonum. Quam igitur cauſam habuit interpres ille a conſuetudine doctiſſimorum noſtrorum recedendi? Non credo fuiſſe uſquam adeo ſibi arrogantem, ut Tullium, & Auguſtinum, & Boëtium, & Lactantium damnaret in verbo, ac melius putaret ſe dicturum. Sed illud magis credo doctos iſtos viros nunquam ab eo lectos fuiſſe. Itaque latinae linguae ignarus verbum de ſe ipſo finxit, quod nemo eruditiſſimorum unquam poſuerat. Enimvero quod & hoc ipſum vicioſe, hinc licet intueri, quia quae propter ſe & propter aliud expetuntur, per ſe bona ſunt, non tamen ſumma. Nam ſummum id eſt, quod ſemper propter ſe, & nunquam propter aliud. Quare nec dum bonum exponit τἀγαθὸν, nec dum per ſe bonum defendi poteſt, quominus erraſſe comprehendatur. Enim vero dicet quiſpiam: tu quemadmodum defendes omnia ſummum bonum appetere? Jam enim ſi hoc inquis, lapidem appetere ſummum bonum tibi fuerit confitendum. O argutias inſulas! Quanquam tu potius hanc defenſionem ab Ariſtotele exigas oportet, quam a me. Nam ego interpretis officio functus ſum, ut in graeco poſitum fuit, ſic in latinum reddidi. Sed tamen ſi aliquid ſupra interpretem me dicere oportet, poteſt ne eſſe quicquam inſulſius aut puerilius, quam dum Ariſtoteles de bono loquitur humano ad lapides, & hujuſmodi inſenſata cavillationem traducere? Quod qui facit, lapideus plane, inſenſatuſque ipſe eſt. Sic enim proponitur ab Ariſtotele: *omnis ars omniſque doctrina*

similiter autem & actus & electio bonum quoddam appetere videtur. Haec omnia videlicet hominum sunt, non lapidum, neque bestiarum. In libro quoque Magnorum Moralium inquit: *non de simpliciter bono nobis dicendum est, sed de bono, quoad nos. Non enim quaerimus Deorum bonum, nam de illo alia ratio, aliaque consideratio est. De bono igitur humano dicendum est*. En quid Aristoteles proponit, & sentit. Omnia vero humana summum appetere bonum, ac illius causa omnia omnes agere nemo sanae mentis unquam negabit. Quin etiam si ineptire placet, ac in verbo cavillari, dabis michi lapidem bonum appetere: sic enim tibi necessarium secundum primum interpretem. Quod si feceris, ergo summum bonum appetere concedam. Neque enim recipiendum est, lapidem, si modo quid appetit, bonum quidem sibi appetere, non autem optimum. Haec ad te, Ugo doctissime, pro graeci cognitione verbi scribere licuit, ut ipse certior factus valeas ambigentibus constanter & intrepide respondere, me non ad casum, neque temere, sed certa ratione & intelligentia Aristotelis verba, ut in graeco sunt, ita in latinum fideliter convertisse. Vale.

II.

LEONARDUS THOMAE CAMBIATORI S.

Divitias in bonis numerari quodammodo a Philosophis ostendit.

NOn usque adeo me delectassent litterae tuae, si omnia mea laudibus extulissent, sicut delectarunt hoc ipso, quod quaedam refellere im-

improbareque nitebantur. Hoc ego amici esse puto, illud adulatoris. Sed patere quaeso, & tu aequo animo vicissim a me redargui. Nam quod ais, ne his rescribam, perquam iniquum foret. An tu me ictu tuo percellas & undique oppugnes, ego neque repercutiam te, neque resistam? Fieri hoc natura ipsa non sinit, quae etiam apibus mellis dulcorisque factricibus aculeos tradidit ad vim, si qua sibi inferatur, repulsandam. Contentio tamen nostra non pertinax est, neque odiosa, sed modesta, & liberalis, propositumque in eo sit non superandi studium, sed indagatio veritatis. Denique, ut inquit Cicero, controversemur inter nos, non autem certemus. Libellos quosdam e meis Ferrariam delatos legisse te nuper significas, de quibus ad me scribens cum praecipuis multa laudibus attollas, unum tamen acriter detestaris, quod divitias in bonis numerari a Philosophis dixerim. Hoc a me scriptum usque adeo tu indigne fers, ut contra vociferando, ac reclamando pene raucescas. Ego autem duorum in hoc tuo crimine reddendam michi rationem puto: primum loci, num alienum fuerit, an ineptum, deinde ipsius rei, num falsum sit, & erratum quod ita scripserim. Constabit enim, si locus dicto congruens fuerit & sententia vera, tuam hanc reprehensionem, ut leviter dicam, esse non rectam. Primum igitur de loco videamus. Librum Aristotelis, qui inscribitur οἰκονομικά in latinum verteram e graeco. Id munus amico familiarique meo homini docto & suavi destinaveram. Disciplina ejus libri est fere circa patrimonium augendum, ipseque idem inquit alio loco oeconomicae finem esse divitias. Ego igitur hunc librum mittens ad amicum, quid praefari in proëmio debui? An videlicet esse in eo libro praecepta Aristotelis ad divitias comparandas, ipsas vero divitias pernicio-

viciosas esse atque malas, fugiendas denique, & abominandas? Et quis legeret, si haec dixissem? Quis munus meum non comtemneret? Quis Aristotelem ipsum non carperet, quod de malis rebus acquirendis disciplinam tradidisset? Atqui si ulla est dicendi ratio, atque ars, proëmio virtutem hanc tribuit, ut benivolum, ut docilem, ut attentum faciat auditorem. Quam ergo benivolentiam sibi comparabit, qui disciplinam malarum rerum de graeco in latinum vertisse amici gratia dicet? Quam docilitatem & attentionem, qui nocitura fugiendaque se scripturum promittet? Vides ergo, Thoma, quid ratio artificiumque dicendi exigat, ea videlicet ut dicerem, quae dixi, & quod tu quidem reprehendis, artificiosum est, quod autem laudas, contra artem. Locus igitur vel maxime hoc exigebat, cujus tu etiam legens rationem habere debuisti. Est enim prudentis lectoris attendere, quo quidque loco dicatur, ac pro eo accipere, pro quo datur. Venio nunc ad ipsam rem. Divitias in bonis numerari a Philosophis dixi: Utrum tu hoc ita reprehendis, quasi non dicant Philosophi, an ita quasi non verum dicant? Si eos dicere negas, sed a me falso confingi, audi quaeso Aristotelem cum omni Peripateticorum multitudine afferentem, tria esse bonorum genera externa, corporis, & animi. Sin hos falsos esse dicis, non tu jam me, sed illos reprehendis. Qua in re vide etiam atque etiam, quid agas teque circumspice, & expende, nunquid tuum sit adversus Aristotelis, Teophrasti, Cratippi & aliorum pene innumerabilium Philosophorum auctoritatem, quasi tu unus plus sapias, refragari. Quid Plato ipse philosophorum, ut ita dixerim, Deus, quid inquit in Gorgia? *Nichil est*, inquit, *ex omnibus quod non aut bonum sit, aut malum, aut medium. Bona sunt sapientia, valitudo divitiae.*

vitiae. Mala vero horum contraria: neque bona, neque mala, ceu sedere, currere, navigare. Potes igitur me reprehendere quasi non verum scripserim, cum hos philosophos principes tam aperte divitias numerare in bonis cernas? Aut turpe est me id scripsisse, quod Plato ipse, & Aristoteles tradidere? Enim vero Epicurus contra sentit. O rem pergravem & non ferendam! An non pudet, adversus hos duos philosophiae soles, Platonem dico, & Aristotelem Epicuri tenebras inducere? Qui si divitias in bonis non putat, ob id movetur, credo, quia prodigos, & asotos, id est pro obscoenis voluptatibus patrimonia devorantes sua beatos censet. Hunc tu hominem sectaris quaeso? placere tibi, vel sano alicui potest, qui in re tam turpi felicitatem posuerit? Quid insanius, quam a Platone, & Aristotele discedentem Epicuro inhaerere, damnato jampridem homini, atque, ut ita dixerim, in philosophia haeretico? Sed quaero ex te, qui longam juri operam laudabilemque dedisti: num & jurisconsultos tantae auctoritatis homines tam prudentes, tam doctos delirare censes? Atqui hos quoque in Philosophia eruditos praedicatis, & ipsi non abnuunt, quorum est illud, veram, nisi fallor, philosophiam, non simulatam affectari. Hi ergo jurisconsulti verae, ac non simulatae philosophiae sectatores, quomodo nuncupant haec externa? utrum media, an mala, vel bona? pleni sunt eorum libri, in quibus bona appellant. Tu ipse quaeso qui de hoc tam pertinaciter contendis, si judex pro tribunali sedens in possessionem bonorum mitti jubes, utrum de virtutibus sentis, an de fundo, & pecuniis? Quae igitur pervicacia est, aliter loqui velle, quam homines loquantur? Contemnere Philosophos? Platonem, & Aristotelem despicere? Jurisconsultorum auctoritatem pro nihilo putare? illos pa-

parum vidisse, nos omnia cernere arbitrari? Bona, inquis, a beando dicuntur. Externa vero facere beatum non possunt. Nec sunt igitur bona. Haec tua ratio, ut video, peracuta tibi videtur. Est autem obtusa, vel potius fallax. Primum enim, quod tu tanquam concessum tibi assumis, bona a beando dici, M. Tullius scribit se, unde dicantur bona, ignorare. Itaque vide, ne ut in philosophia plus tibi pene arrogas quam Aristoteli concedis: sic in linguae latinae ratione plus te scire, quam M. Tullium contendas. Quod nullo modo tibi permittemus. Quid enim commune habet bonum, & beatum praeter b litteram? Itaque quid magis a Beando, quam a bibendo dici bona interpretari potes? Hoc autem perempto & totam rationem tuam perimi vides. Quin etiam si quis tibi dederit a beando dici bona, efficere tamen eo concessu nil potes. Haec enim externa ad beatitudinem pertinere dicimus; atque inde, si tu ita vis, nuncupari bona, quia sine illis beatus esse nemo potest. Nam nec animi quidem bona, si sola sint, beatum facere possunt, nisi forte hunc in Phalaridis tauro constitutum dicas beatum fore, quomodo tu, ut opinor, beatus esse nolles. Ego certe ut affirmare de me valeo, hanc beatitudinem calamitosam longe aspernor, ac satis esse puto, non miserum esse concedamus, beatum vero dicere in carcere, in tormentis, in egestate, in suppliciis, in trucidatione filiorum vereor, ne vox illa sit non hominis quidem, sed cautis potius cujusdam, & scopuli humanitatem penitus omnem a se rejicientis. Virtus enim bonum quidem virum efficere potest, ad beatum vero faciendum ipsa per se non est satis. Aggregatio enim bonorum existat oportet. Atque ut anima, quam corpus longe praestantior est, corpore tamen indiget, ut sit homo; sic & animi bona

lon-

longe praestantiora esse fateor, indigere tamen corporis externisque bonis, ut sit felix. Recte quidem Aristoteles non solum in illa felicitate, quae est per fortitudinem & justiciam ceterasque negociosas virtutes, verum etiam in illa contemplativa & ociosa putat, externis opus esse bonis. Sic enim inquit, cum de contemplativo loquitur: *indigebit quoque externa prosperitate, cum homo sit. Non enim natura ipsa per se sufficiens est ad contemplandum, sed oportet sanum esse corpus, & alimenta, ceterumque famulatum adesse. Neque tamen si absque bonis externis beatum esse non datur, ideo putandum est, multis ac magnis illum indigere. Sed possunt etiam, qui non mari terraeque dominantur, felices esse.* Haec de contemplativa Aristoteles censet. Civilem autem illam, & negociosam vitam longe pluribus indigere fatetur ad felicitatem. *Nam liberali*, inquit, *opus est pecunia ad liberalitatem exercendam, & justo ad remunerationes, fortique opus erit potentia, si perfecturus sit aliquid secundum virtutem. Denique ad res agendas* inquit, *multis est opus, & quanto majores & praeclariores sint, tanto magis.* Vide igitur in hac civili vita, in qua versamur, multum nos externis indigere bonis, & quanto majora, & praeclariora virtutis opera, tanto magis. Contemplativa autem paucioribus indiget, sed tamen indiget corporis externisque bonis, cum sine his beata esse non possit. Juvat nunc repetere verba mea, quae tu tam acriter carpenda putasti. Sic enim scripsi: *sunt vero utiles divitiae, cum & ornamento sint possidentibus, & ad virtutem exercendam suppeditent facultatem. Prosunt etiam natis, qui facilius per illas ad honores, dignitatesque sublevantur. Nam quorum virtutibus obstat res angusta domi, haud facile emergunt, ut poëtae nostri dictat sententia. Quare cum nostri,*

tum multo magis natorum caritate illarum amplificationi, quoad honeste possimus, studendum est, quoniam in bonis a philosophis numerantur & ad felicitatem pertinere creduntur. In his quaeso verbis quid tandem est, quod Aristotelis menti non plane respondeat? Nonne in bonis numerat divitias? Nonne ad felicitatem pertinere dicit? Nonne esse utiles ad virtutem exercendam? Nam de ornamento quidem non bene accipis. Non enim de spintere, aut fimbria, neque de histrionis auro, sed de magnificentia diximus. Haec enim virtus ad ornatum pertinet, adeoque divitias exigit, ut pauper magnificus esse non possit. Miror igitur, quid in me reprehendas, cum & ob id utiles esse scripserim, quia ad virtutem exercendam facultatem praeberent, & prodesse natis eadem ratione, ne illorum virtutibus rei familiaris obstaret angustia. Certe ego non video, cur me poenitere debeat ita scripsisse, praesertim cum eo loco scripserim, qui vel maxime illarum commendationem flagitabat. Etenim si propter se divitias expetendas esse, & undequaque arripiendas dicerem, merito carperer. Cum vero propter virtutem ac ejus exercendae gratia tanquam instrumentum quoddam, & addiderim, quoad honeste fieri posset, ne studium ejus rei nos a recta ratione deflecteret, quid est quod michi a quoquam valeat imputari? Ad parvos, inquis, & angustos faciendum animos haec tua commendatio pertinet. Vide, ne tu potius hoc agas. Si enim haec sunt virtutis instrumenta, & celsae praeclaraeque res illa desiderant, cum sine his fieri non possint; quis parvos, & angustos facit animos? Ego ne qui virtutis exercendae causa paranda ista dico? an tu, qui omnino paranda ista negas? Denique utri nostrum praestantius animi propositum est? michi ne, qui celsa aggredi cogito, ac jam instrumenta

menta ad hoc paro? an tibi, qui nichil grande, celsumque meditaris? nunquam fatebor, inquis, divitias numerari in bonis. At Plato, & Aristoteles fatentur, quorum ego auctoritatem longissime antepono tuae. At vero non nocerent, si bona essent. Quid tu rationem, & hanc naturalem intelligentiae vim homini datam, qua praestamus brutis? nonne in bonis reponendam censes? Atqui reperiuntur, qui perverse illa utantur, nec id obsistit tamen, quin sit bonum. At enim bonarum, inquis, rerum nullus honestus comparandi modus esse videtur. Tu quoad honeste adjunxisti, quae profecto res ostendit, non esse divitias in bonis reponendas. Equidem sic existimo & regnum, & potentiam reipublicae esse in bonis, tamen horum nullum fraude nobis comparandum esse, sed quantum honestas & jura finiunt, procurandum. Injusta enim acquisitio id ipsum corrumpit, quod acquirit. Praeterea cum utilia omnia instrumenti instar habeant, instrumentorum autem ea sit natura, ut nimis parva, & nimis magna corrumpant usum suum: siquidem navis & unius tantum cubiti inutilis est, & duorum stadiorum inutilis: patet nulla in re tantum desiderari modum, quantum in rebus utilibus. Divitias autem utiles esse diximus ad virtutem, in quibus, ut in navi, exiguitas impedit, superfluitas nichil prodest. Itaque & justa, & modesta comparatio in illis esse debet, omnisque illarum amplificatio ad virtutem respicere. Vale & me ama, tibique persuade, tuas has michi litteras fuisse non ingratas. Iterum Vale.

III.

III.[1]

LEONARDUS FRANCISCO PILZOPASSO S.

Se purgat, quod amici Epistolis non responderit.

PLures epistolas a te suscepi, & quidem variis de rebus ad me scriptas, quibus si responderi per me cupis, iterum a te rescribendum est. Nam illae quidem omnes in oblivionem jam abierunt Ridebis opinor haec legens, & siccine me tractas, inquies, ut ne responsione quidem dignum putes? Incredibile est, quod audies mi Francisce, sed tamen verum. Contraria, tibi ne responderem, effecerunt; cum aut plus nimio ociosus essem, aut plus nimio negociosus. Principio enim, dum essem Aretii, summo fretus ocio & in hoc uno maxime occupatus, ut nil omnino agerem, tibi rescribere differebam. Nec erat eo tempore quicquam, cui magis adversarer, quam calamo & litteris. Mutavit posthac fortuna vices, & ex illa profundissima quiete, & voluptuosa vivendi incuria ad hos aestus, procellasque occupationum traduxit. Utque prius tranquillitas nimia, ita nunc fluctuatio nimia me submergit. Nullum ergo tempus, inquies, litteris meis aptum est? Immo omne tempus tuis, sed meis extremae omnes conditiones temporum adversantur. Optanda igitur mediocritas est, sine qua tibi respondere non possum. Hanc ego si nanciscar, responsum litteris expecta; sin vero ista non aderit, frustra, michi crede, responsa mea flagitabis. Quod epistolas meas transcri-

(1) Haec deest in edit. Fabriciana. In MSs. Pizolpasso etiam reperitur, vel Piccolpasso.

ſcripſeris omnes, & alias habere quaeras, id ipſum honeſta cauſa eſt, cur tibi nil ſcribam. Nam ſi quae omnibus ſcribo tu habes unus, ſatis quidem ſuperque eſt, quod aliena poſſideas, tuis vero nequaquam indiges. Quod autem gratularis, volo aperte ſcias, me ultra quam incredibile ſit commoveri deſiderio Curiae & familiaritatum noſtrarum. Nec ego hoc a principio non videbam, ſed majora erant incommoda, ſi repudiaſſem. Finito autem anno libera, & integra michi erit deliberatio. Quare Vale Florentiae VI. Kal. Februarias.

IV.

LEONARDUS POGGIO S.

Quare inimicitiae cum amico ſuſceptae fuerint, reddit cauſam.

Retulit michi vir optimus Nicolas noſter, ſe abs te litteras accepiſſe ſcriptas Londonis II. Non. Octobris, in quibus amice tu quidem, & affecte conquerebare de inimicitiis adverſum me ſuſceptis ab eo, qui ſi quid grati ineſſet, amiciſſimus omnium eſſe debebat. Ego vero angi te hiſce de rebus, graviterque iſta ferre pluſquam certiſſimum ſcio. Novi enim humanitatem & benivolentiam tuam. Atque ut quiſque ipſe vir bonus eſt, ita malefactis alterius conturbatur, & angitur. Quae mediusfidius ipſe mecum reputans non alia profecto de cauſa tibi ſcribere ſuperſedebam, quam ne te, ut putabam, harum ſtulticiarum ignarum ſuperflua conficerem oneraremque moleſtia. Totam denique hujuſcemodi cognitionem mali tuum ſub adventum integram re-

servare constitueram. Sed quoniam ille est lingua procaci, & odiosa, nec in extremo quidem mundi angulo quietum esse te ab iis molestiis passus est, ac maligna quaedam, ut sentio, diversaque a vero suggessit; meum, ut videtur, reliquum fuerit non subticere, ne aut refugere me examen tuum, aut contemnere judicium putes. Primum igitur tu mihi vel optimus esse testis potes, qualis ego in Nicolaum per superiora fuerim tempora. Tua quidem familiaritas utrique nostrum conjuncta latere te nichil permisit. Non ambigo, illud pro certo tecum ipso statuere, potius fuisse in me nimium & superfluum quiddam in tribuendo illi, quam aliquid defuisse officio. Sed ego benignitate quadam naturae inductus propensiorem me praestiti, non quia hominis demerita non nossem, sed quia illum, qui semel in familiaritatem se dederat meam, laudandum michi honestandumque putaram, nec tantum, quid ille mereretur, intuebar, quantum quid a me decens esset conferri. Omnino, Poggi, hujuscemodi erroris caput est, quod praepostere agimus in vita cum ceteris multis in rebus, tum in amicitiis conjungendis. Res enim magna, ut ita dixerim, lentitudine experimentoque indiget, priusquam sal illud, de quo dicitur, esset verissime comedendum. Sed nos ante recipimus in amicitiam homines, quam an digni sit amicitia discernamus. Hic autem error & a multis alias, & nunc a me ipso imprudenter facti pergrandes quidem, attamen exigit poenas. Quid ego nunc agam quaeso? aut quid consilii sumam? Divortamne ab eo, in quo est perversitas ista deprehensa? At multi veteris conjunctionis nostrae memores, ignari stulticiae novae, quae in hoc portento nunc erupit, inconstantiam culpabunt meam. Respondebo maledictis ejus, qui me tam acerbe, & intolerabiliter

pro

provocat? Multi levem dicent, quod quem prius laudarim, nunc tandem carpam. Tacebo, ac maledicere illum sinam? At mortis instar est acerbissimae ab eo male audire, quem ipse supra dignitatem suam pluribus locis ornarim. His igitur in malis quid potissimum eligam, non satis constituere mecum ipse valeo. Tolerantiam tamen adhuc contra illius rabiem adhibui, sed quamdiu id facere possim, & haec indigna perpeti incertum est. At unde ista procella? dices. Unde turbatio? unde irarum aestus? quod principium? quae causa? qui fomes? O Dii immortales! pudet me levitatem hominis referre. Sed tamen aperiendum est, praesertim cum ad te scribam, quem celatum iri nichil oportet. Si causam quaeris, Poggi, & initium hujusce mali, respondebo una cum Ennio: *Utinam ne in nemore Pelio securibus caesa cecidisset in terram abiegna trabes*, & reliqua, quae sequuntur. Una siquidem muliercula, Poggi, una inquam muliercula, & ea ipsa turpissima causa est illius amentiae, de qua dicam breviter. Tu autem cum legeris hanc epistolam, lacerato, ut etiam illius famae quamvis inimicissimi consulamus. Ancilla est apud illum & re, & nomine Malvenuta, licet ut quondam Samnites pro Malevento, Beneventum dixere, sic iste pro Malvenuta Benevenutam solebat appellare. Haec dudum Florentiae cum applicuisset, hospitem quaeritabat uxore carentem. Fortuna hanc veluti calamitatem quandam in hunc nostrum impegit, non tamen ab initio. Nam primo suscepit illam Joannes hujus frater junior natu, & quod illa optabat, sine uxore domum adduxit, in cubiculo, atque in famulatu obsceno complures habuit menses. Habitabat hic una cum Nicolao iisdem in aedibus ita modo, ut cenaculis, & tricliniis habitacula sequestrarentur. Mulier per hoc tempus dis-

cursari ad Nicolaum, & blandiri familiarius coepit. Quid multa? Cum fratre cubantem mulierculam hic noster severus Cato nil veritus fraterna jura in suum complexum, libidinemque seduxit. Haec tamen ab initio clanculum erant. Murmura modo, & prospectus occulti, & angulorum latebrae quaeritabantur. Sed postquam blanda consuetudo invaluit, & amor flagitio confirmatus in diem exarsit, ut jam ejus flamma comprimi nequiret, non per insidias, neque clanculum, sed palam & aperte mulierem de fratris cubiculo in suum thalamum abducit. Ex quo tantae confestim lites sunt consecutae, ut per singulos ferme dies inter se fratres ipsi digladiarentur, vicinia autem omnis non audiret modo hujusmodi nefas, verum etiam videret. Hic ego quid dicam Poggi? aut potius quid non dicam? scio enim me non in judicio causam agere, ut judicis animus michi sit inflammandus. Sed tamen flagitium tantum, tam atrox, tam detestabile, qui sine increpatione praeterit, honestatis gustum non habere videtur. Et quid est aliud contemnere divina simul atque humana jura, quam miscere concubitus pecudum ritu, omnem sanguinis necessitudinem, omnem propinquitatis nexum detestandae libidini posthabere? Quis infima ex plebe homo tam sine litteris, sine more, sine honestate, qui incestum adversus fratrem non abhorreat? Quem iste, ut videri vult, litterarum studiosus non veritus est commisisse. Quis tam impudens ex infimo ergastulo, qui si id admisisset facinus, non occultum esse vellet? Quod iste palam semper tanquam sui oblitus prae se tulit: & miramur, si ea opinio est vulgi, ut litterarum studio dediti nec Deum putent, nec vereantur; cum hujusmodi monstra hominum falsa opinione pro litteratis habiti ista contra Deum & homines committere

tere non formident? Ab hoc tempore, Poggi, noster hic amicus vir nullus fuit; remansit enim apud eum adultera, quam juniori fratri per nefas abstulerat, in cujus potestate usque adeo fuit, ut totus ab illa penderet, amicos & inimicos illius nutu metiretur. Denique ut Circe illa hospites suos diversas in figuras convertisse dicitur, & alios leones, alios sues fecisse; sic ista venefica in hospitium, atque adeo in thorum Nicolai recepta filtris, & veneficiis hominem exuit, ac belluinam feritatem, amentiamque induit. Nunquam enim post cessavit cum fratribus, cum amicis, cum familiaribus lites continue exercere. Quinque illi sunt fratres, neminem horum alloquitur, de singulis ea praedicat, quae tu de sicariis & lenonibus erubesceres. Laurentium modo habebat inter praecipuos amicos; illum sic alienavit, ut capitales nunc inter eos inimicitiae agitentur. Ego unus supereram: me quoque ferino dente lacerandum putavit. Coepit enim jampridem sic adversari michi, ut palam prae se ferret pati non posse, celatim carpere, detrahere, insectari denique, & succensere, contentiones avidius captare, lites ultro exposcere, ut manifeste appareret non esse illum, qui prius fuerat, sed in truculentam aliquam bestiam esse conversum. Haec ego etsi partim cernebam praesens, partim a studiosis mei per absentiam dicta suggerebantur; tamen conniventibus oculis transeunda potius statueram; sed non finit feritas hominis. Ecce enim rursus in furorem vertitur, ac totam funditus amicitiam tollit ex levissima causa, quam vide quaeso, & cognosce hominis gravitatem. Muliercula, de qua supra dixi, insolens ac plane victrix, cum ex fratribus corrivales fecisset, uxorem alterius fratris, cui Jacobo nomen est, honestam sane ac pudicam mulierem, assiduis contumeliis agitare coepit. Cum

 haec

haec aliquandiu fecisset, ad alios fratres rem Jacobus defert. Illi jampridem ardentes odio, & tunc flagitii indignitate commoti non ferendam hujus petulantiam censuerunt. Itaque facto impetu in Nicolai triclinium spectante illo meretriculam capiunt, tractam denique in viam, ac dorso impositam, natesque nudatam loris usque ceciderunt plaudentibus vicinis, & tota multitudine comprobante. Ob hanc igitur moesticiam non aliter se multos dies hic noster domi continuit, quam si parens illi trucidatus fuisset. Venientibus ad eum consolationis causa lacrymans respondet, ob leviora jam facinora magnas urbes fuisse subversas: se quidem non prius desiturum, quam sceleratorum fratrum sanguine proprias manus cruentasset. Haec & hujusmodi ab illo dicta, partim ridicula, partim jactabunda & non ferendae stultciae plena ab iisdem consolatoribus per risum efferebantur, perdidisse operam in libris coemundis venundandisque, & insanire hominem omnes clamitabant. Ego vero haec audiens angebar animo, & ardebat mens objurgare hominem pro hujusmodi ineptiis. Naturam tamen ejus, & saucium amore animum veritus me continebam. Sic enim res se habere videbatur, ut nec ego alloquens sine gravi castigatione, & increpatione stulticiae levitatisque suae praeteriturus essem. Nec ipsum putabam, quantum assequi conjectura quibam, ob aegritudinem, & luctum reprehensionem meam esse laturum. Inter haec venit ad me quidam, dicitque vehementer admirari Nicolaum, quod eum in tanto luctu suo non adiissem. Quid, inquam, miretur; aut quis hic tandem luctus est? An quod fratres coquam ejus, sic enim malui quam concubinam, quam veneficam, quam adulteram, quam meretriculam dicere, castigarunt? ob eam rem consolatum me venisse

nisse ad illum oportuit? Quam praestaret, inquam has ineptias omittere? Haec ego ingenue porro, & amice. At ille ubi haec audivit, confestim veluti furiis agitatus incredibili verborum obscoenitate in me invectus est. Postea nichil nisi inimice, nichil nisi scelestе, nichil nisi capitaliter de me cogitavit. Habes initium & causam turbae, o Poggi, quod ita leve tibi videri necesse est, nichil ut aestimari levius possit. Quid enim, quaeso, in illis verbis meis dignum vel mediocri indignatione fuit? Indignationem dixi? immo quid, quod non laudem & gratiam, si modo iste compos mentis, si homo denique, & non bellua esset, meretur? Ubi est illa amicitiae lex a sapientibus perscripta? Monendos esse amicos non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulet. Atqui esse poterat ulla res, quae magis severam amici monitionem posceret, quam hominem, qui litteratus studiosusque per superiorem aetatem haberi voluerit, eum nunc amore meretriculae sic deperire, ut lacrymas & lamentationes instar pueri dimitteret, ut sine illa se se vivere posse negaret, ut fabula vulgi ob illius infamiam factus esset? Potius michi recto judicio quis succenseat, quod pro re gravi, & atroci leviter nimis, molliterque admonui. Sed quid agas cum vesano, cum amente, cum furioso, cum eo denique, quem jampridem amor, & veneficia obcoecassent, cui rationem ademissent, cui nichil reliquissent homini simile, praeter corporis figuram? Qui cum levia ab amico dicta non tulerit, quomodo gravia pertulisset? Ego igitur acrimonia abstinens mitia tantum medicamenta adversus illius morbum intentavi, quae nec ipsa quidem aeger animus profligatusque admisit. Sed qui pro levibus adeo furibunde in me surrexit, quid fecisset pro acribus? Nonne se praecipitasset? Nonne in parietem caput in-

incussisset? Et me provocat maledictis homo stolidus & insanus. Mitto quam indigne, quam immerito, quam nulla ex causa contra amicum, contra familiarem, contra illum, qui pluribus eum locis litterarum suarum honoravit. Mitto inquam ista, atque praetereo. Sed an usque adeo demens factus est, ut nec se se, nec imbecillitatem suam recognoscat? Qui nunquam verba duo latina ob inscitiam linguae, stuporemque cordis, ac enervatam adulteriis mentem conjungere potuerit, is me provocat maledictis? Nescio an in hoc uno plus insania ejus conspicua fiat, quam in ceteris omnibus erratis. Quem ego, nisi me respectus superioris amicitiae tenuisset, jam transfixum verissimis maledictorum jaculis tradidissem infamiae hominum sempiternae, praesertim cum tanta sit in eo ubertas materiae, nulli ut deesse possit oratio. Ut autem ad te, Poggi, revertar habes rem totam, ut verissime gesta est. De qua si recte judicare volueris, multa sunt in illo quidem, quae non condemnes modo, verum etiam detesteris. In me autem quid reprehendere quisquam possit, non equidem intelligo, nisi forte patientiam nimiam. Sed ego certa ratione id feci: vel quia contemno hominem praesertim insanum & furentem, vel quia rationem habere malui superioris amicitiae, quam justi doloris mei. Id vero difficilius michi fuit, quod ille nichil pensi habet, nullo respectu superioris conjunctionis retinetur, sed in maledictis continue perseverat, ut verear jam, ne lenitudo ista mea ad ignaviam & socordiam michi imputetur. Tu es primus, ad quem de his rebus scripserim, & hoc excitatus litteris tuis. Nam ipse tacere constitueram. Quod si tandem rejecta patientia gladium orationis in hunc provocatorem strinxero; faciam ut omnes intelligant, quantum sibi lucrum

erum fuerat in istam dimicationem non descendisse. Vale.

V.

LEONARDUS PAPAE [1] S.

Secretarios honore, & dignitate excellentiores Advocatis.

NOvam litem, Beatissime Pater, Secretariis Beatitudinis tuae per Advocatos Consistoriales moveri audio in progressione, pompaque solemni de cohaerentia Pontificis contendentes. Ego igitur tanquam clamore excitus accurro, ac locum defendere meum pro virili propero, rationes colligens, quae pro justicia nostra contra illorum injuriam facere videntur. Primum igitur incipiam ab eo, quod observatum conspexi. Memini me quidem tribus coronationibus Romanorum Pontificum interfuisse, Gregorii, Alexandri, Joannis. In quibus omnibus Advocati nobis praeire jussi sunt, quoniam in remanendo honos habebatur. Idem quoque ceteris progressionibus servatum vidi. Quamobrem magnopere quidem admiror, cum mos, & consuetudo hactenus ita fuerit, quid nunc novi impellat ad illa tractanda. Neque enim illud ut credam adduci possum, eos scilicet moveri, quod Secretariorum, qui nunc sunt, personas contemnant. Habet enim, quod sine arrogantia dictum velim, officium hoc excellentissimos quosdam viros, & scientia, & doctrina, & eloquentia praestantes; de quibus etiam gloriari Sedes Romana possit, qui non recusa-

(1) Martino V. exstat in Codd. MSs.

ſabunt, ſi contemni ſe ſentiant, in comparationem illorum devenire. Enimvero perſonas Secretariorum nequaquam contemnunt, ſed officii dignitate ſe praeferendos autumant & de hoc uno controverſia eſt, non de ſcientia, nec de virtute hominum, ſed de officiorum praeſtantia, atque dignitate. Si ergo officiorum ipſorum inter ſe comparatio quaedam, & quaſi contentio facienda eſt, & utrum eorum ſit dignius, quod Pontifici adhaereat, quaerendum, idque unum in judicium venit; redeo ad id, quod primo loco poſui, uſu & conſuetudine jampridem receptum eſſe, ut Secretarii praeferantur, quod nec ſine cauſa probabili factum exiſtimare debemus. Deinde ſi omiſſa conſuetudine officia per ſe conſiderare velimus, reperiemus Secretarios de ſui natura Pontifici adhaerere, Advocatos autem longe disjunctos eſſe. Neque enim latere nos debet, quia Secretarii, Pontificis ſunt Secretarii, Advocati autem non Pontificis ſunt, ſed litigantium Advocati. Atqui id permagnum quiddam eſt, & quaſi totum in praeſenti judicio. Nam cujus quiſque eſt, ei natura cohaereat neceſse eſt. Apparet autem Secretarios Pontificis eſse, Advocatos vero litigantium, ex quo fit, ut alter ſuus Pontifici revera ſit, alter extraneus, & impertinens. Veritas ergo ipſa ſubtiliter intuenti oſtendit, Secretarios e ſinu quodammodo Pontificis eſse, illique velut membrum inhaerere; Advocatos vero longe disjunctos eſse. Ego igitur in pompa progreſsuque ſolemni eum, cujus Secretarius ſum, Pontificem ſequor, eique, ut ratio dictat, inhaereo; tu vero eos, quorum Advocatus, litigantes ſequare, illisque inhaereas; qui cum nullum omnino locum in ſolemni progreſſu obtineant, nec tu forſan, ſi recte judicetur, obtinere debes, & tecum bene agi putare, ſi non omnino repellaris. Medium autem interponere te

inter

inter Pontificem & Secretarios suos, nec rationabile sane, nec tolerabile est. Vis igitur & natura utriusque officii alterum inhaerere, alterum disjunctum esse ostendit. Quid autem nomina? nonne hoc idem probant? Et quis non videt Secretarii nomen penetralem quandam cognitionem rerum Pontificis dicere, maximeque conjunctam, & cohaerentem designare personam? Advocati autem nomen longinquum hominem, alienumque significat. Cum enim tres in judicio personae necessario versentur Judex, actor, & reus, horum nullus est Advocatus, sed est alienus quidam ab actore vel reo mercede conductus ad litigandum, qui, quod ab alio, cujus lis erat vocatur, Advocatus appellatus est. Quae igitur huic homini conjunctio sit cum Pontifice, qui ad rem alienam, & privatam non a Pontifice adhibetur, sed a litigatore conducitur, cujus etiam munus hoc postulat, ut longinquo clamore Pontificem alloquatur, secreto autem affari suspiciosum sit. Quid ergo est aliud confundere ordines, perturbare officiorum munera, dejicere a capite membra, quam postulare, ut Secretarii procul a Pontifice submoveantur, Advocati autem in propinquo consistant, ut quibus secreto loqui expediat in longinquo sint, quibus clamore uti conveniat, hi lateri cohaereant. At dignitate praestabilius est Advocatorum officium. Immo nec Secretariorum dignitati par. Sic enim cogita: res curiae, ut michi videtur, bifariam dividuntur, in litigiosas scilicet, & quietas. Cumque de sui natura quietae sint res litigiosis praeferendae, litigamus enim ut quietem nanciscamur, Advocatorum officium in his rebus versatur, quae molestias, & lites, & odia continent: ex his enim pabulum quaerit, & quasi alitur Advocatorum opera. Secretariorum vero in pacatis tran-

tranquillisque rebus magis versatur, quae procul dubio litigiosis sunt digniores. Est igitur ratione subjecti Secretariorum officium dignius, ac praestabilius. Praeterea lites omnes odibiles sunt, partibus tamen nonnunquam necessariae, Advocatis vero nunquam. Ex quo fit, ut sponte lites & odia sectari videantur, quod nec honestum sane, nec gloriosum est. Quod si decretales epistolas, & rescripta Pontificum Advocati allegent, & quod in illis cognoscendis interpretandisque versentur, ideo se praeferendos putent; meminerint quaeso decretales illas atque rescripta Secretariorum dictata esse, atque composita. Quae enim tu, Advocate, legis, quae interpretaris, ex quibus argumenta detorques, quorum sententiam admiraris ea, inquam, verba omnia Secretariorum sunt. De nostris vos manibus fundamenta ipsa officii vestri percepistis, nos vero nichil a vobis percepimus. Utrum igitur officium dignitate praecellit? Id ne, quod tradit alteri, atque praescribit? An id quod suscipit, atque observat? Insuper id officium dignius est existimandum, quod cum majori congruit dignitate. Secretariatus autem officium cum Episcopali dignitate concurrit, nec eam dedecere videtur. Fuerunt jampridem profecto & alii permulti, sed nostra aetate Franciscus Arretinus Episcopus, & Bartholomaeus Cremonensis, & postquam Episcopi facti sunt, in officio Secretariatus perseverarunt. Advocationis autem officium Episcopalis dignitas despicit, atque abhorret, nec decere Episcopum ullo modo videtur. An igitur dubium est, quin Secretariatus officium & honestius, & dignius sit existimandum, cum Episcopalis excellentia, quae maxima est, hoc non dedignetur, illud despiciat? Diximus de praestantia dignitatis, qua procul dubio praecellere Secretarios docuimus: nunc

autem

autem de commoditate pauca dicenda sunt. Equidem sic existimo, multa interdum ita constituta fuisse, ut ad commoditatem haberetur respectus. Neque enim possunt res agendae praesertim ingentes, & multae, nisi certis commoditatibus expediri. Est aliquis, qui secreta Pontificis excipere debeat? hic propinquus adsit, vultum ejus intueatur, nec verba modo, sed nutum etiam praestoletur. Est aliquis, qui pro litigatoribus proponere, ac loqui ad Pontificem palam debeat? hic inter litigatores suos consistat, ab his rem crebro audiat, atque doceatur, neque Pontifici haereat, cum ejus cohaerentia inutilis sit, & alios impediat, qui utiles esse possunt. Haec dispositio, atque hic ordo in rebus constituendis semper valuit plurimum, & valere debet. Videmus Notarios Papae antiqua consuetudine hoc uno respectu Episcopis esse praelatos: non enim dignitate, ut antecedant Episcopos receptum est, sed commoditate, quod hi sacros Pontificis affatus excipere, illiusque jussa mandare litteris solerent, unde Notarios appellatos constat. Si ergo horum officium, ut videmus, obsolevit, nichilque praeter nomen inane illis relictum est; Secretarii autem illorum vicem subjerunt, eaque apud Pontificem gerunt, quae ab illis gerebantur; eadem patientia ferant Advocati, Secretarios sibi honore anteferri, qua Episcopi Notarios dudum antelatos sibi pertulere, praesertim cum Episcopalis Ordo dignitate longe superet Notarios, Advocati autem dignitate non superent Secretarios, immo nec pares illis sint, & commoditatis ratione, ut probavimus, superentur.

VI.

VI. (1)

LEONARDUS PHILELPHO S.

Significat, quid in negotio amici fecerit, Dionisque versionem commendat.

IN bonam quaeso partem accipias, si non ita celeriter, ut desiderium erat tuum, ad te litteras dedi. Michi enim tarditatis, vel morae potius scribendi ad te causa fuit duplex. Una, cum ipse pro re tua non secus ac pro mea egissem, cupiebam aliquid certi posse rescribere. Deinde quod tuo pulcherrimo, & ornatissimo muneri non inanes epistolas, sed aliquid eruditius atque gravius rependere cupiebam, ut essent haec initia, ac veluti fundamenta nostrae familiaritatis. Et de re tua quidem ea in dies expectatio fuit, ut neque spes michi certa, neque desperatio afferretur. Aggressum vero me gravius aliquid ad te scribere permagnae, & incredibiles occupationes meae quasi currentem in medio spacio retardarunt. Haec igitur causa differendi fuit, quae tibi quoniam longior videtur, ut epistola tua graece scripta deprehendi, obsequor plane desiderio tuo, ne committam, ut dum esse diligentior propero, negligentior videri possim. De negocio igitur tuo, quid scribam nescio. Civitas enim longis belli sumptibus fatigata, ac pene exhausta difficiles nobis aures praebet. Eruditi vero homines a me commonefacti cupiunt quidem, ac magnopere affectant, sed non ita multi sunt, ut perfici adhuc potuerit. Expectamus novos magistratus, in qua una re non sine causa

(1) Haec adhuc inedita fuit.

causa spem habere posse videbar. Haec publice: privatim vero e juventute complures, sed hanc partem Ambrosius curavit, ab eoque suscepisti credo, quantum aut quale existimari debeat. Traductio vero Dionis a te facta vehementer michi placet. Est enim illustris, & erudita, & graeco respondens. Talis denique, ut quamquam saepe alias graece legerim, tamen latinum legisse michi fuerit perjocundum. De Dione autem ipso quid sentiam, alias scribam ad te. Vale.

VII. (1)

LEONARDUS MARCO DANDULO S.

Amici prudentiam, ac virtutem laudat, & de gratulatione gratias agit.

EGo tuis ornatissimis suavissimisque litteris respondere cum vellem, & ubertas varietasque orationis tuae michi occurreret, obruebar quasi flumine quodam rerum a te sapienter praeclareque dictarum, nec unde initium respondendi facerem, satis michi constituebam. An a virtutibus exordirer tuis? At illarum ea magnitudo est, ut non epistolae brevitatem, sed voluminis prolixitatem efflagitent. Quis enim paucis verbis tantam sapientiam, gravitatem, celsitudinem animi, mansuetudinemque enarrare queat? An a dicendi nitore, & ab hoc eruditissimo scribendi genere, quod in te uno plurimum eminet, laudando, exornandoque inciperem? At verebar, ne quasi spectante Roscio gestum in scena facerem, & sterilis ipse, jejunusque viderer. An

(1) Haec quoque nunc primum lucem aspicit.

An amicitiam commemorarem nostram? At praeteritorum esse commemoratio solet: amicitiam vero nostram praesentem, vigentemque conspicimus. Quid ergo faciam? Tuum michi ordinem proponam, & tua ipsa, ut vere dicam, vestigia ambulabo. Primum igitur quod michi tanta tribuis, quanta ego neque mereor, neque postulo, proficisci quidem id intelligo ab immenso quodam, inenarrabilique amore erga me tuo. Letatum vero esse te de Civitatis munere noviter michi injuncto, tacente etiam te certissimus eram. Putas enim me ob hoc ipsum dignitate adauctum, cui opinioni consequens est in amante quidem voluptas, in osore autem molestia. Enimvero scias volo, neminem unquam tanta cupiditate honorem appetisse, quanta ego cupiditate hoc ipsum munus evitare, atque rejicere nixus sum. Noveram enim procellas, & aestus civilium negociorum; ipse autem michi ocium & quietudinem vitae ab his strepitibus vacuam toto animo complectebar. Non igitur non petii solum, verum etiam ultro deferentibus restiti, nec restiti modo, sed etiam adversatus sum. Depulit tandem Patriae jussus me de proposito saniore meo, cui, ut nosti, parendum fuit, quoniam se exhortari non patiebatur. In hoc ego munere nunc versor grato quidem aliis, michi vero ipsi, ut tibi verum fatear, permolesto. Nos tamen ut in ceteris rebus, ita in hoc ipso, quod Patria nobis injunxit, obeundo curas, cogitationesque nostras ad laudem honestatemque referemus: quamquam intelligo, dum his deservitur rebus, mirabilem studiorum meorum fieri jacturam. Sed haec qualiacumque sint, tolerare necesse est. De Petro autem viro clarissimo tuique amantissimo libentissime commendationes audivi tum Reipublicae nostrae gratia, tum etiam hominis michi & semper alias, & nunc ma-

xime tua confirmatione jocundiſſimi. At ego ſummam ex illo quoque ſuſcepi voluptatem, quod qualem te in illius commendatione perſpexi, talem illum in tuis ampliſſimis laudibus referendis, cumulandiſque cognovi. Eſt autem nequaquam mirum, cum nichil amabilius virtute ſit in hominibus, virtuoſos ipſos inter ſe ſe plurimum amari. Ego igitur gratulor legationi veſtrae, quae & rerum maximarum pondere, & difficultate incredibili locorum, & anxietate difficillima temporis virtutes utriuſque veſtrûm non patefecit quidem, erant enim prius quoque patentes & clarae, ſed majorem in modum tantis difficultatibus illuſtravit. Nos itaque Petrum cohortati ſumus, & cohortaturi non deſiſtemus, ut famam, atque gloriam factis extendere quammaxime pergat. De te autem, fortuniſque tuis non aliter exiſtimamus, quam de ſingulari praeſidio rerum noſtrarum. Vale, & me, ut facis, plurimum ama.

VIII.(1)

LEONARDUS GUARINO S. P. D.

Silentium ſuum excuſat, & de gratulatione gratias refert.

GUarine virorum optime, addo etiam doctiſſime quid nunc tibi reſpondeam, aut quo pacto tarditatem hanc meam, & procraſtinationem excuſem? Occupatum fuiſſe me? Quae fuerit oc-

(1) Hanc, quae in editt. Brix. exſtat, omiſit Fabricius. Nos ex MSs. Codd. ſic eam exhibemus.

cupatio tanta, per quam facultas non fuerit respondendi? Alieniorem fuisse animum? Testor Deum, te michi semper in primis carissimum fuisse, quanquam conati sint quidam contra moliri. Quid ergo fuit? Nichil protinus, nisi mos quidam meus ad scribendum tardior. Tu ergo feres aequo animo me fecisse idem in te, quod in ceteris facere carissimis soleo. Duas a te epistolas habeo, unam perveterem de controversia malivolorum, qui nos invicem conflictare nitebantur, alteram benivolentia & gratulatione refertam pro hac nova dignitate mea. De prima hoc dicere michi breviter licet, factum esse inscio te, ut quidam homines, qui favorem tuum suis indignissimis odiis praetexebant, molestissime nos comparando ita me contemnerent, atque deprimerent, ut tibi ipsi, si affuisses, qua probitate es, dolor & fastidium gigneretur. Non possum negare me indigne tulisse. Sed tamen adversus illorum improbitatem multa per me, adversus autem dignitatem tuam nichil dictum fuit, quam moderationem lacessito praesertim non semel, sed dies singulos difficillimam esse sentiebam. Sed haec ut jam antiqua sunt, sic etiam antiquari facillime patior. Itaque totam hujusmodi controversiam praeterire, ac mandare silentio libet. De nova ista dignitate quod gratularis, est id quidem amoris, & benivolentiae tuae. Rem tamen scito molestissimam, & contra quod optarem, michi contigisse. Neminem credo tantum adhibuisse conatum pro honore adipiscendo, quantum ego adhibui, ne michi mandaretur. Sed quoniam voluntas Civitatis nostram diligentiam, & repugnantiam superavit, dedimus tandem manus, ne aut superbi nimium, aut ingrati videremur. Vita tamen illa ociosa, litteris studiisque intenta jocundior erat michi atque tranquillior, quam haec negociosa, & civilis. Sed Patriae voluntati parendum

fuit,

fuit, cui neque repugnare ad extremum, neque refragari contumaciter debemus, ut Socrates in Critone ſapientiſſime docet. Id ergo nos fecimus ad tempus praefinitum, ne forte abjeciſſe nos omnino propoſitum illud primum exiſtimes. Vale.

LEONARDI BRUNI
ARRETINI
EPISTOLARUM
LIBER SEXTUS.

I.

LEONARDUS MARRASIO SICULO (1) S.

Qualem furorem poëtis adesse oporteat.

FOns quidam, si fabulis picturisque credimus, esse perhibetur, in quo senes demersi juventam recipiant. Optandissimae profecto lymphae, & quas operae precium sit de Hibernia Taprobanam usque peregrinando disquirere. Sed aliis quidem, ubi

nam

(1) Poëtae Cl., cujus carmina ad Leonardum, Vegium, aliosque exstant in Bibl. Mediceo Laurentiana. Plura de hoc, cum ejus Epistolas ineditas publica luce donabimus.

nam gentium reperiantur, investigare sit cura: michi vero tu nunc carminibus tuis mirabilissimi fontis latices, ut vere dixerim, superfudisti. Juvenescere profecto me sensi statim, atque illa perlegi, graviorique deposita aetate ad juventam reduci. Natura hoc fieri dicemus, an alia quapiam ratione, ut in eorum affectuum, quos attente inspicimus, similitudinem traducamur, quod in risu & fletu licet intueri? Te igitur amantem inspiciens, ac toto affectu effuse loquentem dispeream, ne ipse quoque amare incoeperim. Sed ante omnia illud discutiendum est, quod de furore scripsisti inquiens: *indulgere velis nostro Arretine furori*. Id alius forsan aliter, ego certe sic accipio, quasi laudis furor sit, non vituperationis. Sunt enim furoris, ut a Platone traditur, species duae: una ex humanis proveniens morbis, mala profecto res ac detestanda: altera ex divina mentis alienatione. Divini rursus furoris partes quatuor, vaticinium, mysterium, poësis, & amor. His vero Deos totidem praeesse veteres putaverunt. Nam vaticinium Apollini, mysterium, Dionysio, poëticam Musis, amorem Veneri tribuebant. Et vaticinium quid tandem sit, nemo fere, qui modo quicquam legerit, ignorat. Est enim divinatio quaedam, sed non omnis divinatio vaticinium est, sed illa tantummodo *magnam cui mentem animumque Delius inspirat vates, aperitque futura*, ut Maro [1] inquit. Nam aruspices, & augures, & conjectores, ac cetera hujusmodi turba, nec vates ipsi quidem sunt, nec eorum opus vaticinium est, sed sanorum hominum prudentia, & ingeniosa rerum futurarum conjectatio. Mysteria vero circa religionem, expiationesque, & propiciaciones divini numinis versantur, cum vehementiori quodam men-

 tis

(1) Lib. VI. Aeneid.

tis concitatione, qualia in ſacris libris permulta ad placandam caeleſtem iram quibusdam ſuppliciis factitata leguntur. Poëma quoque eandem fere determinationem recipit, quam & de vaticinio ſupra dicebamus. Non enim omne opus poëma eſt, ne ſi verſibus quidem conſtet: ſed illud praeſtans, illud hac honorata nuncupatione dignum, quod afflatu quodam divino emittitur. Itaque quanto vaticinium conjectioni dignitate praeſtat, tanto poëma, quod ex furore fit, ſanorum hominum artificio eſt anteponendum. Hinc illae ſunt a bono poëta quaſi veſani hominis emiſſae voces: . . . . *unde jubetis Ire* (1) *Deae?* & Virgilius (2):

> . . . . *Dicam horrida bella,*
> *Dicam acies, actoſque animis in proelia reges,*
> *Tyrrhenamque manum, totamque ſub arma coactam*
> *Heſperiam, major rerum mihi naſcitur ordo,*
> *Majus opus moveo* : . . . .

Quod totum vaticinantis more prolatum eſt a poëta. Quid ergo vaticinium, quid myſterium, quidve poëma, hactenus michi dictum ſit. De amore autem poſtea dicemus. Nunc autem illud oſtendendum eſt, has furoris ſpecies, de quibus ſupra diximus, non eſſe malas. Primum enim, ut a myſteriis incipiam, quis alienationem iſtam, ac furorem, & quaſi abſtractionem, raptumque hominis circa rem divinam dixerit eſſe malum? Quis vero non bonum, atque laudabile? amplo me in loco verſari ſentio. Exſtant enim exempla pene innumerabilia divinorum hominum, ſi forte liberet hac in parte orationem extendere. Sed prolixitatem in re conſpicua rejiciendam cenſeo. Circa myſteria igitur furorem non eſſe malum conſtat. Quid autem vaticinii furorem? illum non eſſe quoque malum vel ex eo patet, quod bona permul-

ta

(1) Statius Theb. Lib. 1. (2) Lib. VII. Aeneid.

ta ab illo proveniunt. Sibyllae quoque, & hujusmodi furentes quidem dum essent, publice & privatim multis profuere, sanae vero exigu s, aut nullis. Poëtae quoque tunc demum boni existunt, cum suo illo corripiuntur furore. Qua de causa vates eos nuncupamus, quasi furore quodam correptos. Qui vero absque furore Musarum poëticas ad fores, ut inquit Plato, accedit sperans quasi arte quadam poëtam se bonum evasurum, inanis ipse, atque ejus poësis prae illa, quae ex furore est, haec, quae ex prudentia, disperditur. Poëtarum ergo furor a Musis est, amantium vero a Venere. Oritur autem hic ex verae pulchritudinis contemplatione, cujus effigiem visu intuentes acerrimo, ac violentissimo sensuum nostrorum stupentes, ac velut extra nos positi totis affectibus in illum corripimur, ut non minus vere, quam eleganter dictum sit, amantis animam in alieno corpore vitam ducere. Haec igitur vehemens occupatio animi, atque correptio amor vocatur, divina quaedam alienatio, ac velut sui ipsius oblivio, & in id, cujus pulcritudinem admiramur, transfusio. Quem si furorem ac vesaniam appellas, concedam equidem atque fatebor, dummodo intelligas, neque poëtam bonum esse ullum posse, nisi hujuscemodi furore correptum, neque perfecte atque eximie Deum coli, nisi per hujuscemodi mentis alienationem. De furore igitur hactenus michi dictum sit provocato verbis tuis. Equidem si talis est furor tuus, qualem ipse modo descripsi, non modo indulgeo illi, quod me flagitas, verum etiam ultro te ad illum cohortor. Qui enim amorem vituperat, quid tandem dici potest, nisi dignum esse illum, qui extremo in odio cunctorum versetur? Sed haec satis in epistola praesertim, quae longitudinem renuit. Carmina vero ipsa tua, atque hanc scribendi amoe-

nitatem usque adeo probo, ut inter Nasones, & Propertios, & Tibullos te existimem collocandum. Hi enim emendatissime, ornatissimeque omnium elegiam scripsisse putantur. Sed unum scias volo, me non tam tibi eximiam hanc palmam esse tribuendam existimare, quam amori. Ille est enim, qui verba tibi dictat, qui sententias ostendit, qui varietatem, & copiam, & elegantiam subministrat. Quod vero me tantopere laudas carminibus tuis, fateor, idem michi, quod Temistocli evenire. *Sed non ego credulus illis*. Nam conatum esse me atque conari, ceterum longe abesse; te vero nequaquam adulatum, sed benivolentia mei deceptum intelligo. Vale, & quotidie scribere aliquid, ut facis, dignum amore, & Musis ne cesses. Gloria quippe agendo periclitandoque acquiritur. Nec spectantibus coronae, sed certantibus parantur. Iterum vale.

II. (1)

LEONARDUS REVERENDISSIMO D. CARDINALI S. CRUCIS.

Gratias agit pro Nepote suo inter domesticos recepto.

EGo vero gratias habeo Patri Cartusiensis Coenobii, qui desideratas michi Reverendissimae Paternitatis tuae litteras detulit. Nam ad eam usque diem nullas omnino habueram. Ex litteris vero ipsis summam equidem suscepi voluptatem, tum quod munusculum illud meum satis probatum sapientissimo gravissimoque judicio tuo perspexi, tum

etiam

(1) Hanc omisit Cl. Fabricius.

etiam, quod laudes quaedam inerant, & cohortationes ad cetera obeunda. Ego igitur tanti viri judicio confirmatus, non penitus inanem posthac fore operam meam, si quid forsan mandare litteris aggrediar, aestimabo. De Stephano autem Aretino necessario meo, quem dignata est R. P. tua ob litteras meas inter domesticos recipere, summas ago gratias, & certe ni talem novissem illum, qualem mundicies integritasque domus tuae flagitabat, nunquam de eo verbum facere ausum essem. Illi profecto sat erit apud tantum Dominum inter bona probatissimae disciplinae exempla educari, quem etsi non expediat, tamen ipsum R. P. tuae totis affectibus recommendo. Florentiae. Idibus Aprilis.

III.

LEONARDUS POGGIO S.

An Aristoteles Socratis discipulus fuerit.

NIchil opinor me juvissent commentaria illa tua de bibliothecis Germanorum eruta ad vitam Aristotelis componendam. Hoc enim ipsum, quod tu magnifacere videris, triennio videlicet in disciplina Socratis illum fuisse, prius quam Platoni se traderet, perridiculum esse scito. Socrates enim, ut tempora ipsa ostendunt, aliquot prius annis obierat diem, quam Aristoteles nasceretur. Quomodo igitur discipulus ejus esse potuit, qui non erat? Nec ego id ipsum, quod tu scribis, ignorabam, a quibusdam parum eruditis traditum. Legeram namque & ipse hujusmodi ineptias, sed quia falsum sciebam penitus rejiciundum putavi. Ad octogesimum aeta-

tis

tis annum Plato vitam perduxit: eo adolescente Socrates ex damnatione illa nefaria veneno interiit: Aristoteles autem longe postea Platoni jam plane seni, & majori sexagenario cohaesit. Inter supremum vero Socratis diem, & Aristotelis exortum anni circiter quatuordecim interfuisse comperiuntur. Huic ergo scriptori tam manifeste deliranti, ego aut de Platonis statua & epigrammate, aut de ceteris fidem praestem? Quanquam de statua quidem etsi maxime verum foret, vulgarior tamen ea res est, quam ut litteris mandare expediat. Non enim omnia in describenda vita sunt congerenda, sed illa dumtaxat, quae notatione sint digna. Statuas vero Philosophorum usitatissimum fuit discipulos habere. Unde illud est, quasi poëtae irridentis:

. . . . . (1) *Quanquam plena omnia gypso*
Chrysippi invenias, nam perfectissimus horum est,
Si quis Aristotelem similem, vel Pittacon emit,
Et jubet archetypos pluteum servare Cleanthas.

Et Cicero: *propter statuam Platonis consedimus*. Haec igitur dixisse velim, quo intelligas me lente admodum & morose singula considerasse, quae in illius vitam conjeci, nec quicquam ponere voluisse, quod aut falsum, aut leve, aut ineptum censuerim. De Plinio autem quod postulas, nunc fieri non potest, quoniam id volumen apud quendam ex familiaribus exemplum scribenti praebet. Vale.

IV.

(1) Juvenalis Sat. II.

IV.

LEONARDUS C. LUCENSI S.

Judiciorum quendam certum ordinem esse.

AEquum fuerat, egregie Vir, si quid a me per litteras tuas quaerebas, expectare responsionem, non autem & quaerere simul, & tibi ipsi respondere. Quaestio nanque omnis de re dubia consuevit esse. Terminatio autem certitudinem flagitat. Quod si haec licentia hominibus tribuatur, ut & narrent ipsi rem suo arbitratu, & falsa pro veris, incognita pro cognitis afferant, deinde ipsimet sententiam ferant, quae auctoritas erit hujuscemodi judicio, quod non meritum causae, sed libido expresserit, in quo idem accusator, & judex? Verus enim judiciorum ordo personas distinguit, ut sit alius accusator, alius defensor, alius judex. Controversia vero omnis fere litigantibus est aut facti, aut juris. Si de facto ambigitur, tabulis, testibus, signis, argumentis, conjectura probatur. Si de jure, aequi, vel iniqui ratio in medium venit. Sed ante omnia factum discutiatur oportet, frustra nempe de jure quaeritur, ubi factum non constet. Haec, ut vides, communia sunt. Nunc ad nostra regrediamur, ut intelligas, de quibus conveniat inter nos, & de quibus adversemur, & cernas, quam multa desint ad veritatem conclusionis tuae. Non potuisse salva fide contra Paulum Guinisium inferri bellum a Florentino Populo dicis, cum esset idem ipse pro adhaerente ejusdem Populi in pace nominatus. Nos autem nominatum confitemur, & tamen salva fide bellum sibi in-

inferri potuisse affirmamus. Haec igitur prima quaestio juris est. Quod tu per hujusmodi nominationem remitti priores injurias, & obligationem inter nominantem & nominatum oriri ex stimas, nos rem inter alios actam nullam huiusmodi vim habere putamus. Haec igitur juris: facti vero illa, quae sequuntur. Tu occultis insidiis, & dolosis simulationibus usum Florentinum Populum in hoc bello inferendo calumniaris: nos nullum protinus dolum, nullam simulationem, nullas insidias in illo fuisse certissime scimus. Tu non denunciatum fuisse bellum praedicas: nos per Philippum, qui & vivit, & testimonium perhibebit, denunciatum fuisse affirmamus. Haec & hujusmodi, de quibus controversia est, prius a te probanda erant, postea lamentanda. Nisi enim facta haec ostendis, & illa superiora fuisse injusta probes, nulla tibi de his aut querela, aut exprobratio justa esse potest. Sed tu nec ista quae sunt facti, nec illa quae sunt juris ullo modo probas, sed ex nuda, simplicique narratione concludis. Hoc igitur primum in litteris tuis non probo: Deinde illud vehementer reprehendo, quod aut te, aut me rebus populorum admisceas, quasi nostrae sit censurae illos corrigere, ac non potius arrogantia vesaniaque haberi debeat, homunculum unum ex se ipso nemine deferente tantis de rebus judicium sibi assumere praesertim inaniter. Quid enim quaeso nostra haec censura proficere potest? ne fiant? At facta sunt. ut corrigantur? Unde haec censura nobis? Frustra autem niti, nec aliud se fatigando, nisi odium quaerere extrema dementia est. Ego tamen invitus licet, quoniam me provocas, defensionem scripsi, quam tibi mitto. Et quia de re populi agitur, popularibus verbis uti placuit, ut populi ipsi, quorum causa agitur, non ab interprete, sed ex se ipsis intelligere possint. Videbis

bis

bis autem in tractatione ipsius causae, quam indigne leviterque prosilueris ad rem tibi non satis notam reprehendendum. Vale Florentiae VI. Idus Januariis.

V.

LEONARDUS POGGIO S.

Sepulcrorum magnificentiam docet vanam esse, potissimum indignorum.

Res protinus risu digna michi nuper occurrit, dum iter facio in agrum Aretinum. Offendi enim boves plostra trahentes, anhelantesque. In plostris columnae vehebantur marmoreae, & statuae duae non satis fabrefactae, basesque, & arculi, & hyperstilia, casuque in saltus difficiles conjecta plostra expediri non poterant. Circumstabant vero redemptores cum dolabris, purgantes iter, adjuvantesque. Tunc ego novitatem rei admiratus, neque enim plostra per eos saltus traduci neque marmora importari consuerant, accessi propius, & percontatus sum, quid rei esset: & quonam illa tam molesta opera deferrentur. Tunc unus ex redemptoribus me aspiciens, ac simul manu sudorem a facie abstergens, pertaesus credo laboris, ac secum ipse indignans, dii perdant, inquit, poëtas omnes, & qui fuerunt unquam, & qui futuri sunt. Egoque hoc ejus responsum audiens, quid tibi cum poëtis est, inquam, aut qua tandem in re tibi molesti fuere? In eo, inquit, quod hic poëta, qui nuper defunctus est, stultus nempe homo atque ventosus, sepulcrum sibi fieri marmoreum imperavit. Eaque de

cau-

causa marmora haec Montepolitianum deferuntur, sed credo perduci nunquam poterunt difficultate viarum. Et ego volens clarius intelligere, quid ais, inquam? an Montepolitiani poëta quisquam decessit? Non ibi, inquit, sed Romae: sepulcrum tamen in patria faciundum sibi testamento providit. Atque haec est imago ejus, quam cernis, altera vero parentis, quam juxta se collocari jussit. Tum ego de patria, & de obitu conjecturam faciens, audieram enim nuper quendam Bartholomaeum Montepolitianensem Romae interisse, pecuniarumque nescio quid reliquisse, interrogavi redemptorem, num de eo loqueretur, illeque hunc ipsum esse annuit. At enim inquam, cur tu poëtis ob hunc asinum maledicis? An tu illum poëtam credis fuisse, qui nullam neque scientiam, neque doctrinam cognovit? Stulticia vero, ac vanitate omnes omnino homines superavit? Non novi, inquit illum, dum vixit, nec eum nominari unquam audivi, sed oppidani quidem sui poëtam illum arbitrantur, & si paulo plus pecuniarum reliquisset, Deum putarent. Quod si non fuit ille poëta, nec maledictum poëtis velim. Atque ego tunc abiens considerare mecum coepi redemptoris verba, qui stultum hominem, atque ventosum dixerat eum, qui Romae decedens marmoreum in patria sibi fieri sepulcrum imperasset. Re enim vera sic est: nemo qui gloriae suae confidat, de sepulcro sibi faciundo unquam cogitavit. Operum enim laudabilium fama & claritate nominis contentus, satis ob hoc ipsum posteritati se se putat commendatum. Quid enim sepulcrum, quoad muta res est, juvare sapientem potest? Aut quid vilius, quam sepulcrum memorari, vitam sileri? Tres eminentissimi imperatores variis seculis fuisse referuntur Cyrus, Alexander, Caesar. Quorum Cyrus qui fuit antiquior, nedum sepulcrum insi-

insigne appetierit, sed testamento mandavit nullum sibi sepulcrum constitui, sed terra humari, affirmans terram flores producere, & segetes, & arbores amoenissimas, preciosissimasque efferre, nec ullam generosiorem sepulcri materiam reperiri posse. Itaque nuda in humo sepelire corpus suum jubet sine ullo penitus marmore, aut structurae monumento. Recte quidem: virtus enim illius, & facta egregia perennem sui memoriam pollicebantur futuram. Bella quippe maxima singulari fortitudine industriaque confecerat, victorias plurimas gloriosissime reportarat, imperium Medis adeptum in Persas transtulerat. Ipse vero mirabili sapientia praeditus, vitaque & moribus ut ita dixerim, civilissimus, optimis legibus sanctissima disciplina partum a se imperium communierat, ex quo Cambysae, & Ochi, & Xersae, & Artaxersae, & Darii longissima ac potentissima successione regnaverunt. Hic ergo tantus, & talis imperator humi sepeliri voluit, marmor autem Parium, aut Numidicum lapidem non quaesivit. Eadem in Caesare & Alexandro mens fuit, quorum neutrum de sepulcro sibi faciendo videmus cogitasse. Facio contumeliam summis viris, quos in reprehendendo hoc vilissimo homine testes adduco. Sed tamen si excellentissimi viri hanc vanitatem ambitiosam cum laude vitarunt, quantum in hac faece hominis haec est superbia deridenda? Tu marmora tibi ex longinquo portari, tu sepulcrum fieri, & statuas tibi ipsi collocari testamento jubes? Quo merito quaeso? An scientia, quae in te nulla fuit? An litteris, quarum vix quatuor tenebas? An vita, & moribus, qui levissimus, ac singulari stulticia plenus nichil consilio, cuncta vero temeritate vesaniaque prosequebare? Verum enim si non mores, at genus illum honestat, dignumque & statua, & sepulcro marmoreo facit

cit natum ex patre mercatore circumforaneo, avia obstetrice, matre fanatica. An propter pecunias sub terra absconditas statua dignum te ipsum censebas? Hoc suberat unum videlicet. Verumtamen has ipsas pecunias Pontifex post mortem tuam, cum illae tandem in lucem venissent, ut sibi a te furto subtractas reposcit. Quid scribes quaeso in sepulcro? quae acta? quas res gestas insigniri facies? An pater tuus ut asinos & merces circum nundinas agebat? An avia, ut editos in lucem partus tollebat, puerperis ancillabatur? An mater, ut in fanis soluto crine volitabat? An tu ipse, ut pecunias furtim cumulabas? An Pontifex, ut eas pecunias reposcebat? Haec est summa rerum tuarum, haec est gloria tua atque tuorum, quae talia sunt, ut si modo quicquam saperes, si non ut in omni vita, sic etiam moriens stulticia ac temeritate delatus esses, testamento cavisses, ut tu olim pecunias, sic etiam te tui sub terram absconderent, ne risus & querelae materiam haec tua sepulcri vanitas, & ambitio exhiberet.

VI.

LEONARDUS NICOLAO S.

Adhortatur juvenem ad optima litterarum studia, docetque, quae nam literae aliis praestent.

VEhementer me delectarunt litterae tuae, quas nunc primum ad me scripsisti. Ferebant enim prae se & naturam praestantissimam, quod est ingenii, & disciplinam vigilantem & solertem, quod est studii, ac diligentiae. Itaque michi contigit aetatem istam tuam & sensum earum litterarum considerare

ſideranti, ut admirabilis quaedam, ac plane ſupra annos haec tua maturitas videretur. Nec vereor, ſi modo tibi ipſe non deeris, praecellentiſſimum te virum eſſe evaſurum. Quamobrem invigila quaeſo, ac per ſingulos dies adde inſuper aliquid, et accumula, conſiderans permagna in his ſtudiis praemia tibi eſſe propoſita ad conſtitutionem vitae, ac nominis celebritatem, & gloriam. Haec duo, crede michi, & opes ampliſſimas conſequentur, quae celebribus viris ac virtute expolitis nunquam volentibus defecere. Habes praeceptorem eximium, cujus imitari diligentiam, & aſſiduitatem debes. Studium vero tibi ſit duplex, alterum in litterarum peritia non vulgari iſta & communi, ſed diligentiori quadam atque recondita, in qua praecellere te magnopere volo: alterum in cognitione earum rerum, quae pertinent ad vitam & mores, quae propterea humanitatis ſtudia nuncupantur, quod hominem perficiant, atque exornent. In hoc genere varia & multiplex & undecunque arrepta ſit tibi cognitio, niehil ut praetermittas, quod ad inſtitutionem vitae, quod ad decus, quod ad laudem pertinere videatur; ſed eos legas cenſeo, qui non ſolum doctrina, verum etiam nitore orationis, ac peritia litterarum juvare te poſſint, quales ſunt Ciceronis libri, & ſi qui proxime accedunt. Si tamen me audies, fundamenta diſciplinamque harum rerum ab Ariſtotele perdiſces, ornatum vero orationis, & copiam, & omnes verborum divitias, ſermoniſque, ut ita loquar, dexteritatem in his ipſis rebus a Cicerone mutuaberis. Volo namque praeſtanti viro hoc adſit, ut & ſcientiam rerum habeat abundantem, & ea ipſa, quae ſcit, illuſtrare dicendo, & exornare poſſit. Hoc autem facere nemo valebit, niſi qui multa legerit, multa didicerit, multa undique decerpſerit. Itaque non modo a philo-

ſophis doctus, quod eſt hujus ſtudii fundamentum, verum etiam a poëtis, & ab oratoribus, & ab hiſtoricis paratus venias oportebit, ut copioſa, & varia, ac nulla in re rudis ſit tibi oratio. Brevior ſum in his explicandis, quoniam novi te illa legiſſe, quae de ſtudiis & litteris alias a nobis ſcripta fuere, in quibus formam hujus diſciplinae vel expreſſimus nos quidem, vel certe adumbravimus. Hanc vero praeſtantiam ſi tu, quemadmodum ſpero, nanciſcare; quaenam divitiae cum horum ſtudiorum praemiis fuerint comparandae? Licet enim juris civilis ſtudium vendibilius ſit, utilitate tamen & dignitate longe ab iſtis ſtudiis ſuperatur. Nam ſtudia quidem iſta ad faciendum virum bonum tota contendunt, quo nil utilius excogitari poteſt; jus autem civile ad faciendum virum bonum nil pertinet. Quid enim bonus vir de aqua pluviali arcenda, aut de perendinis cognoſcendis laboret? aut qui melior erit quis, ſi partum ancillae in fructibus eſſe cenſeat, quam ſi non cenſeat. Quin etiam bonus vir, & legata perſolvet, & mandata teſtatoris adimplebit, etiamſi ſeptem teſtium ſolemnitas teſtamento defuerit. Ac jus civile contra diſponit. Praeterea bonitas & virtus ſtabilis eſt, jus autem locis & temporibus variatur, ut ſaepe quod Florentiae legitimum eſt, Ferrariae ſit contra legem. Jam vero magnis ac praeclaris viris non ſatis decora eſt haec in litibus & controverſis mercenaria verſatio. Itaque qui nobilitate aut divitiis praecellunt militiae dignitate gaudent, doctoratum vero ſibi ad dedecus potius, & ignominiam reputarent. At enim ſuperioribus illis ſtudiis tanta dignitas ineſt, ut nemo Princeps, nemo Rex ſibi turpe ducat ſcientia illarum rerum, & eloquentia inſigniri. Alexandrum certe Philippus pater Ariſtoteli tradidit non ad diſcendum jus civile, quod tanto Regi ſordidum fuiſſet,

ſed

ſed ad doctrinam vitae ac morum, & ad eloquentiam perdiſcendam. Omitto voluptatem, jocunditatemque illorum ſtudiorum, quae tanta eſt, ut difficile ſit inde mentes revellere. In jure autem civili perdiſcendo, quid tandem praeter mera taedia? Itaque oſcitans ſcientia non immerito ab antiquis vocatur. Sed haec ſatis. Michi enim ad te ſcribenti potius his de rebus loqui, quam aut de familiae, aut de parentis amicitia placuit. Illa enim tempus expectare poſſunt, & ſunt non indicta prius. Cohortationem vero ad haec ſtudia non eſt viſum differre. Vale.

VII.(1)

LEONARDUS ATTO MILITI SAXOFERRATENSI S.

Amicum rogat, ut Malateſtarum Familiae ſe commendet.

ETſi cognoſco me prolixioris epiſtolae debitorem eſſe, tamen cum Ariminenſis iſte domum ad me veniſſet, & numquid vellem rogaret, non permiſi ipſum ad te vacuum redire litterarum mearum. Gaudeo igitur ſemperque gaviſus ſum, proſpera atque ſecunda de tuo ſtatu, dignitateque audiſſe. Nec puto eſſe quemquam amicorum tuorum, qui me in hac parte gaudii, atque benivolentiae antecedat. Id vero totum proficiſcitur ex ſingulari praeſtantia virtutum tuarum, qui humanitatem ſummam cum gravitate morum, & ſapientia rerum gerendarum mirifice conjunxiſti, ut idem tu

(1) Haec deeſt in edit. Fabriciana.

& amari ut facilis, & timeri ut fortis, & observari ut prudens mereare. Sed haec cum aliis uberius & solutius, quam tecum de te. Nunc autem invitat locus iste, in quo degis, ut non praetermittam de me aliquid scribere. Equidem tanto ardore generosam inclitamque Malatestarum Familiam colui, ut non alienum proceres illi me existimarent, sed unum de ipsis. Ut enim ceteros omittam, cum inclitae memoriae Carolo Principe illius familiae ita aliquando vixi, ut neque mensa, neque venatio, neque studia litterarum me ab illo sequestrarent. Qui peractis ad occasum venationibus ita redire Ariminum solebamus, ut duobus vel tribus passuum millibus disputando summis interdum contentionibus, ac desperatis prope clamoribus certaremus. Fuit enim illi ingenium magnum, & scientia multarum rerum abundans. Ceterum ita pertinax in disputando, ut quid semel dixisset semper defenderet, & suppetebat mirabilis quaedam copia rationum, argumentorumque ad cuncta, quae assumpserat sustinenda. Ex quo frequenter fiebat, ne clamores, contentionesque deessent. Sed idem in omni virtute ceteris hominibus longe meo judicio praestitit. Quorsum vero haec? Ut junioribus istis proceribus, qui illi successere, me notum, & commendatum facias. Vale, & laborem harum litterarum in concessione illius officii, quod postulat, habeas recommissum. Iterum vale.

VIII.

VIII.

LEONARDUS NICOLAO S.

Consolatur Nicolaum in funere matris, describitque felicis mulieris laudes, & dotes.

QUoniam publico munere necessario detentus adesse tibi in parentis tuae optimae atque praestantissimae mulieris luctuoso funere nequivi, quod reliquum est litteris adimplere officium tentabo. Neque enim confido praestare id posse. Etenim cum pietatem filii debere me illi & habere intelligam, ac in luctu prope aequali tecum verser, sentio profecto me consolatione potius indigere, quam alios consolari posse. Quae tamen ad rationem deflectenti animum michi venire in mentem soleant, recensere constitui, si forte ea res lenire aliqua ex parte dolorem tuum valeret. Quid tantopere lugemus inquam? Quid affligamur? quasi vero novum quoddam, inopinatumque acciderit. Num quaeso vel ignotum, vel ambiguum fuerat illam esse mortalem? Num ad maturitatem jam plane suam & senium pervenisse? Num annorum numerum eum implesse, quem vix centesimus quisque pertingit? Cursus autem vitae cui unquam prosperior, aut bonis omnibus cumulatior fuit? Quid igitur nobis volumus? quid exposcimus? quid erga superos usque adeo ingrati atque perversi sumus? Quae enim magnopere a diis immortalibus precaremur, ea nobis collata non recognoscimus. Bona quidem, nisi ego fallor, in mulieribus numerantur, genus, forma, pudicitia, foecunditas, liberi, divitiae, superque his omnibus

bus virtus, & probitas. Ego quoque his addo valitudinem prosperam, & vitae longinquitatem. Nam in fracta, miseraque valitudine etiam superiora squallent bona, & in brevitate vitae nulla perfectio potest existimabilis reperiri. Horum igitur omnium si quisquam docere potest aliquid huic primariae mulieri defuisse, confitebor equidem non esse illam tantopere extollendam. Sed quid defuit quaeso horum omnium, quae superius numerata sunt? quid non abunde etiam superfuit? Nam ut breviter percurram singula ab initio exordiens: maternum illi genus praestantissimum fuit ex clarissima familia Malatestarum, paternum vero ex gente honoratissima, ac maxima nostrae civitatis, patre, avo, & atavo splendidissimis equitibus, forisque, & domi summae auctoritatis. Quid igitur magnificentius, quid illustrius in hac parte dici potest? aut quid insignius, quam tanta claritate majorum honestari? Forma vero fuit egregia plane, atque magnifica, plena dignitatis, plena ingenii, plena pudoris, aderatque & in proceritate generositas quaedam, & in gravitate auctoritas, & in diligentia commendatio probitatis. Qua quidem in parte licet a Zenone, Stoicisque reclametur, tamen veterum michi Academicorum, Peripateticorumque sententia magis probatur, qui ut fuco atque fallaciis affectare falsam opinionem formae damnandam, sic natura largiente verum decorem grate suscipiendum existimant, & in bonis numerandum. Nec ego sane lepiditatem, aut venustatem in hac praesertim muliere laudarim, sed praestantiam quandam nativam & venerationis plenam dignitatem. Nam de pudicitia quidem illius, in qua fuit unicum singulareque exemplum, tacere melius est, quam pauca dicere. Nupta vero fortunatissimo conjugi divitiis, opibus, celebritate nominis suae aetatis omnium nostrorum civium

civium praeſtantiſſimo, numeroſam ſobolem procreavit, viditque multitudinem ex ſe prognatam, filiorum filios, atque nepotes. Quanta ſunt quaeſo iſta, quae adhuc numeravimus, & quanti exiſtimanda? vel quam multi reperiuntur, quibus iſta contigerint? Uno fortaſſe aut altero nonnulli, cunctis vero ſimul cumulatis perpauci admodum gloriari poſſunt. Sed bona animi maxime in ea muliere conſpicua fuere: admirabilis probitas, inſignis humanitas, magnificentia, liberalitaſque egregia, maximeque ad decus, & praeſtantiam erecta mens. Quid dicam de humanitate mirifica, de charitate in ſuos, de dilectione in omnes, de bonitate denique ſingulari, in qua nullam unquam mulierem huic comparandam me cognoviſſe affirmare veriſſime poſſum? Prudentia vero quanta fuerit vel ex illo apparet, quod maximam domum, magnas clientelas, varia, multipliciaque negocia mortuo conjuge per annos amplius triginta ſic gubernavit, ut nemo conſilium aut prudentiam viri deeſſe in tanta adminiſtratione unquam ſentiret, eſſetque ipſa ſimul regula morum, & integritatis, honeſtatiſque diſciplina & norma. Cum his illa laudibus ad ſeptuageſimum quartum pervenit annum proſpera valitudine & continuata auctoritate, exitum quoque vitae facilem tranquillumque ſortita, qualis ſuperiori ejus moderationi maxime congruebat, deſiderium ſui mirabile filiis propinquiſque reliquit cum unanimi, conſentienteque omnium commendatione. Ego igitur hanc mulierem pro tantis, atque ita continuatis ad extremum uſque vitae diem bonis nequaquam lacrymis decorandam puto, ſed gratulatione & gloria proſequendam. Nec adverſi quicquam illi accidiſſe exiſtimo, quod mortua ſit, nec ſane in morte quicquam eſt mali, propterea quod aut extinguantur protinus omnes ſenſus, & fiat quaſi ſomno cuidam

nunquam interrupto simillima requies, qua si est suavissimum unius interdum noctis toto spacio sine ulla intermissione potiri: quanta suavitas in illo sempiterno tempore est existimanda? Aut si remaneant sensus, vivantque animi nostri post mortem, viam illam fatalem ingressos ad meliora domicilia migrare, & cum melioribus & sui similibus habitare est procul dubio confitendum, ut aut nichil mali sit in morte, aut multum etiam boni. Cum vero ex duobus alterum necessarium sit, & quibusdam incertum obscurumque videatur, ego tamen michi persuadeo, animos hominum esse sempiternos, atque optimo cuique cum a corporeis vinclis fuerit liberatus, reditum facilem in Coelum patere, ubi nunc illa consistens ac tenebris exuta puro intuitu divina illa spectacula contemplans, imbecillitatem nostram miseretur, seque, nunc tandem vivere, nostram vero hanc, quam vitam dicimus, mortem esse cognoscit. Equidem homini jam plane seni, qui cum laude eximia vixerit, optandam etiam mortem existimo, cum & impendeant quotidie permulta, quibus periculum est, ne extrema aliqua labe superioris vitae splendor, & gloria deturpetur, ut Priamo regi, & Pompejo accidit, quorum utrumque calamitates extremae ex superiori felicitate miserabilem reddidere. Vel ut ista cessent, tamen illud est certissimum aetate longius provectis incommodum, quod necesse sit quodammodo habetari sensus, videreque deterius, atque audire, & in ceteris multis natura ipsa debilitari & frangi, ut optime cum illa actum in hoc suo decessu putare debeamus. Quod si nostram vicem dolemus, quia videlicet spoliati illius praesidio atque solatio sumus, isque nos moeror afficit, & in luctum impellit; videndum est, ne nimis ingrate atque injuste commodum nostrum illius commodo anteferamus. Amor enim

ve-

verus ad ejus, quam diligimus, causam, non ad nostram est referendus. Si enim aetas illius jam ingravescens, & ante parta laus, & fortunae mobilitas hoc flagitant, ut illam ad extremum vitae diem quasi in portum quendam ex longa periculosaque navigatione tuto se recepisse gratulandum sit atque letandum; nolimus quaeso illius commodum lamentari, aut deflere. Denique illa certe, qua benivolentia fuit, hoc nos in dolore versari permoleste fert, & cessare nos jubet atque desistere, cui etiam mortuae parere, & condonare moerorem nostrum debemus, & quantum natura patitur, moderate perferre.

IX.

LEONARDUS CYRIACO S.

Regis nomen majus esse, quam Dictatoris. Dictatoris autem praestantius Imperatoris nomine fuisse docet.

MElius erat, o Cyriace, non tantum sapere, quantum sapis; siquidem te scientem aliorum errata conturbant, quae ab ignorante nulla molestia praeterirentur. Habet enim ignorantia multis in malis quiddam boni, quod minus angitur, quia minus sentit. Atque ut ad postulata veniam tua, admiratum te dicis in hoc novo Sigismundi Principis adventu, quod qui ante coronationem se Regem scriberet Romanorum, post coronationem quasi majus quiddam & dignius exprimere volens, Imperatorem se nuncupabat, non Regem, quod tu perperam factum arbitraris. Itaque te id reprehendisse ais, & quaeris a me, num idem sentiam quod tu, an contra

tra putem. Ego vero & in his & in aliis permultis plurima michi videor quotidie cognoscere errata, sed utor Democriti regula: rideo enim illa, non fleo. Quid enim mea refert, quemadmodum barbari loquantur, quos neque corrigere possum, si velim, neque magnopere velim, si possim? De Rege tamen & Imperatore idem sentio, quod tu & jampridem ridens barbariem istam hoc ipsum notavi, atque redargui. Tres enim gradus majorum dignitatum apud Romanos, de quorum Principe loquimur, fuere: Rex, Dictator, Imperator. Ex his suprema omnium potestas Rex est; post Regem vero secundum tenuit dignitatis locum Dictatura, post Dictaturam Imperium tertio gradu consequitur. Hujusce rei probatio est, quod Octaviano Imperatori optime se gerenti volens Senatus Populusque Romanus dignitatem augere, pro Imperatore Dictatorem facere decrevit., quod ille non recepit, sed flexo genu recusavit, quasi majoris status, majorisque invidiae dignitatem existimans, Imperatoris, nomen modicum ac populare, si ad Dictatoris fastigium comparetur. Inferioris ergo dignitatis Imperator est, quam Dictator, ut ex hoc patet: majorem vero esse Regiam potestatem, quam Dictaturam, ex eo potest intelligi, quia Julius Caesar Dictator cum esset, affectavit Regem fieri, cujus gratia interfectus est non ferentibus civibus, ut Regiam assumeret potestatem, sed Dictaturam utpote minorem aequis animis in eo patientibus. Haec igitur quae adhuc dixi, etsi nulla penitus alia superadderentur, tamen ipsa per se vel sola probant abunde Regium nomen, quam Imperatorium esse praestantius, nisi forte aut Senatum, dum pro Imperatore Dictatorem facere volebat, aut Caesarem, dum ex Dictatore Rex fieri cupiebat, non intellexisse vim istarum dignitatum existimemus. Sed nolo his esse contentus prae-

fer-

fertim ad te fcribens, cujus aures novi quam avidiffimae fint vetuftatis fimul, ac veritatis. Explicemus ergo fingulorum naturam, qua cognita & inter fe comparata differentiam fui dilucide nobis oftendant. Regem omnes fic accipiunt, quafi fuprema quaedam & abfoluta fit poteftas, fupra quem in fuo regno nemo fit, fed ipfe praefit omnibus. Ex quo fit, ut Rex nifi unus duntaxat effe non poffit, plures enim reges eidem regno praefidentes fe fe mutuo impedirent, naturamque perimerent Regis, quae non omnibus praeffet, fed haberet paritatem. Patet hoc in antiquis, modernifque Regibus. Neque enim Numa, neque Hoftilius, neque Ancus, neque alii deinceps Romani Reges conforcem, aut focium regni habuere. De Romulo, & Tacio ferunt: Sed alter Sabinorum, alter Romanorum Rex erat, & in propinquo collati repugnante natura fe fe paffi non funt. In modernis quoque Regibus idem apparet. Neque enim Francorum, neque Anglorum plures fimul Reges regnum gubernant, fed unus & folus, cui fratres, cui patrui, cui propinqui omnes genua fubmittunt. Ceffit jam quandoque apud hos filio pater, cui regiam poteftatem fe vivo transferre in filium voluit, ipfe dimifit, quoniam duos fimul regiam poteftatem habere contra naturam eft hujus dignitatis. At Imperatores fimul plures faepiffime fuerunt: non eft enim fuprema poteftas imperium, fed falva republica, falva auctoritate Senatus & Populi, & falva libertate Imperator creabatur. Eft enim imperium armorum exercituumque ad tutandam augendamque Rempublicam commiffa auctoritas. Itaque Imperatore exiftente nichilominus Confules, Praetorefque, ac ceteri Magiftratus in republica manebant; Rege autem exiftente manere non poterant, quod patet ex Dictatura. Illa enim, quia vim quandam regiae

regiae potestatis habere videbatur, simul atque inducta fuerat in Rempublicam, ceteri magistratus omnes interibant, & abrogati per creationem Dictatoris censebantur praeter Tribunos plebis, & in hoc differebat Dictator a Rege, quod Dictatore existente plebs, plebeique magistratus vim, auctoritatemque suam retinebant: Rege autem existente Tribunitia potestas, plebisque auctoritas omnis omnino solvebatur. At enim cum Imperatore cuncti simul magistratus in republica perstabant, & auctoritas vigebat Senatus, & Populi libertas servabatur. Ex quo apparet Imperatorem non esse dominum, sed legitimam potestatem, nisi forsan Crispum Salustium ignorasse vim potestatemque Imperatoris nominis arbitremur, qui inquit: *Nam cum tu te per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere*, idest dominum, non Imperatorem esse. Volo insuper unam, vel alteram rationem inducere, quo majoris dignitatis regium nomen esse ostendam; imperium enim quibusdam Magistratibus recte tribuimus. Nam omnes, qui jurisdictionem exercent, ac punire & cohercere possunt, imperium habere dicimus, & regnum habere illos nunquam diceremus, quoniam nomen imperii legitimam potestatem significat, regnum autem habere supra leges esset. Praeterea, quae Deo tribuimus vocabula, ea praestantissima sunt existimanda. Cum enim Deus ineffabiliter excellat, nec ulla humana reperiri digna possint ejus majestate, illa Deo tribuimus, quae apud nos sunt maxima, quoniam majora tribuere non habemus. Deum autem Regem nuncupamus, ac regnum Coelorum dicimus, ut sacrae litterae, poëtaeque testantur: Imperatorem vero qui Deum vocaret vix quisquam reperitur, propterea quia Rex supremam potestatem absolutamque significat, Imperator vero longe inferiorem. Ex his omnibus luce clarius

appa-

apparet, qui imperatorium nomen regio nomini anteferunt, eos in maxima ignoratione versari. Sed heus tu qui hunc errorem notasti, cur alium huic annexum tacitus praeteristi? Coronari enim Imperatorem ubinam gentium mos fuit? Quis Imperatorem Romanum antiquis illis temporibus coronatum fuisse unquam audivit, aut legit? Non Augustum, non Tiberium, non Caligulam, non Neronem, cum praesertim hi duo extremi intolerandae superbiae, aut luxuriae forent, non Trajanum, non Adrianum, non Antoninum, nemo inquam istorum coronam imperii unquam suscepit, aut habuit, aut usus est, nisi forte lauream, cum triumphasset, aut rostratam, quod classem hostium cepisset, quae duae coronae non Imperatorum erant magis, quam quorumcumque triumphantium, aut vincentium. An ergo quod illi tantam imperii magnitudinem habentes non faciebant, hi quatuor jugerum possessores coronabuntur? Enimvero non ut Imperatores, sed ut Reges Romani coronantur. Cur ergo se post coronationem Imperatores scribunt, non Reges? Deinde totum hoc ignorantiae est, cum ne Reges quidem Romanos unquam coronari mos fuerit. Romulus enim, & hi, qui post eum fuerunt Reges nunquam coronam receperunt, aut gestaverunt, aut usi sunt. Idem quoque observatum est a Tuscorum regibus, ut nunquam corona uterentur, sed trabea dumtaxat, & palmata tunica. Quare hanc barbariem quaeso cum sua ignorantia valere sinamus, & nos antiquis doctissimorum virorum scriptis, quod unicum est refugium, oblectemur non curiosi, quid agant isti, aut quemadmodum loquantur. Vale.

X.

X.

LEONARDUS FLAVIO FOROLIVIENSI (1) S.

Quaerit, an vulgus & literati, eodem modo per Terentii, Tulliique tempora Romae locuti sint.

NE forsan tu aliter accipias quam ego, vel ego quam tu, placet ante omnia constituere, quid nobis in controversiam venit. Quaestio nostra in eo consistit, quod tu apud veteres unum eumdemque fuisse sermonem omnium putas, nec alium vulgarem, alium litteratum. Ego autem ut nunc est, sic etiam tunc distinctam fuisse vulgarem linguam a litterata existimo. Pressius quoque, si placet, ista circumscribamus, ut certo tempore locoque diffiniantur. Nam qui apud veteres dicit, nec tempus, nec locum satis certum designat. Sit igitur quaestio utrum Romae per Terentii poëtae, & M. Tullii tempora vulgus ita loquebatur, ut loquuntur hi, quos nunc latine litterateque loqui dicimus, vel alius fuerit vulgi sermo, alius litteratorum. Tua quidem prima ac potissima ratio est, quod Oratores in Senatu, judiciisque, & concionibus latine orabant, quod non fecissent, nisi a cunctis intelligerentur. Praeterea Terentii, Plautique comoediae recitabantur ad populum ea ipsa lingua, qua scriptae sunt, idque signum esse ais, quod eodem modo vulgus loquebatur. Quomodo enim delectarent, nisi intelligerentur? Hae tibi firmissimae probationes videntur, ac certissima argumenta opinionis tuae. Ego autem non majora ista puto, quam nunc sint, Evangelia Missarumque solemnia latine ac litterate in audientium

(1) Historico ac Eugenii IV, aliorumque Pontificum Secretario.

tium turba pronunciari. Intelligunt enim homines, licet inlitterati sint, nec tamen ipsi ita loquuntur, nec illo modo loqui scirent, licet intelligant, propterea quod longe facilius est intelligere alienum sermonem, quam proferre. Discutiamus igitur, si placet, argumenta tua, & quid valeant videamus. Neque enim signis & opinionibus tam assentiri non decet, quam necessariis rationibus; nam opinio & existimatio saepissime fallitur. Duo quidem argumenta per te inducuntur, unum oratorum, alterum poëtarum. Videamus ergo utrunque. Primum igitur Oratores quod in Senatu judiciisque latine, litterateque loquerentur, nichil opinionem tuam adjuvat. Erat enim in Senatu, & judiciis ad homines litteratos Oratoris sermo. Itaque haec duo loca nichil ad rem pertinent tuam. Restat concio, in qua ad doctos simulque indoctos habebatur oratio. Neque enim appellatione populi turba solum, & infimae sortis homines, sed nobiles & ignobiles, doctique, & indocti significabantur. Itaque non ad pistores tantum, & laniftas, sed multo magis ad eos, qui in Reipublicae gubernatione versabantur, & quorum intererat, quid populus decerneret, Orator loquebatur. Praestantes igitur homines Oratorem latine litterateque concionantem praeclare intelligebant; pistores vero, & laniftae, & hujusmodi turba sic intelligebant Oratoris verba, ut nunc intelligunt Missarum solemnia. Nam illud nos latere non debet, Oratores ipsos aliter scripsisse orationes suas, quam dixerant, quod & apud Graecos, & apud latinos exploratissimum est, non quod diversum scriberent, sed quod ornatius, & comptius id ipsum, quod dixerant, litteris mandabant, ut quaedam in concione dicta verbis forsan vulgatis, & apertis, & ad intelligentiam accomodatis, limatius postea, contractiusque scripta legantur. Et

de

de Oratoribus haec michi quidem dicta sint. In Senatu enim & judiciis ad scientes litteras loquebantur litterate: in concionibus vero etiam ad scientes. Aderant quoque indocti quidam: hi sic intelligebant Oratoris verba, ut nunc intelligunt Missarum solemnia. Quare haec tua Oratorum inducta ratio non efficit, id quod vis. Habet enim apparentiam quandam prima fronte, sed si trite discutiatur, nichil admodum importat. De poëtis autem, eorumque fabulis video te longe aliter sentire, quam ego sentiam. Tu enim turbam convenisse putas ad carmina poëtae intelligenda, ego autem convenisse puto ad ludos scenicos spectandos. Itaque non auditores qui aderant, sed spectatores dicebantur. Agebatur enim fabula magno Aedilium apparatu, nec solum gestibus, verum etiam tibiarum modis, & personati e scena prodibant. Ad haec mehercule spectanda non minus hodie populus concurreret, quam tunc concurrebat. Quod autem vera dico, ex Plauti, Terentiique prologis comoediarum intelligi potest. Totae enim ex illorum, qui agebant, opera videntur pendere: *Acta ludis funebribus: modos fecit Flaccus Claudii tibiis disparibus:* non dicit *recitata*, sed *acta*. Agere vero quid est, nisi repraesentare, actuque referre? Quid tibiis modos facere, nisi multitudinem ad spectandum allicere? *Hecyra est huic nomen fabulae, ea cum acta est nova, novum intervenit vicium, & calamitas, ut neque spectari, neque cognosci potuerit: Ita populus studio stupidus in funambulo animum occupaverat.* Et paulo post: *In iis, quas primum Caecilii didici novas, partim sum earum exactus, partim vix steti. Quia sciebam dubiam fortunam esse scenicam, spe incerta certum mihi laborem sustuli, easdem agere coepi, ut ab eodem alias discerem novas.* Quod, inquit, *didici novas*, & *alias discerem*, aper-

aperte ostendit, ne actores quidem ipsos scripta poëtarum intelligere, nisi a poëtis primo illa didicissent. Si igitur magistri ipsi agendi non intelligebant, multo minus turba, & multitudo. Sed ludos spectabat turba, non verba exaudiebat, oculorum tantum aspectu & tibiarum sono distinebatur. Quod autem subjicit: *Quia sciebam dubiam fortunam esse scaenicam*: idem probat quod dixi. Fortuna enim in scaenicis ludis erat, non in poëtae stylo atque ingenio. Hoc enim in eorum, qui legunt, judicio repositum est, nec fortunae subjacet. Actio autem, & tibiae, & hujusmodi ludicra fortunae spectantium subjacebant. Et paulo post: *perfeci*, inquit, *ut spectarentur*: non dicit *intelligerentur*, sed: *ut spectarentur*. Quod totum est judicium oculorum. Et paulo post: *vobis potestas data est condecorandi ludos scaenicos. Nolite sinere per vos artem musicam recidere ad paucos*. Ex his omnibus patet ad ludos scenicos, & tibias, & actorum personas spectandum multitudinem convenisse. Poëtae autem verba ne actores quidem ipsos intellexisse, nisi prius docerentur. Nichil igitur poëtae, nichil eorum fabulae ad sermonem vulgi pertinent. Non enim intellectum verborum, sed spectaculum ludorum vulgus sequebabatur. Quoniam illa, quae putabas firmissima tuae opinionis fundamenta nichil valere ostendi, docebo jam ipse impossibile esse vulgus illo modo, quo tu putas, esse locutum hoc tantum praemisso. Tu ne quaeso, Flavi, cum sis vir doctus, ac litteris expolitus, vel alii, qui tecum sentiunt, animum inducere potestis, ut credatis, nutrices & mulierculas, & hujusmodi turbam ita tunc nasci, ut quae nos tot magistris, tanto usu vix tenemus, illi nullis magistris assequerentur, ut eo modo loquerentur, quemadmodum hi, qui latine litterateque loquuntur, intelligerentque poëtarum co-

moedias nullo prius eos docente? Profecto valde abſurdum eſt ita credere. Atque latina lingua a vulgari in multis differt, plurimum tamen terminatione, inflexione, ſignificatione, conſtructione, & accentu, de quibus omnibus ſimul dicamus, nam ſeorſum proſequi ſingula longum foret. Mulierculae igitur illae, ac nutrices tuae ſi de ſupellectili recte dicendum erit, ſupellex dicent. Rurſus vero ſi inclinandum, ita ut poſſeſſionem vel generationem ſignificet, ſupellectilis dicent, & ſi poſcat intentio ſupellectili ſupellectilem variabunt, eaedemque cum pluraliter dicendum erit, ſupellectilia variato genere pronunciabunt, & ſupellectilium, & ſupellectilibus. Per Deum immortalem nonne videtis impoſſibilia vos credere? Difficile nomen capis, inquies. At tu facilius aliquod cape. Dominus recto dicent, flectent vero cum opus fuerit, ut dicant Domini, Domino, Dominum, & ſi de foeminis dicendum ſit, dominabus, filiabus, libertabus dicent, quae de maribus Dominis, filiis, libertiſque dixerunt. Vix mehercule cum diſciplina & regula hoc facerent, ne dum ſine diſciplina & regula. Fero verbum eſt, a quo tuli, latum, ſuſtuli, ſublatum. Cado, cecidi, ſi caſum ſignificet: ſi caedem cecidi media producta. Ita quaeſo internoſcent mulieres & turba, atque ita loquentur? Pulſo & vapulo alterum active, alterum paſſive dicimus eadem voce. *Ego vapulando, ille verberando uſque adeo defeſſi ſumus* inquit Poëta. Tu mulierculas, & nutrices, & hujuſmodi quiſquilias haec intelligere, ac eodem modo loqui putas? Abſuit, & defuit duo ſunt, quorum alterum laudem, alterum vituperationem ſignificat. Sinapis latine dicimus media producta, & Polixena brevi penultima. Virgili autem, & Mercuri vocativo penultimam natura brevem pronunciamus, ut longam. Video te,

invi-

invideo tibi, salutem dico tibi, interdico tibi bonis, non bona. Haec ne quaeso mulierculae, & nutrices, & vulgus illiteratum dicent, quae nos litterati vix dicere valemus? Quid si probo per ea tempora vulgarem sermonem distinctum a literato fuisse? Nonne desistere debes talia opinari? Duellium, qui classe poenos superavit, vulgo Bellum appellatum fuisse Cicero tradit. Ergo aliter vulgus, aliter literati nuncupabant. Varro villam a Veho dictam putat, adducit vero conjecturam, quod rustici pro villa vella dicunt, pro vectura quoque vellatura. Quid amplius egemus testibus? A vulgo vellatura & vella, a literatis vectura & villa dicebatur. Alius ergo vulgi sermo, alius literatorum. At enim Cicero ait de quodam: *Putabatur bene latine loqui sed litteras nesciebat*. Non diceret hoc Cicero, nisi sibi in illo uno admirabile videretur. Quod enim miratur in illo quasi singulare, probat in aliis hoc nusquam fuisse. At concio clamavit, cum a Carbone diceretur, patris dictum sapiens filii temeritas comprobavit. Quidni? Cum adessent in concione docti complures, & inter ceteros M. Cicero? Se enim in concione stante hoc dictum fuisse testatur. Denique judicium numerositatis commune est avium, & non intellectu rerum, sed longitudine brevitateque spiritus adnotatur. At filia Laelii praeclare latine, & mehercule Sapphos praeclare graecis versibus scripsit poëmata. Quis enim negat, mulieres quasdam doctas fuisse, ut Cornelia Graccorum, & Epicarmi poëtae filias, & alias latinarum graecarumque complures? At Cajus Curio nichil admodum sciebat literarum: tamen est inter oratores numeratus splendore, & copia optimorum verborum. Credo stadia haec majora non attigerat. Sed idem Curio orationes suas, & dialogos scripsit. Qui autem cogitationes suas lit-

litteris mandarit, eum dicemus litteras nescivisse? At domus ei contulit ad verborum copiam. Fateor: parentes enim litterati, & servi, matres etiam si elegantes sunt, adjuvare eloquentiam filiorum possunt. Denique etiam hodie mulieres Romanae judicio meo elegantissime loquuntur, & purius certe, quam viri. Et quanquam non litteratus sit earum sermo, potest tamen figura ipsa dicendi, nitorque verborum eloquentiam adjuvare. Me audiente Matrona quaedam Romana, quod se antecedebat plebeia mulier, indignabatur: *prob Deum!* inquit, *quam omnis observantia omnisque consuetudo laudabilis per haec tempora defecit? Quam confusi sunt ordines cuncti, gradusque dignitatis?* Deinde conversa ad eam, quam indignabatur: *tu ne*, inquit, *cum sis plebejo patre, plebejoque viro, me equestri familia ortam, Equitique Romano nuptam antecedere non erubescis? Sed quid ego de me? Jam, si Deo placet, etiam te patriciis mulieribus antepones?* Haec illa puro nativoque Romano proferebat sermone, ita ut admodum sim equidem delectatus, cum & verba, nitorem, gravitatemque sententiae, & pronunciatio ipsa vernaculam quandam haberet suavitatem. Hoc ego modo filiis matres, & nutrices alumnis profuisse ad elegantiam puto. Non quod casus inflecterent, aut verba variarent ac terminarent litterate, sed quod purum, & nitidum, ac minime barbarum sermonem infunderent. Nam & habet vulgaris sermo commendationem suam ut apud Dantem poëtam, & alios quosdam emendate loquentes apparet. Haec ad libellum tuum respondisse volui, quibus si te in sententiam traxi, satis dictum puto; sin perstas in opinione tua, nec rationum necessitati cedis, plura etiam polliceor in eam sententiam me esse dicturum. Vale.

XI.

XI. (1)

LEONARDUS PHILELPHO S.

Lapum a se in clientelam receptum scribit, & de versione Politicorum monet.

LApo, quem michi per tuas litteras commendas, obtuli equidem me, & mea, eritque posthac in eo, si uti volet, cum ob commendationem tuam, tum etiam ob naturam meam, quae studiosis hominibus sponte benivolentiam, caritatemque impartit. Quod autem certior fieri cupis de rebus meis, eadem est conditio, quae prius. Illud enim nostrum tenemus institutum, ut Reipublicae, quod debetur a nobis officium, sincere exhibeamus, in ceteris vero nequaquam studiosi. Tempus autem quodcunque nobis ab officio supersit, libenter ad studia referimus litterarum. Aggressi nempe sumus post discessum tuum Aristotelis Politicorum libros perficere, quos, ut scis, traducere jampridem coeperamus. In his nunc versatur plurimum cura, & cogitatio nostra. Vale.

 LEO-

(1) Hanc quoque Epistolam in Edit. sua reliquit Fabricius. Nos ex edit. vet., & MS. restituimus.

LEONARDI BRUNI ARRETINI EPISTOLARUM

LIBER SEPTIMUS.

I.

LEONARDUS COSMO (1) S.

Socraticae philosophiae praeconia haec epistola continet.

IN Symposio Platonis amoenissimo omnium libro Socratis philosophi laudes festive simul, periteque enarrat Alcibiades. Ejus verba tibi mittere constitui in latinum sermonem traducta. *Dico igitur*, inquit *Alcibiades, Socratem esse persimilem Silenis istis, qui ab*

(1) Mediceo Viro aetate sua admirabilis eloquentiae, ac morali philosophiae praecipue dedito, qui Leonardum, & Carolum Arretinos, Nicolaum Nicolum, Poggium aliosque opibus, ac benevolentia prosecutus est. Vide Accoltum.

ab Sculptoribus inter imagines figurantur, quos faciunt artifices fistulas aut tibias tenere. Qui si bifariam divisi, atque aperti sint, reperiuntur intus imagines habere Deorum. Rursusque eum dico persimilem esse Satyro Marsiae, & quod aspectu quidem persimilis eis es, ne tu quidem, o Socrates, negabis. Quod vero in aliis quoque similitudinem eorum habes, deinceps jam audi. Procax tu quidem es an non? Si non fateris, equidem testes adducam. An non cantator longe melior, quam Marsia? Ille enim instrumentis quibusdam homines trahebat ab oris potentia, & nunc etiam, si quis modulationem illius canat. Nam illa, quae Olympus cecinit ab eo doctus, Marsiam dico cecinisse. Quae igitur ille carmina cecinit sive bonus alter quis, sive malus ea canat, sola abstrahunt animos, ostenduntque, quinam diis & mysteriis indigent, ex eo quod sacra sunt. Tu autem illi tantum superexcellis, ut sine ullo instrumento nudis quidem verbis hoc idem efficias. Nos certe quotiens alium audimus alterius verba referentem, etsi nimium oratoris boni, tamen nullius, ut ita dixerim, illa facimus. At cum te quis audit, vel cum tua verba referente alio, quamvis ille ineptus sit qui refert & sive vir, sive femina, sive adolescens, obstupescimus quidem, ac mente corripimur. Equidem nisi ebrius nimium michi ipsi viderer, jurejurando interposito affirmarem qualia ob hujus verba michi dudum contigerint, contingantque etiam nunc, quotiescunque hunc audio: multo certe etiam magis, quam ii, qui Corybantum more deferuntur, cor in me concitatur ob hujus verba, lacrymasque effundit, videoque multis aliis hoc idem contingere. Et dum Periclem audio, ceterosque oratores bonos, videntur illi michi praeclare dicere. Sed nichil tale michi contigit, neque concitatur animus, neque se ipsum quasi serviliter viventem condemnat.

Sed ab hoccine Marsia nostro saepe ita inflector, ut existimem nullo modo in hoc statu vitae michi esse vivendum. Quin etiam certe scio, si nunc in hoc ipso tempore aures illi praestare velim, quia nequaquam tolerarem, sed eadem illa michi evenirent. Cogit enim me fateri, quod cum ipse ego in multis deficiam, tamen me ipsum negligo, remque Populi Athenensium curo. Vi ergo quasi adversus Sirenas obturans aures hunc fugio ac vito, ne apud eum studens, consenescam. Patior vero erga hunc, quod nemo existimaret, ut cujusquam pudore, ac verecundia detinerer. Conscius enim michi sum, defendere non posse, quin sint agenda quae jubet; sed cum ab eo discedo, cupiditate, ambitioneque sentio me superari. Fugio ergo istum, atque vito, & quotiens ipsum intueor, pudor ac verecundia me capit, ut saepe cupiam hunc in rebus humanis non esse. Rursus vero si hoc accideret, scio quod longe magis dolerem. Itaque quo me vertam, aut quemadmodum hoc utar nescio, & a cantu quidem ac modulationibus Satyri hujus talia michique & aliis contingunt. Cetera vero audite, ut similis sit his, quibus eum assimilavi, & vim, quam admirabilem habeat, intueamini. Pro certo quidem scitote, o viri convivae, neminem vestrum Socratem cognoscere. Sed ego patefaciam ipsum, atque ostendam, quandoquidem dicere incoepi. Cernitis enim, ut formositatem, ut divitias, ut honores, ut cetera hujusmodi admirari videtur, ut ea laudet, ut obstupescat? Scitote igitur cum hac habitus forma exterius amiciri tanquam sculptus quidam Silenus: intus vero si aperiatur, quanta Dii immortales inest castimonia, quanta integritas! Sciatis enim, quia neque pulcritudinem corporis cujusquam quicquam aestimat, neque divitias, neque honores, neque cetera, quae vulgus admiratur, sed ea cuncta longe spernit, ac pro nichilo ducit. Fingit

tamen

tamen aliter, ac jocari de iis rebus erga homines nunquam cessat. Serio autem agentis, atque intus aperti nescio si quisquam vestrum preciosissimam illius aspexit imaginem. Ego certe quandoque eam aspexi, ac michi visa est usque adeo divina, & aurea, & formosa, & mirabilis, ut nullo modo fas sit a me silentio praeteriri. Equidem jam quodam tempore, o viri convivae, magnum aliquid, & mirificum de me ipso, ac de formositate mea sapiebam. Ardebam vero discendi cupiditate. Non dicerem ea, que dicturus sum, nisi apud eos convivas loquerer, quos semper quasi vesano quodam Philosophiae furore correptos, baccantesque conspexi Phaedros, Agathones, Thrasymachos, Pausanias, Aristodemos, Aristophanes, Socratem denique ipsum, & ceteros. Haec enim, nisi sauciis eodemque modo affectis narranda non essent. Quare vos audientes michi veniam dabitis pro his, quae tunc a me facta, & nunc dicta fuerint. Famuli autem, & si quis alter adsit prophanus, & agrestis nimium forte aures obturent. Ego igitur astrictus vehementiori Philosophiae morsu, & sive cor sive animum sive quomodocunque id appellandum sit saucius cupiditate in Philosophia sermonum, qui occupant magna violentia juvenilem animum, neque dimittunt, cum semel momorderint, compelluntque ad quicquid tandem sit faciendum atque dicendum, illud unum enixissime conandum michi proposueram, quomodo Socratem ad explendam hanc mei animi cupiditatem michi adjutorem quam conjunctissimum facerem. Itaque totis, ut ita dixerim, castris illi insidiatus sum, & forma & divitiis, & omnifariam illecebris, quibus promoveri homines solent. Pudet me referre, quas illi insidias tetenderim, quam ingeniose, quam efficaciter, quam vel dissimulanter, vel aperte. Denique cuncta expertus nichil unquam proficere valui. Nam opibus,

aut

aut divitiis ne ipse quidem multum sperabam illum posse deflecti, neque forma, ceterisque illecebris, quibus ego maxime fidebam, in aliquo unquam deflecti sanctitas ejus, & integritas potuit, hominemque plane totum intus prospexi, atque intuitus sum preciosissimam illius effigiem mirabili stupendaque sanctimonia praeditam, occulentemque jocundis verbis internam mentis animique severitatem. Itaque licet ab eo spretus atque contemptus viderer, perseveravi tamen in ejus amicitia, sapientiam, constantiam, & integritatem hominis obstupescens, virum talem nactus, qualem me reperturum esse nullum credideram. Procedente post haec tempore militia illi simul, michique obvenit ad Potideam, fuimusque Socrates, & ego in eo exercitu contubernales. Quod autem illic egerit, quaeso attendite. Primum enim laborum patientia non me solum, sed alios longe superabat, & si quo in loco, ut accidere solet in bello, commeatus deficeret, nulli pares huic reperiebantur ad famem, sitimque perferendam. Rursus vero in abundantia rerum, & conversatione, mensaque militari solus iste frui posse videbatur; & quanquam bibere nollet, tamen si cogebatur, omnes protinus bibendo longe vincebat. Et quod mirabile est, ebrium nunquam eum quisquam conspexit. Adversus autem hyemes & frigora, quae illis in locis asperrima sunt, mirabilia faciebat. Quandoque enim gelu maximo intolerabilique facto, ita ut nulli exire de tabernaculis auderent, & si qui exibant, non nisi suffarcinati admodum, pedesque & crura pellibus ac fasciis mirabiliter circumvoluti, Socrates per hoc tempus ita exibat cum ceteris militibus, ut nichil ad eam vestem adjungeret, quam primo ferre solitus erat. Decalceatus vero per glaciem facilius incedebat, quam alii calceati. Milites vero haec intuentes se contemni ab eo suspicabantur, &

in his quidem talis erat Socrates. Quid autem fecerit tolerantissimus vir in eodem exercitu, opere precium est audire. Nam cum aliquando sibi cogitatio quaedam incidisset, stetit cogitans eodem vestigio a matutino tempore. Cumque explicare id quod cogitabat non daretur, perstabat cogitans, neque dimittebat, & jam meridies erat, hominesque id senserant, ac mirabantur, alterque narrabat alteri, Socratem ab aurora stetisse cogitantem. Demum vero ab Jonia quidam milites, cum nox jam adesset, cenati prius, erat enim tunc aestas, circa eum strata posuerunt, jacueruntque sub divo illum observantes, an per noctem quoque perseveraret. Socrates vero stetit usque ad auroram sequentem, ac solis exortum. Postea vero abiit, cum jam solem nascentem salutasset. In proeliis quoque qualis fuerit, non est silentio praetereundum. Nam cum ea pugna fuit, ex qua me quasi optimum pugnatorem Duces exercitus donaverunt, nemo alter hominum me servavit, quam Socrates. Videns enim me graviter vulneratum nequaquam deseruit, sed ante me prosiliens me ipsum, atque arma mea protexit, ab hostibusque servavit.. Atque ego tunc ista praedicans conatus sum, ut non michi sed Socrati huic, a quo servatus eram, dona illi traderentur; verum Duces ad familiae respicientes dignitatem, me donare maluerunt ipso quidem Socrate, ut dona michi, non sibi tribuerentur, in primis annitente. Illud quoque dignum est memorari, quemadmodum fuga nostrorum apud Delium facta, Socrates se gessit. Nam interfui quoque huic proelio, & quidem ex equo pugnans, cum Socrates ipse pedes esset. Profligatis igitur nostris, ac fuga jam omnium facta, Socrates una & Laches qui tunc erat Praetor, pedem referebant. Atque ego cum in hos casu incidissem, bono animo esse jussi, meque nunquam deserturum eos edixi. Hic igitur

tur eo melius aſpicere potui Socratem, quam apud Potideam, quo ipſe confiſus equo minus formidabam. Primum igitur intueri licebat, quanta Lachetem conſtantia, ac praeſenti animo ſuperaret. Deinde ut hoſtes ſimul, civeſque viciſſim reſpiceret oculis & aſpectu prae ſe ferens, ſi quis eum invadat, non eſſe id impune facturum. Itaque tute abibat & ipſe & alter; fere enim qui ita cedunt nemo eos invadit, ſed eos, qui effuſa fuga deferuntur. In multis quidem igitur aliis mirifice laudari Socrates poteſt; ſed talia ſunt, ut ceteri quoque forſan nonnulli eandem laudem mereantur. Verum illa praecipua in iſto, per quae nemini aliorum hominum, neque antiquorum, neque modernorum eſſe ſimilis reperitur. Nam qualis Achilles fuit, talem conjectet forſan aliquis fuiſſe Braſidam, & alios quoſdam, & qualis Pericles, tales Anthenora, & Neſtora. Sunt alii quoque, qui iſto modo aſſimilari poſſint; ſed qualis Socrates eſt, qualiſque ejus dicendi ratio, nemo prope ad ejus ſimilitudinem accedit, neque veterum, neque eorum, qui nunc ſunt, niſi, ut ego nunc dixi, atque aſſimilivi: quippe nulli hominum, ſed Silenis & Satyris. Nam & hoc a me praetermiſſum erat prius, ſermones ejus perſimiles eſſe Silenorum imaginibus ab artificibus factis. Si quis enim hujus ſermones audiat, videntur prima facie nimium eſſe abſurdi. Nomina quippe, & verba exteriori aſpectu Satyri cujuſdam procacis habitum prae ſe ferunt. Aſinos enim, & canterios, fabroſque, & ſutores & coriarios ſemper habet in ore, eademque ſemper dicere videtur, ut omnes fere, qui non intelligentes ſint, illius verba irrideant. Verum enim ſi intus aſpiciat quis ejus ſermones, primo quidem reperiet ſenſuum profunditatem habere ſolos aliorum omnium & inſuper diviniſſimos eſſe, ac plurimas virtutum ſpecioſiſſimas imagines continere, ac per omnem vitam ad bene vivendum extendi.

II.

II.

LEONARDUS REGI HISPANIAE S.

Hispaniam laudat, docetque maximos Romani Imperii ex Hispanis fuisse.

SErenissime ac gloriosissime Rex. Cum vehementer flagitarent quidam familiares tui, ut scriberem aliquid ad Regiam Sublimitatem, satis diu renuere perseveravi, nec profecto, ut michi videbar, sine probabili ratione. Quid enim ego pusillus homo & incognitus, maximo clarissimoque Regi non lacessitus primo litteris, non proposita quaestione aliqua provocatus scribere ipse ultro, ac memet ingerere auderem? Sed cum illi ipsi non reciperent justissimas excusationes meas, & quicquid a me scriptum fuisset, id humanitati tuae pergratum fore affirmarent, dare tandem manus, ac morem eis gerere constitui. Quid ergo scribam Serenissime Rex? Aut quibus initiis aures tuas demulcebo? Scio enim magno Regi non nisi sublimia & magnifica convenire: sublimiora vero, ac magnificentiora quaenam esse possent, quam ea, quae splendorem & gloriam, & incomparabilem laudem gentis tuae contineant? Haec igitur michi prima congressio est, primaque scribendi materia. Errant Serenissime Rex, qui gloriam Romani Imperii Gallis, aut Germanis attribuunt. Hispaniae est haec gloria, Hispaniae hic honor est proprius. Ab Hispania enim Trajanus, ab Hispania Adrianus, ab Hispania Theodosius, ab Hispania Arcadius, ab Hispania Honorius, ab Hisp-

Hispania alter Theodosius Imperatores Romanorum fuere, ut non minus vere, quam eleganter a Claudiano poëta scriptum sit, Provinciarum alias frumentum, alias ferrum, alias aliud quiddam mittere consuesse; solam vero Hispaniam Imperatores Imperio Romano dare. At quales Imperatores? Nam in hoc totum consistit. Nempe equidem reor, imo probare possim, ac ratione certa ostendere, Trajanum solum longe plus in suo imperio possedisse terrarum ac provinciarum, quam omnes Caroli, omnes Othones, omnes Friderici, & Henrici in unum collecti possederunt. Siquidem Trajanus a Babylonia & Thesiphonte usque ad Gades, & Oceanum cuncta possedit, & in rubro Mari solus Romanorum Principum classem habuit, per quam Indiae fines vastaret, Aegyptum, & Africam totam sub imperio tenuit. Gallia vero, & Germania, & Dacia usque ad Scythiam & Caspium Mare illi paruit. Ad haec autem si compararetur omnis possessio Gallorum Germanorumque Principum, qui unquam fuerunt, vix unius Provinciolae locum obtinere videbuntur. Quamobrem plus ille solus, quam hi omnes simul in unum coacervati terrarum, Provinciarumque possedit. Idem dico de Hadriano: quanquam ille pacis avidior, vel Trajani gloriae invidens ex Assyria & Mesopotamia, quae a Trajano subjectae fuerant, legiones revocarit. Sed fuit Princeps maximus, & non armorum dumtaxat, verum etiam litterarum scientissimus. Post hos duos praestantissimos Imperatores satis longo intervallo Theodosius imperavit. Hic quoque & Orbem terrarum possedit, & virtute non inferior superioribus fuit, qui post multas, egregiasque victorias, admirabilesque res gestas Mediolani è vita decedens filios reliquit duos, quorum Arcadio, qui erat major natu, Orientem assignavit, & apud

apud Conſtantinopolim ſedem Imperii tenere juſſit, Honorio autem Romam, & Italiam cum Gallia, & Germania, Africaque tota, & Hiſpaniis attribuit. Hos ſecutus eſt alter Theodoſius Arcadii filius, qui patri, patruoque ſucceſſit. Hi ergo Imperatores eo tempore fuerunt, quo vere Romanum erat Imperium. Nunc autem ut eſt, vel ut jampridem fuit non ignoramus. Sola igitur Hiſpania eſt, cui haec gloria ſit prae ceteris tribuenda cum propter excellentiam maximorum Principum, tum propter Imperii non umbratilem, ſed veram poſſeſſionem. Sed cur haec ad me ſcribis, inquies? Ut ſi tibi nota ſunt, gratuler ſcienti; ſi non ſunt nota, ut faciam, teque Regem maximi opulentiſſimique Regni Juvenem ſummae ſpei per exemplum tantorum Principum, quos Hiſpania genuit, ad excellentiam virtutis, ac maximarum rerum aviditatem cohorter. Vale, & Benedictum Ananienſem [1] doctum hominem, & bene literatum, qui in obſequio tuae Praecellentiae degit, rogo ſuſcipias recommiſſum.

III.

LEONARDUS BARTHOLOMAEO S.

Scripta ut vultus, & oculos eſſe animi indices.

Voluntas deprehenditur animi non tam ex verbis, quae ſimulata eſſe ſolent, quam ex vultu ipſo atque oculis ejus, qui cum loquimur. Unde vultum putant ab eo dictum, quod, quid velimus, per ipſum ſignificetur. Hoc idem michi frequenter in epiſtolis quoque videor intueri: Sed

(1) Benedictum Anagninum, ad quem exſtat Epiſt. X. hujus Libri.

ſed ita, ſi bonus ſit ſcriptor. Nam imperitus ſcribendi quaſi fanaticus quidam, neque quid ſentiat, neque quid velit, ſignificare valet. Sed in bono ſcriptore praeter verba & ſonum, ineſt profecto aliquid repoſitum, & tacitum indicium animi, quod ut in loquente ex oculorum motu, ſic in ſcribente ex vibratione ipſa orationis deprehendas. Nempe tuas inter, & aliorum litteras hoc intereſſe video, quod illi ad me ſcribentes externo quodam, & communi, tu autem interno, ac praecipuo amore mei deflagras. Quid enim tam affectuoſum, quam tua epiſtola, quae cum verbis facundiſſima ſit, habet tamen in ſe tacitum quiddam amoris ac benivolentiae longe ardentius. Quod etſi michi pergratum eſt; tamen efficit, ut tibi me, meaque laudanti minus fidei impendam, quaſi affectione nimia, quominus recte judices, impediare. Sed non plura de hoc, praeſertim cum ſit non novum, ſed antiquum me a te obſervari unice, atque amari. Quod autem decreto Civitatis Anconitanae vocatus ſis ad negocia Reipublicae obeunda, id tibi & honeſtum imprimis, & honorificum duco. Eſt enim Civitas illuſtris, ac famoſa, caputque provinciae magnae, ac notabilis, cui etiam nomen dari pro excellentia meruit, ut Anconitana Marchia nuncuparetur, portumque habet inſignem, cives autem & prudentes, & graves, morumque, & civilitatis, ut ita dixerim, obſervantiſſimos. Adde ad hoc, quod eadem Civitas altera ſemper patria Aretinorum fuit, quod benivolentiam & affectionem tuam plurimum debet incendere. Tu igitur fide, virtute, induſtriaque tua quotidie magis annitere, quo cumulatum, integerrimumque obſequium illi perſolvas. Vale. Scribo epiſtolam unam Cyriaco, quam leges, & ut ſibi reddatur, curabis. Iterum vale.

IV.

IV. (1)

LEONARDUS ARCHIEPISCOPO MEDIOLANENSI S.

Defendit suam Aristotelis translationem.

CUM per se ipsas michi gratissimae fuerunt litterae tuae, tum gratiores eas fecit, quod libellum Alphonsi (2) praestantissimi viri pro antiqua Ethicorum interpretatione scriptum una cum ipsis litteris ad me misisti. Quem cum legere coepissem, statim a proëmio ridere michi contigit. Siquidem ut olim Stephanus veritatem novam praedicans a Judaizantibus, hoc est a veteris legis defensoribus lapidibus impetitus est; ita nunc me novam ac veram traductionem edentem veteris illius non traductionis, sed delirationis defensores lapidibus impetere comminantur. Dignam profecto mercedem vigiliarum mearum, quas pro communi utilitate suscepi, ac bonam nimirum gratitudinem, ut si alius quidam phrenesi correptus venientem ad se medicum lapidibus repellat. Sed de lapidibus quidem, quemadmodum urbane ac non maligne ab illo praestantissimo viro dictum est, sic ego urbane suscipio, nec miror id michi accidere, quod ne Hieronymus quidem vir doctissimus potuit evitare, adversum cujus inter-

(1) Haec desideratur in edit. Brix. Porro scripta est ad Franciscum Piccolpassum Bononiensem, qui tunc Mediolanensi Ecclesiae praesidebat, non ad Bartholomaeum Capram, ut perperam putabat Cl. Fabricius.

(2) Alphonsi de S. Maria, sive de Carthagena.

interpretationes fideliſſimas quidem, ac veriſſimas quidam illius aetatis homines nec hi ſane admodum indocti reclamabant, jejunitatem, & famem, & ineptias antiquae litterae praeferentes. Eſt enim quibusdam natura inſitum, ut quae in adoleſcentia perceperunt, obſtinate defendant, idque faciunt non tam ſcientia rerum inducti, quam inveterata quadam exiſtimatione. Hi tunc repugnabant adverſus Hieronymi utiliſſimos labores, & nunc adverſus iſta noſtra pares quidam, ac ſimiles illorum repugnant. Verum ut illi tandem a veritate ipſa fracti manus dare coacti ſunt: ſic noſtros iſtos refragatores confido manus tandem eſſe daturos. Non enim incerto vacillantique judicio interpretationem fecimus, ſed certiſſima exploratiſſimaque ratione. Itaque victa demum repugnatorum protervitas, & a veritate ipſa increpita conticeſcet. Quanquam cui unquam facilior, ac proſperior curſus fuit, quam interpretationi noſtrae? quam, ſimul atque edita eſt, ſic arripuerunt homines, ut momento paene temporis non ſolum Italia voluminibus ejus repleta ſit, verum etiam ad extremas terrarum oras convolarit, ut publica jam lectione ſtudiorum celebretur. Alphonſus vero iſte correptor noſter permultum, ut video, de nobis fallitur; putat enim me quendam e turba hominem temerario auſu ad haec ſcribenda proſiluiſſe, neque ſtudia noſtra, neque diligentiam novit, neque gravitatem, religionemque, cum qua ſemper viximus, emetitur. Itaque ignarus horum omnium puerilia quaedam de nobis ſuſpicatur. Inquit enim me poſſe fingere ita in Graeco eſſe, cum non ſit. Errat videlicet in eo, quod me ſolum putat Graecae linguae ſtudioſum, ac neſcit plenam eſſe Italiam doctorum hominum, qui Graecas pariter, Latinasque litteras tenent, qui & iſta noſtra quotidie legunt, & eorum cenſuram ne-

necessario subimus, & certe non inviti, qui libenter nos arguerent, si quid falso confingeremus. Quamquam quae causa nobis esset tantae vanitatis? Certe si bonus vir est Alphonsus, non deberet de alio talia suspicari. Illud etiam in eo puerile, ne dicam leve, quod Demosthenis, Aeschinisque orationes illas famosissimas in causa Ctesiphontis, ne a Cicerone furatus sim, suspicari videtur. Inquit enim se legisse a Cicerone jam fuisse translatas, ac nescire se, si illas viderim. Hoc perinde est, suspicor ne Ciceronis sint, hic autem suas esse confingit. O sapientem hominem! putat enim se dicere aliquid magnum ac novum, cum dicit legisse se, a Cicerone jam fuisse translatas. At mehercule nemo puer, qui modo quatuor pagellas legerit, hoc ignorat. Est enim mille locis scriptum, orationes istas, & Xenophontis Oeconomicum, & Prothagoram Platonis a Cicerone in latinum fuisse conversos, & insuper Arati librum de Figuris Coelestibus, qui libri omnes jamdiu periere. Extat solummodo praefatiuncula quaedam Ciceronis, quam illis orationibus ascripsit, quae est in manibus omnium. Orationes tamen ipsas ab adolescente Cicerone latinas factas, nec ego, nec quisquam aetatis nostrae unquam conspexit. Sed ne suspicetur Alphonsus, illud sciat, nos non modo illas, sed alias insuper satis multas Demosthenis orationes, quas Cicero nunquam attigit, e graeco traduxisse, ut satis grande volumen earum a nobis traductarum existat, quas a Cicerone furatum nemo suspicari me potest. Illud etiam leve, quod Italicos statim calamum arripere inquit, quod ociosi sint: Hispanos vero, quod Regia curia sint occupati, calamo vacare non posse. Quasi vero Itali non Curiam habeant Romanam multo certe majorem, quam sit Regia, & infinitas publicarum, privatarumque re-

rum occupationes. Nec sane consentaneum est, ut in extremo mundi angulo plus humanarum occupationum sit, quam in medio. Sed haec relinquamus. Sunt enim generaliora, & de causa nostra dicere prosequamur. Si tantummodo consuleret amico suo Alphonsus, ut veterem interpretationem legeret, non autem novam; silerem equidem, atque conticescerem. Est enim liberum cuique pro captu intelligentiae suae consilium dare. Sed cum non contentus consilio, refellere quaedam, improbareque nixus est, honestum michi fuerit defensionem suscipere. Illud igitur moneo, ut patienter ferat vice versa redargui. Neque enim pugil ea lege in certamen descendere debet, ut percutiat ipse alios, non autem percutiatur. Ac primum de persona reprehensoris mei dicam, postea vero de re ipsa, quantum necessarium erit, transigam. Magnum esse hominem Alphonsum existimo, idque ex proëmio hujus libelli apparet. Est enim, ut video, juris professor eximius quod principale studium ejus esse videtur, & etiam, ut ipsemet in praefatione hujus libelli praedicat, frequentibus, ac magnis occupationibus regiis occupatus. Retinet in iis ipsis occupationibus admirandam curiositatem, ut noscat, si quisquam aliquid novi in jure, quae sua est professio, ediderit. Sacrae Paginae codices familiarissimos habet, nec iis contentus philosophiam sibi ascisscit, Platonem, & Aristotelem cum Theophrasto & Archesilao indagatur, Ciceronis ac Senecae libros crebro evolvit, Quintilianeae disciplinae non parcit, Poëtas, & Historicos omnes pariter novit, ac in deliciis habet. Praestantissimum hominem negare non possum, qui tot, & tanta tam varia sciat. Nostri quidem Itali, qui juris studium profitentur, nichil fere aliud sciunt, quam ipsum jus, & si in ceteris vagentur studiis, ac Philosophis

& Poë-

& Poëtis, & Oratoribus, & Historicis impartiri operam velint, ridiculi habentur. Nichil enim plane tenent, qui cuncta sectantur. Contingit enim illis, quod de viatoribus dictum est, permultos quidem habere hospites, sed amicos nullos. Si igitur Hispani tanta, ac tam multa & varia possunt, congratulemur Hispaniae, quae tales viros producit. Si Alphonsus unus, congratulemur soli. Nostris ego hominibus suaderem, ut juris periti in jure suo se contineant, aliena vero castra non temere ingrediantur. Nulla enim disciplina, quae non aetatem hominis totam occuparet, beneque agi existimandum est, si singuli singulas adipiscantur. Nec ego illos reprehendo, qui multa ista ac varia quantulacunque ex parte attigerint; sed illud moneo, ne cum superficiem aliquam norint, sibi de tota re judicium arrogare pergant. At de persona quidem in hunc modum a me sine ulla contumelia dictum sit. De re autem ipsa principalique negocio, quid ipse sibi velit, vix equidem intelligo. Omnis quippe contentio nobis de interpretatione est: interpretatio autem omnis recta, si graeco respondet, viciosa, si non respondet. Itaque omnis interpretationis contentio unius linguae ad alteram est. Hic autem graecam linguam se ignorare fatetur. Quae igitur mecum disputandi ratio illi relinquitur, nisi per divinationem quandam rei penitus incognitae? Si nescientem se plus in ea lingua intelligere putat quam ego, qui scio, intolerabilis est: sin me plus intelligere concedit, quid mecum contendit? Confero, inquit, antiquam interpretationem ad tuam, quod possum, & illam longe antepono. Utrum tu eam anteponis, quia elegantior sit, an quia verior? Si quia elegantior, nichil profecto sapis: si quia verior, quomodo id judicare poets, qui graecum nescis, ad quod omnis veritas interpretatio-

nis eſt neceſſario referenda? Nullo certo modo, nullaque ratione. Itaque tecum de veritate interpretationis contendere nichil eſt aliud, quam cum vaticinante aliquo, ſomnianteve contendere. Quid tu ergo michi de bono potius, quam de ſummo bono interpretando vaticinaris? Quid de re tibi incognita diſceptas conjecturam afferens, quamobrem bonum dicendum ſit, non ſummum bonum, & inquis me, qui ſtatim ab initio erraverim, in multis poſtea veriſimiliter erraviſſe? Profecto ſi intelligas, quam inepta dicas, taceres potius, quam loquereris. Graeca enim litera, quam tu penitus ignoras, ſummum bonum habet expreſſe, quod Graeci per unum verbum ſignificant τἀγαθὸν, idque etiam in libro Ethicorum decimo manifeſtius patet, ubi opinionem recitat Eudoxi. Inquit enim: *Eudoxus ſummum bonum voluptatem eſſe cenſebat: propterea quod omnia rationabilia & irrationabilia eam appetere cernebat. Singula enim, quod ſibi bonum ſit, reperire, quemadmodum eſcam. Cuncta vero in idem ferri, omnibus optimum eſſe ſignificare. Quod autem omnibus bonum ſit, & quod omnia appetunt, id eſſe ſummum bonum.* Hic eadem verba ſunt, eademque ſententia, quae in principio Ethicorum. Tuus autem Interpres in principio Ethicorum dixit, *bonum, quod omnia appetunt*. In decimo autem, quia videbat abſurdum eſſe dicere, *quod omnibus bonum ſit*, & *quod omnia appetunt, id eſſe bonum*, mutavit ſententiam, & dixit: *per ſe bonum, quod omnia appetunt*, nec puduit ex eodem verbo modo *bonum* interpretari, modo *per ſe bonum*. Sed tamen, qui in decimo dixit *per ſe bonum, quod omnia appetunt*, corrigere voluit ſe ipſum, quod in primo dixerat, *bonum, quod omnia appetunt*. Non enim primis ultima, ſed ultimis prima corriguntur. Atque ut intelligas quantum fieri poteſt,

licet

licet graecae linguae ignarus sis, tamen scire debes, non idem esse verbum in graeco, dum dicit, *aliquod appetere videtur*, & paulo post dum dicit: *propterea bene ostenditur summum bonum, quod omnia appetunt*. Sed in primo est verbum ἀγαθὸν, quod significat *bonum*: in secundo est verbum τἀγαθὸν, quod significat *summum bonum*. In quo si michi non credis, audi quaeso Eustratium graecum auctorem doctissimum hominem, & horum ipsorum librorum commentatorem, quomodo hoc ipsum verbum exponat. τἀγαθὸν, inquit, *quod componitur ex τὸ, & ἀγαθὸν, nichil significat aliud, quam primum bonum, ac summum bonum, & est scientia quidem ἀγαθὸν, non tamen τἀγαθὸν, & virtus ἀγαθὸν, non tamen τἀγαθὸν. Sic per hoc elementum τ ostenditur principium, & causa, ac velut extremum omnium bonorum*. Quid ais ad haec? An hi sunt errores mei, quos statim ab initio deprehendisse jactas? An non vides stare non posse, ut τἀγαθὸν interpretetur *bonum*, & interpretem tuum se ipsum postea corrigere voluisse, ac pro *bono* posuisse *per se bonum, quod omnia appetunt*? In quo etiam defectus fuit posuisse per *se bonum*, cum *per se bonum* non illud ostendat, quod vult. Quaecunque enim propter se, & propter aliud expetuntur, ut scientia, ut integritas sensuum, ac cetera hujusmodi, per se quidem bona sunt, non tamen summa. Itaque a Boëtio, & a Lactantio, & a Tullio extremum illud, quod omnia appetunt, non *per se bonum* appellatur, sed *summum bonum*. *Duo summa bona*, inquit Boëtius, *quae inter se diversa sint, esse non possunt. At Deum & beatitudinem summa bona esse concessimus*. Lactantius vero inquit: *Epicurus summum bonum in voluptate posuit, quae fuit opinio Eudoxi*. Tullius autem in libro de Finibus dicit. *Facit Lucius noster prudenter, qui de summo bono audire velit; il-*

lo enim in Philosophia constituto constituta sunt omnia. Hi ergo omnes *summum bonum* dixere, non *per se bonum*. Qui igitur in hoc me reprehendit, is non meam arguit, sed suam detegit ruditatem. Equidem si tales sunt errores mei, non abnuo multis in locis eos reperiri. Et graecorum quidem linguam ipse, ut diximus, se ignorare fatetur. De latina vero, ut pace sua dixerim, absurdissima sentit; putat enim non graeca modo, verum etiam, ut ipse appellat, Galetia quaedam, & Germanica, & Hispanica vocabula in latinam orationem esse admiscenda: alioquin linguam ipsam latinam inopem, atque defectivam putat. Recte suadebam juris perito, ut in suo studio versaretur; haec enim, quae de latina lingua existimat, ita sunt aliena, & abhorrentia ab omnium bene litteratorum opinione, ut nichil videri possit absurdius. Quid enim est aliud, quam barbara simul, & latina, & graeca in unum confundere, & chaos, ut ita dixerim, literarum moliri. Vide quam multum inter me, & illum intersit. Ego millies singula verba olfacere soleo, priusquam literis mandem. Nullum denique nisi probatum, & ab optimis auctoribus michi commendatum recipio. Ille autem passim undecunque oblatum arripit. Itaque bomolchos, & agricos, & eutrapeles, & epieces, & cacectos, & cetera hujusmodi monstra verborum probat, & qui in opulentia latinae linguae mendicat, non intelligit paupertatem propriam, sed communi linguae adscribit paupertati juxta illud Salustianum: *Culpam auctores quique suam ad nogocia transferunt*. Jam equidem non miror translationem illam veterem ab isto probari, est enim secundum ejus regulam confusa quaedam, & permixta barbaries. Sed illud deterius, quod eam Boëtii putat, nec intelligit, quantum figura, nitorque dicendi, qui in Boëtio emi-

eminet, longissime absit ab illius interpretis deliratione. Nos certe nullam Boëtii interpretationem habemus, praeterquam Porphyrii, & Praedicamentorum, & Perihermenias librorum. Quos si accurate leges, videbis summum illum virum sine ullis ineptiis libros illos transtulisse. Textus est nitidus, & planus, & graeco respondens. At enim in Ethicis, & Physicis quid tandem est, praeter ineptias meras? Non verba in iis latina, non dicendi figura, non eruditio litterarum, praeterea ab ipso graeco male accepta complura. Haec a Boëtio longe absunt, viro in utraque lingua docto & eleganti. Nunquam ille architectonicam, nunquam bomolcos, nunquam agricos, quorum vocabula in latino habemus, in graeco reliquisset, nunquam tristiciam pro dolore posuisset: nunquam honestum cum bono, eligere cum expetere confudisset: nunquam *per se bonum*, dixisset, quod ipsemet alias appellasset *summum bonum*. Atque ut scias, duae fuerunt ante me, quod equidem viderim, interpretationes Ethicorum: una quam ex Arabe lingua traductam constat post Averrois philosophi tempora, quae quoniam anterior est, *vetus* appellatur. Altera haec posterior, & novior a Britanno quodam traducta, cujus etiam proëmium legimus. Quomodo igitur Boëtii fuit ista nova interpretatio, cum vetusta illa, & anterior post Averroin fuerit? Boëtius vero aliquot seculis Averroin anteeat? Reliquum jam crimen est, quod huic interpreti maledixerim. Equidem si vitam illius, si mores, si genus insectatus essem, tunc faterer me maledixisse. Sed nichil tale attigi, neque attingerem. At enim de litteris studiisque contendere, ac interdum vehementius urgere, & si res exigat adversarium pungere, differere id quidem est, non maledicere. Denique tota vis in eo versatur, jure, an injuria illum reprehenderim.

Dixi

Dixi libros illos inepte traductos: quis negare potest? Dixi graeca verba ob ignorationem latinae linguae ab eo relicta, pro quibus latina vel optima haberemus, nec dixi modo, sed probavi, & verba ipsa ostendi. Cetera quoque errata, nec ea pauca, nec levia redargui. Aut igitur ista defendat si potest, aut me pupugisse illum non moleste ferat. Equidem si in picturam Jocti quis faecem projiceret, pati non possem. Quid ergo existimas michi accidere, cum Aristotelis libros omni pictura elegantiores tanta traductionis faece coinquinari videam? An non commoveri? an non turbari? Maledictis tamen abstinui, sed rem ipsam redargui, ac palam feci. Haec michi ad te, Francisce carissime, scripsisse libuit potius, ut satisfacerem postulationi tuae, quam quod necessarium arbitrarer. Cum enim & scripta mea extent, quibus illum redargui, & hujus defensiones, faciliter quivis dijudicare poterit, quam inania sint, quae ab isto afferuntur. Vale. Idibus Octobris.

V.

LEONARDUS ANTONIO CREMONENSI S.

Mediolanum urbem vetustam semper populosam tot seculis miratur, quaeritque unde dicta sit.

CUM praestantissimus Laudensis [1] Episcopus me tuo nomine literas flagitasset, cogitavi si scribendo lucri facere aliquid a te possem: foenerator enim literarum esse consuevi, pluraque repe-

rere,

(1) Gerardus nempe Landrianus Mediolanensis, primo Episcopus Laudensis, postea Comensis, inde S. Rom. Ecclesiae Cardinalis, qui *Vir summus* a Blondo appellatur in Ital. Illustr.

tere, quam dare. Vellem igitur ſcire abs te, quandoquidem tu Mediolanenſis es, ac patriae tuae conditiones tibi notiſſimas eſſe decet, fato ne fieri putes, an aliqua evidenti ratione, ut Mediolanum urbs tam populoſiſſima jamdudum fuerit, atque ſit? Equidem apud probatiſſimos auctores legiſſe memini, uſque dum per Scipionum tempora populoſiſſimam totius Italiae urbem Mediolanum fuiſſe, excepta urbe Roma. Hodie vero eandem videmus omnino omnium, nullaque excepta, populoſiſſimam Italiae eſſe. Continuatam igitur iſtius populoſitatem annis prope mille ſeptingentis, tot enim a Scipionum temporibus ad aetatem noſtram fuere, mirabiliſſimum exiſtimo, praeſertim cum videam ceteras urbes magnas quidem prius, ac populoſas in medio temporis curſu fere ad inanitatem eſſe redactas. Quid enim Roma hodie praeter nomen? Quid Athenae? Quid Syracuſae? Quid Corinthus? Quid Capua? Quid Vejos? Quid Corcyra? quam antiquis illis Peloponneſiacis bellis centum triremes implere, atque ad bellum emittere conſueſſe novimus: nunc autem vix triſcalmum unum impleret. In tanta autem varietate, ac defectu aliarum urbium continuaſſe Mediolanum populi ſui numeroſam magnitudinem, & ex tam antiquis temporibus ad tempora noſtra uſque perduxiſſe mirabiliſſimum puto. Atque hujus a te rationem, cauſamque requiro, utrum exiſtimes fato quodam fieri, an temperie coeli, an ſitus bonitate, an ubertate ſoli, an Principum hujus urbis, qui excellentiſſimi procul dubio fuerunt provida quadam ſapientia in repellendis peſtilentiis, & ſalubribus adſciſcendis? Haec abs te audire cupio, ac ſuper his reſponſum expecto. De nomine quoque Mediolani certior fieri velim unde ſit, & quamobrem ita dictum. Conſueverunt enim cives originem, antiqui-

tiquitatemque suae civitatis non ignorare. Ego autem originem ejus non quaero, est enim explorata, & certa. Sive enim de gente quaerimus, a Gallis conditam fuisse constat: sive de civitate, ab Heduis, a quorum pago Insubres dicti sunt, sive de tempore, non magna varietas, ut in tanta vetustate esse potest. Tarquinio enim Prisco regnante in Italiam transisse Gallos primum constat. Fuerunt autem hi Bituriges. Sive igitur Hedui simul cum Biturigibus transierunt, sive postea per priorum vestigia Hedui & Cenomani secuti sint, sive ad extremum cum Senonibus, & Bojis, non magna temporis varietas est. Ego igitur ista non quaero, sed civitas unde nominata sit audire cupio, utrum ab eo, quod media sit inter amnes, vel ab alia quadam ratione. Claudianus enim poëta, cui multum tribuo, ab ovibus dictam arbitratur. Nam cum Venerem ex Cypro ad nuptias Honorii Imperatoris, quae Mediolani parabantur, venientem describeret, eam mari advectam dicit usque ad Ligures, inde vero Mediolanum advolasse. Versus Claudiani hi sunt:

Jam Ligurum terris spumantia pectora Triton
Appulerat, lassosque frequens extenderat orbes.
Continuo sublime volans ad moenia Gallis
Condita lanigeris ovis ostentantia pellem
Pervenit: adventu Veneris pulsata recedunt
Nubila, clarescunt puris aquilonibus Alpes.

Ego igitur, nisi tu melius aliquid doceas, Claudiano assentior, qui & doctissimus in historia fuit, graecaeque linguae, unde id nomen videtur, peritissimus, Mediolani quoque versatus, utpote qui sub Honorio aulicus fuerit, & miles. Vale.

VI.

VI. (1)

LEONARDUS REGI HISPANIAE S.

Literas scire regium esse, & quod scriptorum genus Reges debeant legere.

SEreniſſime ac ſuperexcellentiſſime Rex. Placuiſſe literas meas Regiae Sublimitati, benigneque, & humaniter ad me reſcripſiſſe magnopere gaudeo. Super omnia michi tamen gratiſſimum fuit intelligere, Serenitatem ipſam, cum per occupationes licet, ſtudiis, & literis operam impartiri ſolere. Rideat enim me, ſi quis vult ex iſtis hoſtibus literarum; ego tamen Regem vix puto, qui literas neſciat. Nec porro michi quicquam videtur tam regium, quam & laude rerum eminere, & ſcientia literarum ornari. Haec nempe duo judicio meo Regium culmen requirit. Nec ego tamen omnia flagito in Rege ſtudia, ſed illa tantummodo, quae ſunt propria. Quaecunque igitur ad rectam gubernandi formam, quaecunque ad juſtitiam, ad manſuetudinem, ad magnanimitatem, ad gloriam ſcripta nos inſtruunt, & hortantur, ego Regi legenda & imbibenda puto. Intelliget enim Rex & pacis, & belli temporibus qualem ſe praeſtare oportet. Et quamvis multum natura valeat, tamen mirabile, quantum ſcriptis, monimentisque doctiſſimorum hominum adjuvabuntur. Videbit enim, quantus ſit gloriae ſplendor, quantus bene agendi etiam in hac vita ſit fructus, quid Regem diſcriminet a tyranno, quae deforment vicia regentem, quae virtutes clarum maxime

(1) Haec deſideratur in edit. Brixienſi.

xime, ac celebrem reddant. Haec autem non ab istis balbucientibus ac semidoctis, qui omnia inepte scribendo conturbant, sed a veteribus illis praestantibus viris perdiscet, qui ad veram Philosophiae rationem adjunxerunt scribendi nitorem, & elegantiam. Ut enim equi vestesque nitidiores Regem decent; sic etiam oratio speciosa, & ornata, & gravis. Historia quoque magistra vitae quantum afferre regenti fructum potest? Regum enim potentissimorum, & Principum, magnorumque populorum origines factaque cognoscere, tum ad voluptatem animi, tum ad disciplinam agendi multum admodum confert. Et habet sane hoc genus scriptores optimos, omnique mundicia, nitoreque perpolitos, quos & legere dulce sit, & perdiscere nequaquam arduum. Ego igitur ad haec Regem cohortor non arrogantia quadam, sed fideli animo. Et haec satis: epistola enim prolixitatem respuit. Ceterum Serenissime Rex, quia scriptorum meorum aliquid per literas regias petebatur, paravi munusculum, quod tuae dono Majestati. Erit enim cum iis literis libellus quidam e meis varia continens opuscula, non a me potissimum electa, sed casu ita fuerunt perscripta. Ea volo esse Regiae Serenitati tanquam degustationem quandam scriptorum meorum, recommendans me.

VII.

VII.[1]

LEONARDUS BERNABAE SENENSI S.[2]

Suam ei spondet amicitiam, & Scriptoris locum de Duillio explicat.

MUlta continentur literis tuis, & quidem omnia michi pergrata, quorum illud primum per amicitiam tuam liberalibus verbis obtu-, imo, proprius ut loquar, amorem tuum mipatefecisti. Videtur enim amorem inter, & amiam hoc esse discrimen, quod amare possumus am nescientes, amicitia vero non fit, nisi inter entes. Est enim amicitia reciprocus animorum fectus. Ego igitur & accipio amorem tuum, & cissim meum tibi spondeo. Quod autem mea laudis extollis, & gratum est, quamquam timide, & ffidenter fidem his praesto. De Politicorum libris uod quaeris, sunt illi quidem absoluti, ac penitus expoliti, affirmareque audeo nichil praestantius, neque utilius, de libris loquor, latina in lingua reperiri: tantus est dicendi ornatus, tantaque rerum utilissimarum doctrina. Quia enim materia est civilis, & capax eloquentiae, usus michi videtur Aristoteles amplissimo quodam scribendi genere, eleganția, nitore, & incredibili exemplorum copia referto. In Alphonsum Hispanum orationem scripsi nunquam, sed amice respondi in epistola quadam mea illius objectis. Epistola tamen non ad eum est, sed

(1) Haec deest in omnibus edit., eamque ex Codd. MSs. nunc primum producimus.

(2) De Bernabeo Senensi dicemus ante ejus epistolas.

ſed ad Archiepiſcopum Mediolanenſem, nec exemplar nunc habeo penes me. Quod quaeris de tibia, & funali, tale aliquid eſt, quod C. Duellio datum fuit a Populo Romano, ut quotiens reverteretur a caena, tibia ſibi ad funale praecineret. Quia ergo triumphus erat honorifica tranſmiſſio, videbatur quoque ſpecies quaedam triumphi, quod illi datum erat per omnem vitam, ut quotiens reverteretur domum a caena amicorum, haberet ante ſe tibiam ſonantem cum lumine. Et hoc eſt: *non triumphavit modo ſpecioſe, verum etiam per omnem vitam illi datum fuit, ut tibia ſibi ad funale praecineret*. Funale eſt, quem hodie torquem cereum vocitamus dictum a funere, in quo cerei feruntur accenſi. Vale, & Andreoccio (1) plurimam ſalutem a me dicas.

VIII. (2)

LEONARDUS JACOBO FOSCARO S. (3)

Cauſſam affert, cur tam ſero reſponderit, hortaturque ad paternarum virtutum aemulationem.

REdditae michi ſunt hodie litterae tuae Venetiis datae XII. Kal. Decembres, quae etſi michi fuerunt voluptati, tamen nonnichil moleſtiae attulerunt ex eo, quod intellexi te alias ad me litteras dediſſe, quae nunquam michi redditae ſunt, & quod hae ipſae, quas accepi, tarde nimium ad me fuerunt perlatae. Nam ſuſpicari facile

(1) Andreoccio Petruccio Senenſi, de quo plura in ejus vita, quam ejusdem epiſtolis praefigemus.

(2) Haec deeſt in edit. cl. Fabricii.

(3) Franciſci Foſcari Venetiarum Ducis Filio.

cile quis poterat, me respondere neglexisse, & culpam aliorum, qui vel non reddidissent unquam literas, vel tarde reddidissent, in me transferre. Sed hujusce rei causam fuisse illam puto, quod ego jampridem absum fugiens pestem, quae Florentiae coeperat haud segniter desaevire, idemque fecerunt ceteri ferme omnes praeter eos, qui vel inopia, vel Magistratus necessitate retinentur. Atque ita fit, ut neque sint qui reddant literas, neque quibus reddantur. Hoc igitur ante omnia te scire volui, ut admirationem deponas. Quod autem flagitas, ut aliquid scriptorum meorum ad te mittam, fiet id quidem leto animo, cum facultas aderit. Nam nunc quidem cum sim, ut ita dixerim, profugus, & extorris, nec libros habeo penes me, nec exemplaria, quae mitti possent. Quamobrem dilatione michi opus est, & mora. Tu autem ad exemplar illustrissimi Principis parentis tui virtutibus incumbe. Magnum tibi onus impositum esse cogita. Neque enim satis erit, si par sis ceteris. Sed ut parens prudentia, consilio, facundia, magnanimitate ceteris omnibus praecellit, sic a te quasi quodam hereditario jure haec eadem exigentur. Quare stude quaeso satisfacere & paternae gloriae, & tuae existimationi. Vale.

IX. (1)

LEONARDUS TITO LIVIO FERRARIENSI S.

Caussam exponit, cur Libros Principi non miserit.

CIrciter nonas Decembris cùm Aretii forem ob fugam pestis, quae Florentiam invadere coeperat, redditae sunt michi literae tuae Londoniis datae XXII. Kal. Septembris. In quibus multa sapienter, & amanter a te scribuntur de mutuo amore, conjunctioneque nostra. Haec igitur rata sint, ac perpetua. De libris vero Politicorum Principi nostro expromissis, miror Borromaeos aliter significasse, quam scriptum fuerit a me. Nam & volumen ipsum jampridem obtuli, & completum expolitumque ostendi, ac ut transmitterentur, rogavi. Desiderium etiam istius Principis de habendo libro non tacui, quodque, ut ipsis darem, michi perscriptum fuerat. Responsum ab illis est non esse viatori, aut tabellario tale munus committendum, propterea quod circa Flandriam cuncta forent bellis, latrociniisque infesta, magisque expectandum, ut triremes, aut nostrae, aut Venetorum istuc navigarent. Volenti relinquere libellum eis, satius apud me servari dixerunt, atque commodius: se se, cum venerit facultas mittendi, petituros. Atque ita liber est penes me, praestolans eorum postulationi. Est autem volumen insigne, & quod a te videri, perlegique cupiam. Pecunias vero neque petivi, neque accepi, neque petiturus sum, nisi volumen dubie trans-

mitti

(1) Desideratur in edit. Fabricii.

mitti videatur. Tunc enim petam, quo aliud volumen praeparetur ad secundam missionem. Satis enim fuerit meis sumptibus semel misisse. Et vero jampridem angor, quod tamdiu missio retardetur, praesertim cum sciam Principem vehementer illud expectare. Vale.

X.

LEONARDUS BENEDICTO ANAGNINO S.

Laudat Italiam, & vitam parvo contentam, & quas epistolas servet, certiorem reddit.

SI vales bene est. Cum existimarem esse te penes Regem Hispaniae, scripsi ad eum commendationem tui [1], quae si forsan aut tibi ipsi, aut alteri, qui te bene norit, visa sit brevior, quam magnitudo meritorum tuorum flagitabat, illam scito fuisse causam, quod tunc primum ad hominem tantae dignitatis scribens efficaciorem, ac minus suspectam illi fore commendationem existimavi, si non dedita opera, sed quasi casu in eam devenissem, ut non affectata, nec precibus elicita, sed ex se ipsa nata commendatio videretur, essetque potius testimonium doctrinae excellentiaeque tuae, quam explicatio laudis. Haec igitur ante omnia declarare libuit, ut scires me quam amplissime de te sentire, sed tantum dixisse, quantum prodesse existimavi. At enim, ut video, tu jam abieras, cum literae meae ad Regem pervenerunt, in quo laudo equidem consilium tuum, quod neque aulas Regum, ne-

(1) Nempe in secunda hujus Libri epistola, ubi eum vocat *Benedictum Ananiensem doctum hominem, ac bene litteratum*.

neque omnem auriferi Tagi arenam pluris feceris, quam Italiam noſtram, de qua praeclare Virgilius inquit [1]:

Sed neque Medorum ſilvae ditiſſima tellus
Nec pulcher Ganges, atque auro turbidus Hermus
Laudibus Italiae certent, non Bactra, nec Indi
Totaque thuriferis Panchaja pinguis arenis.
Haec loca non tauri ſpirantes naribus ignem
Invertere, ſatis immanis dentibus hydri,
Nec galeis, denſisque virûm ſeges horruit haſtis.
Sed gravidae fruges, & Bacchi maſſicus humor
Implevere, tenent oleae, armentaque leta.
Hic bellator equus campis ſe ſe arduus infert,
Hic ver aſſiduum, atque alienis menſibus aeſtas,
Bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
Tot congeſta manu praeruptis oppida ſaxis,
Fluminaque antiquos ſubter labentia muros:
An Mare quod ſupra memorem, quodque abluit infra?
Anne lacus tantos? te Lari maxime, teque
Fluctibus, & fremitu inſurgens Benace, marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita clauſtra,
Atque indignatum magnis clamoribus aequor?
Haec eadem argenti rivos, aerisque metalla
Oſtendit venis, atque auro plurima fluxit,
Haec genus acre virûm Marſos, pubemque Sabellam,
Aſſuetumque malo Ligurem, Volſcosque verutos,
Extulit: haec Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Caeſar.
Salve magna parens frugum Saturnia tellus,
Magna virûm.

Proh Deus immortalis! Num diſcunt pueri hos verſus? qui deberent medullitus eſſe infixi, quo excellentiam patriae noſceremus. Equidem quotiens peregri-

(1) Georg. Lib. 2.

regrinatus sum, non solum amoenitatem, suavitatemque natalis soli, verum multo magis humanitatem, atque ingenia nostrorum hominum requisivi. Est enim nescio quid natura insitum nationibus aliis longe a nostris moribus, ingeniisque alienum, atque ut Falerni vini sapor alius est, quam Taracinensis, ita michi videntur homines ab ipsa, in qua nascuntur, terra saporem, ut ita dixerim, naturae, ingeniorumque traxisse. Intueri licet alios immanes, alios efferatos, alios stolide arrogantes, alios ita alieno judicio, ut nec justum, nec honestum ea regula, qua nos metimur metiantur, alios suspiciosos, & diffidentes. Me quidem cum mei similibus conversari juvat, & cum iis qui sint ejusdem mentis, atque sensus; in his enim amicitia fit, in aliis vero, aut nunquam, aut perraro. Quibus autem in locis amicitia cadere non potest, in his nulla potest vitae jocunditas reperiri. Sublata vero jocunditate vitae & felicitas tollitur, quae non potest esse absque vitae jocunditate. Ego igitur te reversum ad ea loca gaudeo, in quibus tibi, & amicitia, & felicitas esse possit. Perindeque tibi suadeo, ut in patria consistere velis, ac longinquas istas spes omnino contemnere. Praeclare enim Poëta quidam inquit: *Neque divitias opto, neque voto precor, sed michi contingat ex parvo vitam agere omni carentem molestia*. Et apud Theocritum Syracusanum pastor quidam inquit:

Non michi sint nec opes Pelopis, nec regna Seleuci,
Nec celeri cursu ventos superare fugaces;
At vacuo curis liceat cantare sub antro,
Et procul e specula mare prospectare profundum.

Hanc nos vitam nobis ipsis plurimum dare possumus, finem modo cupiditatibus imponamus. Sed de his alias, & quidem uberius: nunc autem quasi per

transfennam haec attigisse satis esto. Quod autem epistolas quasdam meas apud virum clarissimum Columnensem legeris, non michi placet. Ut enim Lucilius formidans doctiorum hominum judicia non Romanis, sed Tarentinis, & Consentinis scripsisse libros suos ajebat, proinde isti non legerent, illi legerent; sic ego epistolas meas Romanis, aut Anagninis scripsisse nego, sed Nepesinis, & Sutrinis. Quid enim habere laudis epistolae possunt, familiares praesertim, & de rebus contingentibus scriptae? Itaque ego ipse spernens satis longo tempore nullas servavi. Postea vero cum intellexissem quasdam pro meis circumferri, quae meae non essent, conquirere illas coepi, & quas postea scripsissem servare, non tamen omnes sed eas tantum, quae haberent in se narrationem rei non quotidianae. Tu vale, ac me, ut facis, ama. Florentiae XII. Kal. Septembris. Ut vero tibi proponam aliquid exercitationis gratia, illud quaero abs te, quomodo intelligenda sint illa Virgilii verba?

Hic ver assiduum, atque alienis mensibus aestas.

Iterum vale.

LEO-

LEONARDI BRUNI
ARRETINI
EPISTOLARUM
LIBER OCTAVUS.

I.

LEONARDUS FLAVIO FOROLIVIENSI S. (1)

Libros Politicorum Aristotelis laudat, & enumerat, quid in illis contineatur.

VOlo, ut extet opus aliquod studiorum meorum, quod sit testis, & index amoris mei erga Sanctissimum Dominum Eugenium Papam Quartum. Nam cum ab adolescentia mea illum dilexerim propter celsam quandam ejus magnitudinem ani-

(1) Elegantissima Blondi epistola, qua Leonardo respondet, apud me adservatur, eamque publici juris faciam inter miscellaneas cum multis aliis ejusdem Blondi hactenus ineditis.

animi, & virtutis praestantiam, & ipse me inter familiarissimos recipere dignatus sit; debet profecto nunc monumentum aliquod extare dilectionis meae. Itaque libros Politicorum multis a me vigiliis, multaque assiduitate, & opera in latinum conversos ad Beatitudinem suam mittere constitui. Est enim opus magnificum, ac plane regium, & profecto dignissimum, quod Summo Pontifici dedicetur, quandoquidem tota ejus libri materia est de rectione populorum. Est insuper eo nitore, eaque elegantia scriptum, si modo illam nos servare potuimus, ut se se quasi preciosa veste ornasse videatur, qua non erubesceret ante faciem eruditi hominis comparere. Equidem affirmare ausim, nullum esse opus latinae linguae, de literatis loquor, quod huic Aristotelis operi sit anteponendum dignitate rerum tractatarum, & auctoritate scriptoris. Tu ipse, dum leges, gaudebis profecto non modo ob scientiam rerum eximiam verum etiam ob incredibilem quandam amplitudinem, varietatemque, & copiam. Octo sunt illius operis libri plenissimi quidem rerum commemorandarum. In eorum primo quasi elementa civitatis continentur. In secundo autem Respublicas ante se vel scriptas tantummodo, vel actu existentes singulatim recenset. Scripserant enim ante ipsum quatuor maxime praestantes, Plato Atheniensis, Hippodamus Milesius, Phileas Carthaginensis, Epimenides Cretensis. Horum institutiones & formas Rerumpublicarum recensens, singulas seorsum examinat. Itaque multa ad eam formam Reipublicae, quam scripsit Plato, multa subinde ad eam, quam scripsit Hippodamus, multa insuper ad eam, quam scripsit Phileas, disceptat. De civitatibus autem, quae actu erant, tres enarrat, quae optime ceterarum omnium gubernari putabantur: Lacedaemoniorum instituta

& mo-

& mores, deinde Carthaginensium, postea Cretensium. Est pulcherrimum in his videre, quae instituta, & formae illarum Rerumpublicarum essent, quaeve probet Aristoteles, aut refellat. Multa praeterea in hoc ipso libro de Atheniensium Republica, multa de Solone, & de Licurgo, de ceteris legum positoribus amoenissime referuntur. Cum igitur nullam earum Rerumpublicarum esse perfectam ostendisset, ipse jam in tertio libro ac deinceps totam materiam ingressus opinionem, ac disciplinam explicat suam. In quibus, Deus bone, quanta series rerum, quanta varietas, quanta explicatio inducitur! Ut omnia, quae unquam facta sunt, nota fuisse huic Philosopho videantur. Quis putasset in his libris historiam Italiae contineri? Atque ita refertur de Italo Rege, deque Italia ab eo nominata, ut michi latinam historiam legisse videatur. Quis putasset de Carthaginensibus, deque eorum institutis, & moribus ab hoc Philosopho dici? Atqui ita de his refert, ut omnia illorum cognovisse appareat. Praecipue tamen est in eo disciplina mirabilis. Tres putat esse Rerumpublicarum species rectas: aut enim unus ad utilitatem publicam gubernat, & hic est Rex, aut pauci, & hi sunt optimates, aut multitudo mixta ex opulentis, & popularibus, & haec proprie appellatur Respublica. His tribus legitimis speciebus tres aliae species non legitimae conrespondent, quas ille tum labes, tum excessus, tum errores appellat. Labitur enim Regia gubernatio in tyrannidem; optimatum vero in paucorum potentiam, Respublica vero in popularem statum. Popularis igitur status non est legitima gubernandi species, neque paucorum potentia, neque tyrannis. Sed omnes istae tres sunt excessus & labes. Legitimarum vero specierum praestantissima omnium est Rex; dignitate, ac bonitate

post

post Regem optimates: post optimates Respublica. In labibus autem contrarius est ordo. Popularis enim status, quae est labes Reipublicae, statim post Rempublicam collocatur. Paucorum autem potentia, quae est labes optimatum, post popularem sequitur. Tyrannis vero, quae est labes Regni, sextum in ordine locum obtinet. Itaque labes Regni fit de suprema specie ad infimam, id est ex optima omnium rectarum, ad deterrimam omnium depravatarum. Reliquae vero species minus ex alto cadunt, quoniam non tam perfectae sunt, quam Regia gubernatio. Regum autem ipsorum utrum una sit species an plures & quae sint propria Regis, quaeve tyrannica, & quid intersit, & quomodo fiant, praeterea quae conservent gubernationem unius, quaeve corrumpant, & quae consilia atque remedia pro conservatione sint adhibenda, mirifice differitur. Illud vero admirandum, quod nemo Rex unquam fuit, qui praestabilior esset, cujus exempla & mores non referantur; nemo tyrannus per Graeciam, Asiam, Siciliam, Italiam, cujus non vita, & mores, & quibus artibus dominationem conservaverit, & quanto duraverit tempore, describatur. Rursus vero ut plurimum in gubernatione, quae accidere consueverint seditiones atque discordiae, & quibus de causis oriantur, quaeve consilia, atque remedia adversus haec existant. Praeterea de situ urbis, de regione, de magnitudine populi, de disciplina juventutis longo ordine demonstratur. Sed quid ago? Tanquam enim mare ingressus provehi me in altum sentio. Referam ergo pedem, & ad ipsos libros tanquam ad littus revertar: ubi haec omnia divinitus perscribuntur. Vale.

II.

II.

LEONARDUS ANTONIO(1) GRAMMATICO S.

Contendit in hac epistola michi *per* C. *scribendum*.

AN dicendum scribendumque sit hoc pronomen *michi* per *C* literam, vel sine *C* potius, a me per tuas literas studiose perquiris, & simul ais quibusdam in locis notasse te, sic a me scriptum fuisse, ut *C* litera interponeretur post primam *I*, & aspirationem sequentem, quod esse contra veterum consuetudinem affirmas, nec tamen reprehendere te id ais, sed admirari quidem, ac rationem hujus requirere. Ego autem non quibusdam in locis, ut tu ais, sed ubique per *C* literam eam dictionem scribere consuevi, habeoque auctores hujus rei Dantem, & Petrarcham, & Boccacium, & Colucium Salutatum doctissimos homines, qui & ipsi ita scripserunt, & usus certe communis idem comprobat. Nam quis ita loquitur, ut dicat *mibi* praeter ineptos quosdam, qui ostentare volunt se antiquarios esse, nec intelligunt ita proferri ab se hanc dictionem *mibi*, ut Judaei, & Chaldaei magis, quam latini videantur. Nam illae quidem Nationes sic proferunt coincidentiam earundem vocalium, ut ab imo pectore aspirationem deducant, nec tam lingua & labiis, quam gutture loquuntur. Si igitur & usus hoc habet, & doctissimi homines nostrae vel superioris aetatis id observarunt, cur ipse michi non putem observandum? Usus nempe magister, & dominus est sermonis nostri, & quidem nimium, ut ita dixerim, imperiosus, qui non tam ratione, & via, quam

(1) Eidem nempe, ad quem exstat Ep. XIV. Lib. I.

quam pro arbitrio moveatur. Neque enim cum *mihi* dixerunt antiqui, rationem fecuti funt, fed voluntatem ufus. Nam ratio quidem, ut analogia oftendit, non *mihi*, fed *mibi* dicere jubebat, ut enim, *me*, *te*, *fe*, fic etiam *mibi*, *tibi*, *fibi* erat dicendum, quod praepotens ufus afpernatus eft. Credo quia ineptum quiddam *mibi* fonare videbatur, cum *tibi*, & *fibi* melius fonent. Ufus ergo, qui tunc dominus fuit, etiam hodie dominus eft, & poteft improbare, quod tunc probavit; alioquin variatio nulla foret in verbis, nec effent mutata tot antiquorum placita. Nam quid tu magis de hac dictione *michi*, quam de ceteris pene innumerabilibus admiraris? Nonne *optume* dicebant antiqui & *peffume*, eodemque modo alia permulta? ut *aeditumus*, *decumus*, *lubens lubenter*. Pro Pyrro etiam *Purrum* dicebant, & *pofiverunt* pro *pofuerunt*. Nos vero hæc omnia variamus ufu jubente. Quin etiam per Ciceronis tempora *cauffam* per duo *ff*, contra vero *jufus* per unum *f* fcribebant, ut Agellius teftatur, & marmoreis quibufdam monumentis Romae licet confpicere. Infuper *coeravit faciundum*, dicebant antiqui: nos autem *curavit* dicimus non *coeravit*, & *faciendum* non *faciundum*. C vero literam, quam nos hodie in dictione *michi* interponimus, antiqui locis quibufdam interpofuerunt nulla cogente caufa praeter fonum, ceu, *fi* & *ubi*, *ficubi*, *necubi*, *alicubi*. Ufus ergo apud illos haec potuit: cur igitur idem ufus apud nos idem non poffit? *Nichil* quoque eodem modo fcribo, & profero ductus auctoritatibus, & rationibus quas fupra dixi. Vale.

III.

Nos itaque non Codd. MSS. ut inepte comminifcuntur aliqui, fed hujus epiftolae auctoritate ducti *michi* & *nichil* per literam *c* excudendum curavimus.

III. [1]

LEONARDUS JACOBO FOSCARO [2] S.

Commentarium rerum Graecarum amico mittit.

SCripsi noviter commentarium quoddam rerum Graecarum, ut nobis aliorum pericula forent exemplo, quam sint bellorum, contentionumque discrimina formidanda. Eum nunc librum tuo nomine transcribi feci, & parvum licet munus ad te mitto, quandoquidem, ut tuis litteris ad me scriptis perspexi, tu meorum operum comprobator simul, atque amator es. Quae vero me causa impulerit id commentarium scribere, in proëmio ejus libri poteris intueri. Ego enim ob id in hac epistola brevior sum, quod proëmium illud tibi legendum censeo. Et quoniam ad libros, studiaque tandem redivimus, si quid novi posthac a nobis componetur, dabimus operam, ut ad tuam noticiam labores nostri perducantur. Vale, & Commentarium illud lege quaeso diligenter. Continet enim luculentam historiam, & scitu dignissimam propter incredibilem rerum, casuumque varietatem. Iterum vale. Cum superiorem epistolam exarassem, supervenerunt litterae tuae non unae quidem aut alterae, sed quaternae simul eodem tempore, ut facile appareret desiderium tuum. Jam me pudet muneris mei pusillitatis, cum illud tam avide expectari a te conspiciam. Sed resarcietur aliquando majori aliquo munere.

IV.

(1) Haec desideratur in edit. Fabriciana.

(2) Ad hunc exstat epist. VIII. Lib. VII.

IV. [1]

LEONARDUS [2] ARCHIEPISCOPO MEDIOLANENSI S.

Laudationem suam Florentinae Urbis contra criticum defendit.

Vidi exempla quarundam epistolarum passim de quibuscumque scriptoribus collectarum, quae nuper ad me Mediolano transmissa fuisse noster Poggius asserebat. In his una fuit epistola a nescio quo nebulone contra opusculum quoddam meum scripta, quam ego admiror in illo volumine fuisse servatam. Nichil enim habet epistola illa, quod aut prodesse aut delectare possit, nisi forsan quis delectetur hoc ipso, quod michi maledicit. Quod si forsan ideo scripta, ac missa fuit, ut quemadmodum nuper Alphonso, sic etiam nunc isti respondeam, gravis nimium provincia michi imponeretur, si haberem omnibus stultis & malivolis, qui contra me aliquid dixerint, respondere. Satis enim michi, quod opera ipsa mea in manibus doctissimorum hominum versantur, qui de illis multo melius judicare valent, quam iste nescio quis sycophanta, quem acquirere se posse aliquid penes inimicos Florentini Populi existimavit, si illa, quae in laudem Florentinae Urbis scripseram, tam acerbe reprehenderet. Ego autem quantum ad me attinet, neque laudator, neque assertor meorum studiorum esse consuevi, sed attenuator

(1) Haec epistola hactenus inedita fuit, eamque ex Codd. Laurentianis, Riccardianis, Gualteriano, ac Florentinae Abbatiae hic exhibemus.

(2) Piccolpasso, de quo supra.

tor potius, dum alii laudarent. Quare aliorum judicium sit, qui recte judicare possunt, cum de ceteris operibus meis, tum de hac ipsa Laudatione, quam iste carpit, atque oppugnat. Quanquam scripta fuit oratio illa a me valde, tunc quidem adolescente, cum recens tunc primum e scholis Graecorum exissem. Fuit enim ea Laudatio michi tanquam puerilis ludus, ac exercitatio ad dicendum. Recti vero judicis est cum aliorum multorum, tum etiam temporis considerationem habere. Neque enim Ciceronis oratio, quam dixit adolescens pro P. Quintio, eandem meretur laudem, quam oratio post ab eodem dicta pro A. Cluentio. Laudamus tamen utranque, alteram ut adolescentis optimae spei, alteram ut perfecti jam oratoris. Demosthenis quoque orationes illae, quas adolescens scripsit in tutores suos, non ejusdem sunt virtutis, qua est illa subtilis de immunitate ad Leptilem, aut illa praestantissima pro Ctesiphonte, aut illa grandis, & plena, in qua falsae legationis Aeschinem accusavit. Equidem pari quoque adolescentia Laudationem illam scripsi, sed tamen in ea ipsa juvenili Laudatione permulta reperientur a me tractata fuisse, quae lector aequus & diligens, ut leniter dixerim, non aspernetur. Non enim temere neque leviter id opus aggressi sumus, neque vagi, aut incerti per semitas nobis incognitas peregrinantium more nostro ipsi arbitratu processimus, sed ducem itineris, totiusque laudandi progressus certum indubitatumque habuimus Aristidem celebrem apud Graecos Oratorem eloquentissimum hominem, cujus extat oratio pulcherrima de *Laudibus Athenarum*. Illius sermo tanquam magister michi fuit: conatus vero imitandi tanquam ludus, exercitatioque adolescentiae. Genus autem dicendi, nam id etiam considerare judicem oportet, in hujuscemodi

modi laudationibus plausibile quoddam, & gloriosum esse debet. Id Graeci *panegyricum* vocant, nec ad subtilitatem differendi, sed ad plausum multitudinis accommodari, omnisque laudandi occasio arripienda est in eo genere, ac verbis extollenda. Itaque Aristides humanitatem Atheniensium laudans inquit: *Regionem quoque ipsam eadem humanitate se se in mare extendere, quasi obviam progredientem navigantibus, qui ad se venirent.* Et alio loco antiquitatem laudans inquit: *Alios quidem populos advenas esse suarum civitatum habitatores: Athenienses vero ibi natos ab initio, ubi inhabitabant, eamque regionem homines genuisse, ac peperisse.* Item alio loco inquit: *ceteras urbes omnes vel ad occasum vergere, vel ad orientem, vel ad septemtrionem, vel ad meridiem: Solas vero Athenas ad nullam istarum partium vergere, sed esse in medio harum omnium constitutas, ut quicquid ultra citrave quoquo versus existat, id vel orientale, vel occidentale, vel septemtrionale, vel meridionale sit appellandum.* Haec & hujusmodi permulta in ea laudatione scripta quis non videt non ad veritatem, sed ad plausum, & leticiam multitudinis audientium pertinere? In laudationibus enim civitatum ad eos ipsos habetur sermo, quos laudare velis, coronamque flagitat id genus dicendi, & multitudinem populi non ad judicia, vel ad decernendum aliquid de Republica coactam, sed ad plausum & leticiam ex propriis laudibus percipiendam. Genus igitur dicendi in hujuscemodi laudationibus tale quoddam est, quod si intellexisset reprehensor meus, parcius reprehendisset. Aliud est enim historia, aliud laudatio. Historia quidem veritatem sequi debet, laudatio vero multa supra veritatem extollit, ut in laudibus Athenarum factum ab Aristide supra ostendimus. Neque enim verum est, Acticam regionem huma-

humanitate quadam se in mare extendere, cum sensu careat, atque motu. Neque rursus verum est, regionem illam homines genuisse ac peperisse, cum terra neque concipiat hominem, neque pariat. Nec etiam verum est, Athenas esse medium umbilicum habitabilis terrae, cum alibi sit hujusmodi punctus. Sed haec omnia quamquam non vera, nichilominus ornate ac probabiliter cum plausu quodam, ac leticia multitudinis auribus infunduntur. Cum igitur hujusmodi sit in laudandis civitatibus dicendi genus, constet vero Florentiam Romanorum esse Coloniam nam id clarissimum est, & negari non potest; quis juste admirari debet vel conqueri, quod dictum fuerit a me in laudatione praesertim, gloriam & res parentum ad filios, tanquam ad successores legitimos pertinere? Hic est enim primus & conveniens laudandi locus. At reprehensor meus, utpote qui haec non intelligit, perinde ac si hereditas apud praetorem in judicio peteretur, negat Populum Romanum esse mortuum, meque delirare putat, qui hereditatem viventis ad alium pertinere scripserim. *Vivit* inquit *Populus Romanus. Tu hereditatem ejus ad alios defers*. Utinam viveret! Sed certe Populus ille Romanus, de quo ipse loquor, jampridem mortuus, & sepultus est: haec autem, quae nunc Romae habitat, collectitia turba non dominatur, sed servit. Quare de mortui agitur, non de viventis hereditate. Sed finge ipsum vivere, quamquam est mortuus. An conveniens est dixisse gloriam, & res parentum ad filios, tanquam successores legitimos pertinere? Si enim vivo parente res ejus ad filium nichil pertinet, ad quid inducta foret exheredatio filiorum? Satis profecto fuerat, vel praeteriisse, vel non instituisse, si hereditas ad eos non pertineret. Quomodo dixisset ille senex apud Terentium de filio:

lio: *meus particeps?* Qua ratione se ipsum remordens Aeneas de Ascanio dixisset: *quem regno Italiae fraudo, & dotalibus arvis?* Itaque nec si viveret parens, foret inconveniens ita de filio dixisse. Alia enim fori, & judicii ratio est, alia laudationis. In foro quidem possessio bonorum petitur aliis auferenda: in laudatione vero gloria, & res parentum ad filios pertinere monstratur. Qua in re nichil parentibus aufertur, immo plus tribuitur, cum gloria, & amplitudo, quae parentes illustrat, in filios quoque fulgere asseveratur. Quare desistat quaeso iste, quisquis est, hujus laudationis reprehensor immoderatius loqui, genusque dicendi, quale postulat laudatio, non ignoret. Nec me inconsiderate ac temere processisse arbitretur, cum & ducem probatissimum habuerim, & nichil non ad exemplum laudatissimae orationis in hac mea direxerim. Haec pro cognitione tua scripsisse volui. Nam obtrectatorem illum meum neque novi equidem, neque nominare unquam audivi. Sed satis apparet furiosum quendam esse, quisquis is sit. Simul enim reprehendit de rebus sibi incognitis, simulque maledicit, quasi non ratione, sed odio furoreque moveatur. Quid autem simile hic habet Alphonso? Ille veterem interpretationem Ethicorum suis rationibus defendebat; de me autem nichil, nisi honorifice loquebatur. Tribuebat literas, splendoremque orationis, plura denique quam ego ipse vellem, in hac parte de me praedicabat. Unum modo reprehendebat, quod novam interpretationem meam veteri anteferrem. Et in hoc ipso tamen humanissime, ac moderatissime opinionem suam non contumeliis, ut iste, sed rationibus tuebatur. Hic autem alter nichil modesti habet. Itaque ego ille, qui Alphonso moderate admodum, civiliterque respondi, hanc moderationem meam huic

ref-

respondens servare non possum. Jurgia vero, & contumelias si reddam, & in his diutius consistam, vereor ne ipse levior, ac stultior fierem, quam iste ipse, qui me provocat. Et profecto si certare maledictis vellem, abundantissima michi contra hunc asinum suppeditaret oratio. Sed in tam levi re occupatum esse pudet. Itaque haec praeteribo, atque mittam, rideboque potius illius ignorantiam, ac fatuitatem, quam ipse facere aliquid me indignum adducar. Et de literatura quoque, si Deo placet, nescio quid cavillari pergit, homo stolidus & insanus. Qua quidem in re idem sibi contigisse video, quod presbyteris ruralibus evenire consuevit, qui propter ignorantiam literarum abradunt in libris suis, quae bene scripta fuerant, vel aliter pronunciant quam scriptum sit, asserentes illo modo stare non posse. Hoc idem illi contigit in libro meo, si modo meum habuit. Quod si alienum habuit librum, & forsan, ut fit, a scriptore aliquo mendose transcriptum, quid me accusat? Neque enim Ciceroni imputamus, quod epistolae ejus ad Atticum multis in locis librariorum vicio ita scriptae sunt, ut stare verba non possint, neque Virgilio, quod quandoque ita scripti versus ejus reperiuntur, ut pedes non habeant congruentes. Sed nichil est malignius calumniatore, neque perversius qui cum haec sciat non esse reprehendenda, tamen per calumniam reprehendit. Homo stultitiae, & ignorantiae, & levitatis plenus qualis est ille, non aliter, quam contumeliose & maligne loqueretur. Nam quales sunt hominum mores, talis & sermo esse consuevit.

V. (1)

LEONARDUS M. TRIVENSI S.

Quaestionem sibi obscure propositam fuisse ostendit.

Non satis dilucide propositam a te quaestionem illam video, de qua per tuas litteras percontaris. Ais enim cum sermo foret de rhetoricis institutis, dixisse quendam eruditum hominem ex his, qui tunc aderant; *solutae pronuntiationis vim dumtaxat maxime usum, & exercitium desiderare*. Deinde quasi ratio hujus dicti afferatur, subjicis: *Cum enim dicimus inquiebat, & non aliud? Non aliud*. Haec sunt verba quaestionis propositae. Dico igitur, nec primo loco dictum satis clarum videri, & quae ad declarandum subjicitur ratio, non tam ipsum declarat, quam obscurat. Sed accidit forsan ebetudine mea, ut minus intelligam. Itaque priusquam propositae quaestioni respondeam, percontabor ipse te, immo illum, qui haec dixit: nam tu relator es, ac non auctor. Primum igitur quaero, quid ille sibi voluerit, dum inquit: *Solutae pronuntiationis vim*. *Soluta* enim pluribus modis dici solet. Aliter enim *solutam pecuniam* dicimus, aliter *solutam quaestionem*, aliter cum dicimus *rupe soluta objice saxi* ut Boëtius, aliter cum dicimus *lege soluta*, ut de Pindaro inquit Flaccus, aliter *soluta oratione*, idest absque metro, aliter cum dicimus *solutus* in dicendo, idest promptus, ac fluens, ac minime ligatus. Haec michi occurrunt scribenti. Sunt credo & plures modi, quibus *solutam* dicimus. Cum igitur inquit, *solutae*

(1) Haec deest in edit. Fabriciana.

lutae orationis, quid tandem intelligit? Utrum quemadmodum *solutam pecuniam*, & *solutam quaestionem*, & *solutam rupem* dicimus? Vel potius quemadmodum *solutam orationem*, ideft profa, non verfu? Si hoc vult, cur minus in verfu pronunciationem habere locum exiftimat, quam in profa? Rofcius enim, ac ceteri hiftriones boni, qui tragoedias, vel comoedias agebant, plus artis in pronunciando habuerunt, quam oratores. Sin autem dicere vult *solutae orationis*, ideft promptae, fluentifque, novum loquendi morem inducit. Pronunciatio fiquidem, quam meliori vocabulo actionem dicimus, non folum voce, verum etiam geftu, vultuque conficitur. Quomodo igitur congruere poteft, fi dicamus *soluto gestu*, *soluto vultu*? Certe nullo modo. Itaque ut pace fua dictum fit, *solutae pronunciationis* dixiffe non fatis quid velit oftendit. Deinde quod fubjicit *vim*, obfcuritate non caret. In dicendi enim arte quaedam eft orationis virtus, quam appellamus *vim*. Haec virtus Demofthenis tribuitur maxime: inquit enim Cicero: *vim Demosthenis tribuimus, lenitatem Aeschini, subtilitatem Hiperidae*. Et Quintilianus Ciceronem laudans inquit: *expressit vim Demosthenis, jocunditatem Socratis, copiam Platonis*. Utrum igitur ifte *vim* dicens de hac virtute oratoria intelligit, an de alia re, michi vehementer obfcurum eft. Nam fi de latronibus loqueretur, non dubitarem quid effet *vis*: eft enim violentia contra jus illata. Nunc autem cum de oratoribus loquatur, verba intelligere debemus fecundum fubjectam materiam. Eft enim *vis* in oratore virtus quaedam, cui judices refiftere non valent. Deinde quod fubjicitur, *dumtaxat maxime usum & exercitium desiderare*, abfurdiffimum videri non immerito poteft. Nam *dumtaxat* excludit, *maxime* implicat. Etenim qui *usu ma-*

maxime fieri dicit, significat & aliis modis fieri, quam usu; qui vero *usu dumtaxat* fieri dicit, alios omnes modos excludit, atque ita pugnantia inter se dicere videtur, qui *dumtaxat* & *maxime* simul conjungit. Quod autem inquit *desiderare*, eodem vicio laborat. *Desiderare* enim idem michi significare videtur, quod *carere*, ac *deficere*. *In eo proelio*, inquit Livius, *desiderati sunt milites centum*: ideft *perierunt*: *desideravimus humanitatem*, ideft *defuit tibi humanitas*. *Usum* ergo, *& exercitium desiderare* nichil significat aliud, quam *usum*, *& exercitium non habere*. Haec tecum, quandoquidem tu grammaticus es, disceptare libuit, & quasi themate quaedam tibi proponere. Nam illud quod subjicitur tanquam ratio primi dicti *cum enim inquiebat dicimus*, *& non aliud! non aliud*: ejusmodi est, ut non ad grammaticum, sed ad Oedipodem, vel ad Sibyllam sit rejiciendum, quorum alter Sphingis, altera futuri seculi caliginem patefecit. Ego vero cum Davus sim, non Oedipus, ut inquit ille apud Terentium servus, ad ista, quibus divinatione opus est, respondere non possum. Quod si quaestio illa michi proposita sit, an pronunciatio usu dumtaxat nobis comparetur, negabo equidem, nec id sane immerito. Quanquam enim usus, & exercitatio in ea re multum valeat; tamen primae & maximae partes naturae sunt. Nam magnitudinem, claritatemque, & suavitatem vocis natura praebet, & dignitatem vultus, gestusque venustatem eadem natura largitur. Ars deinde superaddita haec naturae bona vel temperare potest, si ardentiora sint, vel extollere, si frigidiora existant. Usus absque arte periculosus est, crebroque aberrat. Contra naturam vero nemo feliciter pugnat. Itaque nullus in dicendo magnus evadere unquam poterit, qui non habeat largas a natura dotes, & eas ipsas stu-

ſtudio, & arte, & exercitio confirmatas. Eſſe vero artem quandam pronunciandi, & non uſum ſolummodo, hiſtriones, ſcenaque declarant. Demoſthenem certe, ac Ciceronem, cum uterque in actione deficeret, hiſtriones duo ad probabilem modum pronunciandi reduxerunt. Siquidem Demoſthenes a Satyro, Tullius vero ab Roſcio inſtitutus eſt in actione, ex quo palam eſt, non exercitationem ſolam ad hoc ſufficere, ſed artificio quodam adhibito comparari. Vale.

VI. (1)

LEONARDUS FRANCISCO PICCOLPASSO S.

Cum amico queritur, quod falſo Duci Cloceſtriae obitum ſuum nunciaverit.

ADmirabiles profecto epiſtolae apud vos ſcribuntur Reverendiſſime Pater, ut ego per hos dies conſpexi. Venerunt enim ad manus meas exempla quarundam epiſtolarum, in quibus una fuit tuae Paternitatis ad Ducem Cloceſtriae de obitu meo, altera fatui cujuſdam, ac ridendi nebulonis ad Candidum (2) contumelias & maledicta in me continens. Erant inſuper aliae complures epiſtolae, de quibus quid ego ſentiam non neceſſe nunc eſt aperire. At enim duas illas, quas primo retuli, ſilentio praeterire non poſſum. Primum igitur quantum ad ſignificationem mei obitus attinet, ut jocoſe pro antiqua familiaritate noſtra tecum agam, tu etiam at-

(1) Hanc hactenus ineditam nunc primum ex Codd. MSs. publici juris facimus.

(2) Nempe Petrum Candidum Decembrium.

atque etiam vide, quomodo famam, existimationemque tuam defendas, qui de viventis hominis obitu literis tuis, tuoque sigillo impressis apud Ducem Clocestriae testificatus fueris. Atqui juri operam dedisti, nec ignoras, quaenam hujus delicti poena sit a legibus constituta. Deinde quid sibi voluit tanta festinatio ac properatio scribendi, praesertim de re tibi dolorosa, & illi ipsi minime placitura, cui significabas? Prospera enim significare celeriter, ac libenter solemus; aspera vero nemo libens significat. Quae igitur fuit causa tam properandi? Instabat, ut video, Candidus, ac te impellebat: conceptam ex illo Duce spem labi non patiebatur. Faceret Candidus ut vellet. Tu rationem potius habere debuisti gravitatis tuae, quam illius voluntatis. Quid autem illud, quod in eadem epistola per te significatum fuit Duci Clocestriae? me defecisse in promissis, cum eos, qui sibi a me promissi fuerant, Politicorum libros tribuerim alteri. Haec profecto, neque amici, neque de amico vox fuit. An tu Candidi usque adeo inservire studio debebas, ut talia de me scriberes, praesertim & tibi incognita, & non vera? Equidem cuncta, quae promiseram Duci Clocestriae, cumulatissime persolvi. Itaque non magis de obitu meo falsum tibi relatum fuit, quam de promissorum defectu, quod ut scias, attende. Scripsit ad me dudum Clocestriae Dux, se libros Ethicorum per me traductos vidisse, tollebatque illos in Coelum laudibus, ac provenisse ex illis mirificam utilitatem studiosis omnibus praedicabat: proinde hortatus est me, ut pro communi utilitate libros quoque Politicorum eodem modo in latinum transferrem. Hoc illi tandem promisi, nec promisi modo, sed etiam adimplevi, primumque volumen ejus operis insigniter ornatum ad illum per manus Borromaeorum, qui

Lon-

Londoniis negociantur, transmisi, ac praesentari illi Domino feci. Ubi est ergo defectus fidei meae? Ubi frustratio promissorum? Postulavit inquam, ut pro communi utilitate illos transferrem: ut vero sibi, ut ita dixerim, titulum libri adscriberem, nec ipse petivit unquam, nec ego promisi. Nam si promisissem, observassem; nichil enim michi facilius erat. Sed ego illa gloriola delectari tantum Principem non putavi, praesertim cum ipse non peteret, & me aucupari gratiam per hujusmodi scriptiones nolebam videri. Quare nec mors nuncianda fuit, cum essem vivus, nec defectus fidei, cum in me non esset. Equidem ab illo Duce nichil unquam accepi, nec unus quidem obolus, ut dici solet, ab illo michi collatus est. Tua vero Paternitas credebat forsan, me infinita quadam pecuniarum vi ab illo extorta libros sibi promissos alteri tradidisse. At enim ipse nunquam studia mea venditavi, neque mercaturam librorum unquam feci, uno volumine simul omnes, statim atque illos absolvi, Clocestriae Duci liberalissime transmisi. Deberent profecto homines suas res agere sine aliorum insectatione, atque calumnia, nec de tua loquor Reverentia, qui omnia de me potest, cui omnia permitto, cui in omnibus acquiesco, sed loquor de his, qui haec te scribere voluerunt, quos de rebus suis loqui oportuit, meas autem nequaquam attingere. Haec ad epistolam tuam. De altera vero illa stultissimi, atque levissimi nebulonis epistola, qui tanquam Canis Aegyptius contra me latrat, risi stulticiam scriptoris furiosi ac vesani. At quam impudens est ille nebulo? Sic enim me contemnit, ut cunctis, quae dici possunt, spoliet. Illi autem, ad quem scribit, scientiam, eloquentiam, ingenium, & cuncta, quae dici possunt, attribuat. O pecudem! neque enim appellari homi-

nem

nem decet, cui tam infenfatum judicium fit. Deinde mandat, ut me confodiat, & profternat. Huic fuccurre precor, metuo confodi, metuo profterni, fer opem quaefo, da michi aliquid, quo mufcas abiciam me invadere parantes, accelera obfecro. Sed quo vult me confodiat therfites ifte. Manu ne? at longe abeft. Literis ne? at nobis quoque funt literae, quibus fi certandum erit, haec illius verborum jactantia, quam vana fit, oftendetur.

VII.

LEONARDUS CARDINALI COMENSI S. (1)

Quae fit differentia inter civitates Italiae Comum, & Cumas.

SI tempora me non impediffent, Reverendiffime Pater, feciffem id quod erat amicitiae noftrae, ut gratulatum ad te veniffem pro hac nova exaltatione tua. Nunc autem prohibitus ratione quadam, ac refpectu rerum minime negligendarum exclufus, tibi quidem exhibere officium abftinui. Ipfe tamen pro te michi gratulatus fum, ac letatus tua dignitate, ita ut nemini tuorum in hac parte concefferim. Quod fi Deus dederit, quod & ego opto & te optare fcio, ut ex hac belli turbulentia pacis amoenitas fubfequatur, facile quicquid vel omiffum, vel interruptum eft confuetudinis noftrae, fedulitate officii compenfabimus. Unum tamen differre nolo, quod animadverti quibufdam literis *Cumanum* te fcribi a civitate videlicet, de qua exaltatus es ad Cardinalatus fupereminentiam. Id vero erratum

(1) Gerardo Landriano Epifcopo Comenfi, qui in Concilio Florentino ab Eugenio IV. creatus eft Presbyter Cardinalis de quo fupra.

tum si in alio foret, silentio praeterirem, ac darem communi ignorantiae. In te autem homine docto ac literis expolito nequaquam michi praetereundum videtur. Non enim *Cumanus* dicendum est, ut michi quidem videtur, sed *Comensis*. Rationem vero hujus si quaeris, nihil est, quod facilius explicari possit. Duae sunt enim civitates Italiae nominibus fere contiguae, sitibus vero locorum valde distantes: una secus mare inferum, quae *Cumae* vocatur. Ex hac urbe Sibyllam fuisse dicunt. Haec est urbs, ad quam Aeneas navibus ex Sicilia pervenit, de qua Virgilius.

Sic fatur lacrymans, classique immittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.

Haec est etiam urbs, de qua Juvenalis [1] inquit.

Quamvis digressu veteris confusus amici,
Laudo tamen, vacuis sedem quod figere Cumis
Destinet, atque unum civem donare Sibyllae.
Janua Bajarum est, & gratum littus amoeni
Secessus, ego vel Prochytam praepono Suburae.

Est igitur haec urbs in littore maris non longe a Puteolis & Neapoli, utque Pisae, Athenae, & Volaterrae plurali tantum numero dicuntur; sic etiam Cumae, ut *vacuis Cumis*, & *Cumarum allabitur oris*. A Cumis vero istis *Cumanus* dicitur, ut Cumana Sibylla, Cumanus civis, Cumanus praesul. Sunt autem haec omnia luce clariora, milleque auctoritatibus, si foret opus, probarentur. Altera est urbs non longe ab Alpibus penes lacum, qui dicitur Larius. Haec autem urbs non *Cumae*, sed *Comum* appellatur. Fuit autem haec patria C. Plinii Secundi oratoris, qui per tempora Domitiani & Nervae & Trajani floruit. Comum vero ab initio positum fuit a transalpinis gentibus. Quanquam de prima ejus origine ambi-

guum

(1) Sat. III.

guum est: postea vero longo intervallo Colonia Romanorm civium in eam urbem fuit deducta, eamque urbem *novum Comum* appellarunt, quasi renovata civitas esset ob colonos noviter inductos. Itaque de Plinio ita scriptum legimus: *Cajus Plinius Novicomensis Orator*. Vides igitur *Novicomensem* dici, & si quis *Novi* abjiciat, *Comensem* esse dicendum. Vulgo etiam loquentes *Comum* appellant eam urbem, non *Cumas*, ut melius vulgaris sermo veritatem servaverit, quam homines parum eruditi, qui omnia sua ignoratione conturbant. Quod vero penes antiquos *novum Comum* appellaretur declarat Catulli poëtae Veronensis epistola versibus scripta ad Caecilium poëtam sodalem suum. Sic enim inquit:

Poëtae tenero meo sodali
Velim Caecilio Papyre dicas,
Veronam veniat Novi relinquens
Comi moenia, Lariumque littus,
Nam volo quasdam cogitationes
Amici accipiat sui, meique.

Et cetera, quae sequuntur. Plinius quoque ille major in libro Naturalis Historiae tertio *Comum* appellat. Sic enim inquit: (1) *Orobiorum stirpis esse Comum, & Bergomum Cato existimat: verum originem gentis se ignorare fatetur, quam docet Cornelius Alexander a Graecis ortam interpretatione etiam nominis, quasi vitam in montibus degentem*. Item alio loco idem Plinius ita scribit: *Latitudo Italiae subter radices Alpium a Varo flumine per vada Sabatia Taurinos, Comum, Bergamum, Brixiam, Veronam, Vicentiam, Opitergium, Aquilejam, Tergestas, Polam, Arsiam septingentis quadragintaquinque millibus passuum colligit*. Quid ergo est? Cum ista probaverim, te hominem apprime doctum magis censeo

(1) Sic in Codd. MSS.

ſeo verum ſequi debere, quam in hunc manifeſtum nominis errorem conſentire, niſi forſan Cumis, & Baiis & calidis aquis magis delectaris, quam gelido lacu, de quo Virgilius in laudibus Italiae inquit:

Quidve lacus tantos? te Lari maxime, teque
Fluctibus, & fremitu aſſurgens Benace marino?

Vale, ac me ama, tibique perſuade a me plurimum amari.

VIII.

LEONARDUS CARDINALI COMENSI S.

Rationes, cauſſaeque variae redduntur nominum oppidorum, & ab eis deductorum.

De ceteris quidem omnibus, Excellentiſſime Pater, ut ex litteris tuis conſpicio, nulla inter nos varietas eſt. Nam & praetermittendarum gratulationum probabilem michi cauſam fuiſſe concedis, & incommoda belli pariter deploramus, & de urbe Como quae ſcripta fuerunt a me, Tua Paternitas aſſentitur, & non ingratam ſibi fuiſſe illarum rerum commemorationem oſtendit. Reſtat igitur una pars non in controverſia quidem, ſed in admiratione, de verborum ſcilicet, quae a civitatibus oppidiſve trahuntur, permagna quadam, & incomprenſibili varietate, quae a te perite, ſcienterque commemorata, ac multis exemplis demonſtrata fuit, de qua quid ipſe ſentiam optas certior a me fieri, niſi michi grave ſit, & niſi res indigna videatur. Ego vero tantum abeſt, ut graver de hiſce rebus ſcribere & loqui, ut etiam gratias tibi permagnas habeam, quod ex praeſentibus occupationibus non ſatis michi quidem jocundis ad cogitationem

nem rerum michi jocundiſſimarum me revocaſti. Licet enim nos derideant ii, qui neque quid, neque quomodo loquantur, unquam cogitarunt; ipſe tamen recte emendateque loquendi peritiam a praeſtantibus viris non exiſtimo negligendam. Verborum enim delectum, eloquentiae principium conſtat eſſe. Nemo quidem eloquens eſſe poteſt, qui non rectis, & congruentibus verbis utatur. An igitur C. Julius Caeſar tantus vir librum de analogia, ideſt de formatione tractatuque verborum cum laude ſcripſerit: nobis vero turpe fuerit illis ipſis de rebus tractare & loqui? Fateor ergo in eorum verborum, de quibus a te ſcribitur, formatione permagnam quandam eſſe varietatem, adeo ut vix rationem ullam analogiae conſtare in illis videam. Hujus vero cauſam puto, quod alia graeca ſunt oppida, alia barbara, alia latina. In ſingulis autem & voces, & conſuetudines regionum permultum valuiſſe reor. Cives enim, & oppidanos par eſt hujuſcemodi appellationes ab initio frequentaſſe, utque ipſi ſe ſe ſcribebant, ſic ab aliis vocabantur. Ex quo factum eſt, ut graecorum oppidorum homines ad graecam linguam, latini ad latinam, barbari ad barbaram declinarent. Similitudines quoque, ac vicinitates frequenter in hac re valuiſſe comperio, in multis etiam ſuavitatis, concinnitatiſque rationem habitam puto. Ex his autem cauſis varietas tanta ſuborta eſt, quantam eſſe videamus. Ut vero aliqua de his exempli gratia per nos attingantur, quid ſimilius eſſe poteſt in verbis, quam Verona, & Ancona? Cur igitur alios Veronenſes dicimus, alios Anconitanos? Graeca videlicet civitas Ancona fuit, hoc eſt a Graecis conditoribus poſita, nomenque Anconitani a graeca voce trahitur *Anconitae*. Ipſi enim conditores ſic ab initio vocari coeperunt. Thomum civitatem ſcimus

mus esse in Ponto non longe a fluminis Danubii ostiis constitutam, apud quam relegatus fuit Ovidius poëta. Verbum ab ea tractum *Thomitanum* facit, non *Thomensem*, de qua inquit Ovidius ipse:

Naso Thomitanae non jam novus incola terrae
Hoc tibi de Getico littore mittit opus.

Thomum igitur, & Comum ita similia esse video terminatione & syllabis, ut nichil differant: tamen ab altera *Comensem* dicimus, ab altera *Thomitanum* terminatione illa graecarum linguae consona, qua etiam Anconitanos dictum ostendimus. Illa etiam graeca sunt oppida, & ad figuram graecorum figurata verba, *Neapolitani*, *Panormitani*, *Drepanitani*, *Lilibetani*, in quibus non correspondere analogiam latinorum verborum non equidem admiror. Nam ut a Fano *Fanensis*, sic etiam a Drepano *Drepanensis* secundum latinam analogiam erat dicendum. Segregemus igitur ea verba, quae a Graecis habent conformationem quandam, neque de eorum varietate admirationem suscipiamus. Voces etiam, ac mores regionum inter causas varietatum assignavimus, eamque rem permultum valuisse in appellationibus deprehenditur. Vicini enim ad exemplum vicinorum faciliter pertrahuntur, ut in Campania *Ferentinates*, *Arpinates*, *Aquinates*, *Casinates*, *Antiates*, & in Umbria *Fulginates*, *Urbinates*, & horum vicini illorum secuti voces a Sarsena *Sarsenates*, a Caesena *Caesenates*, a Ravenna *Ravennates* dixere. Nam quid vetebat dicere *Caesenenses*, *Sarsenenses*, *Ravennenses?* Galliae transalpinae urbs est Gabenna: Nomen ab ea tractum *Gabennensis* facit. Poterat per eandem analogiam a Ravenna *Ravennenses* dici: nichil enim interest inter Ravennam, & Gabennam. Sed incolae illius loci *Ravennates* maluerunt dici ad similitudinem *Sarsenatum*, & *Caesenatum* finitimorum

rum suorum. Haec Sarsena, de qua loquimur, Plauti Comici Poëtae patria fuit: sita vero est inter Caesenam, & Aretium, ita ut dioeceses earum civitatum utrinque attingat. Suavitatis quoque rationem habitam in multorum formationibus conspicio: aurium enim sensus delicatissimus est, cunctaque repudiat, quae non belle sonant. Pisas, & Senas, & Fesulas pluraliter dicimus. A Pisis *Pisanum*, a Fesulis *Fesulanum*, a Senis *Senensem* dicimus, non *Senanum*, quia insuaviter sonare videbatur. His tribus exceptis causis, analogiae ratio in verbis quidem latinis satis constare videtur, ut Florentia, Placentia, Vicentia, Consentia, cum eamdem in ultimis syllabis habeant terminationem, eodem modo formentur ab iis *Florentinus*, *Placentinus*, *Vicentinus*, *Consentinus*. Aretium, Sutrium, Clusium, Regium, Opitergium, Patavium, & cetera his similia, eodem modo *Aretinus*, *Sutrinus*, *Clusinus*, *Reginus*, *Opiterginus*, *Patavinus* faciunt. Item Tarentum, Tridentum, Tudertum, *Taretinus*, *Tridentinus*, *Tudertinus*. Quae vero habent *o* longum ante *na*, ut Verona, Cremona, Cortona, Hippona, Dertona Savona & alia hujuscemodi analogiam conservant. Mediolanum, & Fanum cum similiter sonent, similia producunt ex se nomina. Eodem modo Ferraria, & Navaria. Tusculum, Esculum Verulum, & alia hujus generis, *Tusculanus*, *Esculanus*, *Verulanus*. Mantua, & Capua *Mantuanus*, & *Capuanus*, licet antiqui per ablationem *u* litterae *Campanum* dicerent, ut *Campanae deliciae*; *Campanus Senatus*, *Campanus civis*. Sed nos hanc spinosam silvam omittamus, neque enim tractare de tota re, sed aliqua deliberare exempli gratia propositum fuit. Cur autem *Comenses* dicendum sit potius, quam *Comanos*, duae, ut michi videtur, quaestiones sunt. Aut enim

de

de novis quaeritur, aut de primis impositoribus. Si de novis, nichil expeditius esse potest. Cum enim veteres doctissimi viri ita scribant, & nos eodem modo observare debemus. Plinius in libris (1) de Naturali Historia inquit: *In Comensi juxta Larium lacum fons horis singulis intumescit, ac residet*: & alibi scriptum est: *Cajus Plinius Novicomensis*. Quare nos quoque eodem modo scribere, ac loqui debere manifestum est. Quod si de primis impositoribus quaeritur, cur maluerunt *Comenses* dicere quam *Comanos*, credendum est non sine probabili ratione ab illis factum, vel quia magnificentius sonare videatur, vel quia Mediolanenses, & Laudenses, & hujuscemodi vicinorum appellationes eos per similitudinem invitarunt, vel quia Remensium, & Parmensium analogiam magis sequendam censuerunt. Potuit etiam illos ea causa inducere, quod *Comanus* idem significat, quod villanus, & rusticanus. *Coma* siquidem graece *villa* est. Ut autem ab urbe urbanus, & urbicus, & a villa villanus, & villicus, sic etiam a Coma *Comanus*, & *Comicus*. Itaque ut hanc nominis aequivocationem non satis honorificam vitarent, *Comenses* dicere maluerunt, quam *Comanos*. Vale.

(1) Lib. II.

LEONARDI BRUNI ARRETINI EPISTOLARUM

LIBER NONUS.

I.[1]

LEONARDUS REGI ARAGONUM S.

Politicorum Aristotelis libros mittit, docetque, quae dignitas, quodque sit officium Regum.

JAmpridem, Serenissime Rex, insignem praestantiam mirabilium virtutum tuarum conspiciens gavisus sum ipse mecum, & seculo nostro gratulatus, quod ei contingat Regem habere praestantissimum, & tam belli, quam pacis

(1) In edit. Fabricii haec epistola est ultima Lib. VIII. In editt. vero Brixiensi. desideratur. Optime quidem: eam siquidem esse primam Lib. IX. ex Codd. MSS. didici.

pacis artibus gloriosum, cujus industria in bello gerendo sapientiam summam, patientia vero ac perseverantia magnanimitatem eximiam ostenderit. Quid dicam de justicia, quae in te plurimum lucet? Quid de pietate, ac religione? quid de fidei constantia? quid de omni rerum moderatione? quid de studiis literarum? quibus in medio fervore maximi belli dare operam nunquam destitisti. Maxima profecto sunt haec, & eximia Regis ornamenta. Itaque & illa, quae jamdudum a te possidentur, hereditaria Regna sub tantis virtutibus tuis tranquille, beateque degunt, & ii, qui insuper ex te adjuncti sunt populi, sub tua gubernatione tandem tranquillitatem sperare merito possunt. Quis igitur ista considerans non faveat coeptis tuis? quis tuo nomini non suffragetur? Equidem si tantam operam militiae dedissem, quantam studiis literarum impendi, armatus forsan prodesse nonnichil possem. Cum vero arma non didicerim tractare, sed libros, in hoc ipso quod didici, ne opera mea tibi desit, annitar. Itaque Politicorum Aristotelis libros per me in latinum traductos ad te mittere constitui magnum ac dives instrumentum Regiae gubernationis, ac propriam Regis supellectilem. Nam ceteri quidem libri, ut michi videtur, communes omnium, ut ita dixerim, sunt: ii autem proprii Regis. Siquidem Rex a regendis populis dicitur, libri autem ii nichil aliud docent, quam quemadmodum populi regantur. Quare ego ille tuae laudis avidus te hortari obtestarique non desinam, ut hos Politicorum libros quam familiarissimos tibi facere studeas. Licet enim a parentibus Regibus, ut tuae dictabant litterae, permulta ac praeclara exempla bene regendi susceperis, tamen aliud est natura, aliud disciplina, ut in rhetorica, & musica licet intueri. Qui enim musicae

ſcientiam tenet, longe melius de illa judicabit & ſentiet, quam is, qui vel ex ingenio proprio, vel ad imitationem alterius vocem formabit. Idem quoque eſt in arte Rhetorica. Etſi enim magnis ingeniis praediti quidam copiam dicendi ſine arte aſſecuti ſunt, ars tamen dux certior eſt, quam natura. Aliud eſt enim arbitratu ſuo verba facere, aliud ea, quae dicas, ratione & arte diſtinguere. Regia quidem dignitas ſuprema eſt omnium dignitatum humanarum. Itaque Poëtae Jovem non Imperatorem appellant, ſed Regem, tribuentes Deo id nomen, quod eſt apud homines maximum, atque ampliſſimum. Multa igitur, ac maxima ornamenta & a natura, & ab arte dignitas Regia requirit, ſi munus ſuum recte velit adimplere, cum eſſe debeat tanquam Deus quidam inter homines, excellens bonitate, excellens ſapientia, excellens virtute. Quod conſiderans Philippus Macedonum Rex ſapientiſſimus, ac maximus vir Alexandrum filium Ariſtoteli in diſciplinam tradidit, quo illam, quam modo dicimus, excellentiam adipiſceretur. Extat illius epiſtola ad Ariſtotelem de Alexandro, in qua haec ſunt verba: *Diis*, inquit, *gratias habeo non tam proinde, quia natus, quam pro eo, quod eum naſci contigit temporibus vitae tuae. Spero enim fore, ut educatus, erudituſque a te dignus exiſtat & te, & harum rerum ſuſceptione*. O ſapientiſſimam hominis vocem! Ita demum eum putavit dignum fore ſuſceptione Regni, ſi diſciplina erudiretur. Atque plane ita fuit. Natura enim & diſciplina ornatus Rex Mundum quaſi totum ſuis victoriis illuſtravit, & Indos aduſque Regnum extendit. Pyrrhus quoque Epirotarum Rex, maximus & ipſe bello vir non ſolum lectitavit libros cum eſſet Rex, verum etiam ſcripſit de militari diſciplina. Julius vero Caeſar

quan-

quantus fuerit in litteris, libri ab eo scripti declarant. Hi ergo summi viri non solum natura praestantes, verum etiam literis disciplinaque edocti, universum pene terrarum Orbem gloria sui nominis replevere. Ex quo ridere interdum soleo Francorum quorundam Regum simplicitatem, qui generosum ducunt literas nescire, nec intelligunt ex eo fieri, ut Reges ipsi ab aliis regantur. Neque enim putandum est, in parvis quidem rebus disciplinam, & artem esse necessariam, in maximis autem non esse. Imo quanto majus est regere populos & gentes, tanto plus sapientiae, disciplinaeque requirit. Est autem horum librorum non doctrina solum admirabilis, ac praecipua, verum etiam incredibilis quaedam amoenitas, cum propter determinationes pulcherrimarum quaestionum, tum propter explicationes innumerabilium pene rerum cognitu dignissimarum, tum quia narrationes insunt veterum Regum, ac potentissimarum civitatum, & sapientium Legumlatorum, ut vel historiae gratia operae pretium sit illa cognoscere. Summa vero totius disciplinae de populis regendis, gubernandisque existit, infinitaque ferme sunt in iis libris, quae Regem vel instruere, vel ornare, vel commonefacere possint. Salubria consilia, praecepta permulta ex intimo philosophiae sacrario deprompta. Morbi Regnorum unde proveniant, quibus remediis ac medicinis hujusmodi morbis obvietur, praeterea quot sint Regum genera, & qualia. De tyrannis etiam permulta, ac dignissima cognitu, quo illorum opera nefarie declinemus. Popularium quin etiam naturas & mores non alienum fuerit Regem cognoscere, cum ei sint populi gubernandi. Omnis legitima gubernatio pro utilitate eorum, qui gubernantur, instituta est, pro honore vero & gloria illorum qui gubernant.

 ita-

Itaque partitio illa recta existit, ut Rex quidem gloriam ex gubernatione sua suscipiat; populi vero, qui ab eo reguntur, utilitatem. Sed quid ago, cum libros ipsos mittam, in quibus prolixius, & commodius ista continentur? Intelligo enim me plura scripsisse, quam oporteat, praesertim cum ad Regem scribam. Sed excuset me affectio mea. Devotio enim summa nescit paucis esse contenta. Vale Decus seculi nostri.

II. (1)

LEONARDUS LAURO QUIRINO (2) S.

De propositis sibi quaestionibus disserit.

PErmulta michi tribuis in litteris tuis, quae ego neque recipio, neque assentior conscius imbecillitatis meae. Quamquam nomen ipsum Philosophi, quod tu in me usurpas, non arrogantiam significat, sed humilitatem. Studium enim discendi importat, non autem profectum. Itaque Pythagoras Samius, cum ab aliis sapiens vocaretur, non sapientem se esse respondit, sed Philosophum, idest amatorem sapientiae. Amatores enim dicuntur, qui ardent desiderio alicujus rei adipiscendae. Si igitur me talem significare voluisti, assentiar tibi: sin ut vulgus, & consuetudo intelligit, negabo. Quaestionibus tamen a te propositis respondere constitui non quo te doceam, sed quo a te discam. Quatuor igi-

(1) Hujus libri epistolae, quae sequuntur, nunc primum ex Codd. MSS. erutae sunt.

(2) Patricio Veneto, qui magnae graecarum, latinarumque litterarum peritiae juris cognitionem addidit. Ita de eo Blondus in Ital. Inlustrata. Hunc inter inlustres viros recenset Kyriacus in Diario MSS.

igitur controversiis me invadis. Prima est de felicitate, quam Aristoteles, ut tu putas, in contemplatione sola posuit. Tibi autem non videtur contemplatio hanc nobis felicitatem praestare posse. Altera est de virtutibus, quas Aristoteles dicit esse mediocritates. Tu autem contra probare anniteris. Tertia est, in qua contendis virtutes esse a natura, non ab usu. Quarto loco quaeris, an qui unam habet virtutem, omnes habeat, vel recipiant separationem. Ego igitur servans ordinem tuum, de singulis quid ipse sentiam, conabor ostendere. Ac primo quod de felicitate dicis, non recte capere videris. Aliud est enim proprium opus hominis, aliud felicitas. Nam opus quidem proprium hominis cunctis hominibus adest, felicitas vero paucis, vel nullis. Quod si autem proprium opus hominis hoc modo ab Aristotele investigatur: *ut fabri*, inquit, *& futoris aliquod est opus, sic etiam hominis aliquod opus esse debet*, quid igitur id erit? Certe non vivere, nam id commune est etiam plantis: non sensus habere, nam id commune est etiam brutis. Restat igitur, ut sit proprium hominis operatio cum ratione. Hoc tu ita capis, quasi operari cum ratione sit contemplatio, ac felicitas, quod falsum est: nam secundum hanc expositionem tuam omnes essent felices. Omnis quippe homo rationem habet, & cum illa operatur, cum sit animal rationale. Si igitur a me quaeris, quod sit proprium opus hominis, respondebo operari cum ratione. Si vero quid sit felicitas, respondebo felicitatem esse operari secundum virtutem perfectam in vita perfecta. Omnis autem homo rationem habet, & cum illa operatur, virtutem tamen perfectam rarissimi possident. Non est ergo idem proprium opus hominis, ac felicitas. Illa igitur expositio tua non est recta, neque contemplativa propria est hominis

 vita.

vita, ſed activa. Non enim, qua homo eſt, contemplatur, ſed qua eſt divinum aliquid, ac ſeparatum. Juſticiam vero, ac temperantiam, & fortitudinem, ceteraſque morales virtutes exercet ut homo. Itaque illa eſt proprie vita hominis, quae per morales virtutes agitur. Atqui per haec, quae hucuſque praemiſimus, ſi recte inſpicias, reſponſum eſt ad primum, ac validiſſimum argumentorum tuorum. Contemplativa enim vita cum non ſit proprie vita hominis, neque divitiis indiget, neque civili potentia, neque magnificentia, neque ceteris hujusmodi. Itaque quod inquit Boëtius, ſtatum omnium bonorum aggregatione perfectum, non de contemplativa dicere videtur, ſed de activa. Civilis enim vita multis indiget, ac tunc demum beata eſt & felix, cum omnium bonorum aggregatione perficitur. Contemplativa autem paucis contenta eſt, ac externam iſtam bonorum aggregationem contemnit, quippe cui ſatis ſit nichil ſibi deeſſe ad contemplandum. Haec ad Boëtii ſententiam reſponſa ſint. Quamquam tu non recte facis, qui ex dictis Boëtii Ariſtotelem redarguas. Contra nempe faciendum fuit. Nam ſi Ariſtotelem contemplationem ipſam ſatis eſſe putat ad beate vivendum, conſtat Boëtii ſententiam non procedere, qui aggregationem bonorum omnium exigit ad felicitatem. Alia ratio tua eſt ex defectu ſcientiae. Si enim contemplativus homo paucorum certitudinem habere poteſt, quae tandem erit iſta felicitas ſcientiae, & cognitionis rerum ſterilis? Nam quid homo ſcire poteſt, aut quarum rerum certitudinem habere? Parva quippe eſt hominum ſcientia, & parvo tempore duratura. Haec ſumma rationis tuae. Profecto vel tentandi me gratia iſta dicis, vel non recte fundamenta capis hujus diſciplinae. Non enim omnes, qui contemplativam

ſequun-

sequuntur vitam, felices dicimus, nec omnes qui activam. Sed cum quaereretur, utrum activa, & negociosa vita aptior sit ad felicitatem, vel otiosa vita in contemplatione rerum posita, docet Aristoteles multis rationibus in hac vita quieta & ociosa felicitatem magis existere, non quod activam vitam felicitate privet, sed quod hanc praeferat, & anteponat, quasi divinae vitae similiorem. Quis igitur in hac vita contemplativa felicitatem adipiscetur? Non omnis quidem, sed ille, qui sapientiam, & scientiam & intelligentiam, ceterasque virtutes intellectivas habebit, & in his exercitatus habitum earum confecerit. Is denique est, qui secundum perfectam virtutem operabitur in contemplatione. Tu autem nescio quos ignorantes michi proponis, & dum summum ac beatum sapientia hominem indagari debes, ignarum quendam, & hebetem inducere videris. At pauci tales fuerunt inquies. Fateor: cuncta enim praecellentia rarissima sunt, sed tibi affirmo multos esse potuisse. Quicunque enim magno ingenio praediti hoc vitae genus vere, ac non simulate eligere voluerint, & assidua sedulitate cognitioni, & indagationi rerum puro animo incumbere, tales fieri possunt, modo longitudo vitae, ac sanitas corporis, ceteraque opportuna non desint. Magni viri Augustinus, & Basilius, & alii ex nostris permulti hanc vitam sectati sunt. Ex gentilibus vero Pythagoras, & Plato, & alii etiam permulti. An tu credis post Augustinum neminem tanto ingenio natum fuisse, quanto ille fuit? Multos crede michi pares ingenio illi fuerunt, sed studium, & sedulitatem, & vigilantiam non adhibuerunt eandem. Itaque ille palmam in stadio adeptus est. Illi autem aut non cucurrerunt in stadio, aut cum incoepissent, in medio cursu fatigati destiterunt. Quare

re si rari sint, qui ad summum evadant, nostram incuriam, & negligentiam, & ignaviam accusemus. Recte quidem Horatius de hoc ipso inquit:

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit, & alsit,
Abstinuit Venere, & vino.

Nos in utramque dormientes aurem summum hominis bonum adipisci credemus? Nam de scientia, quod dixisti, valde admiror. An tibi Pythagoras, & Plato pauca scivisse videntur, qui & mathematicas scientias incredibili sedulitate perscrutati sunt, & coelo, terraque nichil fere incognitum reliquere? Quid Aristoteles? qui tam numerosa librorum volumina de cunctis scientiis, ac facultatibus scripta nobis reliquit? An is tibi pauca, vel potius infinita pene aliqua scripsisse videtur? Equidem hunc virum potius nimis multa scivisse dixerim, quam parum. Quid Augustinum? an pauca scivisse dicemus, cujus tot extant volumina admirabilis doctrinae? Quid Basilius Magnus? Quid Gregorius Nazianzenus? Quid Dionysius Areopagita? qui non contentus terrena, atque humana scrutari, etiam Coelos, eorumque Hierarchias perscrutatus est? Quid Marcus Varro? Quid Sextus Nigidius? Quid Marcus Cicero noster? An hos scientia steriles fuisse audes dicere? Noli igitur quaeso ex ignorantia quorundam hominum cunctos homines inscitiae condemnare. Homo enim infinitarum pene rerum cognitionem habere potest, modo velit in his perquirendis esse occupatus. Mentem certe habet divinae mentis participem, & est quasi mortalis quidam Deus. Sed haec satis in praesentiarum. Materia enim ista librum requireret, non epistolam. Aliud est argumentum tuum, per quod probare vis, non esse summum bonum in contemplatione. Ais enim, voluntatem nobiliorem esse intel-

(1) In Epist. ad Pisones.

intellectu. Quod si ita sit, non consistit felicitas in contemplatione, quae fit per intellectum, sed in alia re, quae fiat per voluntatem. Quod autem sit nobilior voluntas ex eo probari inquis, quod communior est voluntas, cum sit etiam impossibilium, & quod intellectui praecipit voluntas, & quod est posterius in ordine naturae. Certe ego ad haec vix respondere dignatus sum, ita michi videbantur absurda. An tu voluntatem, quae est irrationalis animi potentia, nobiliorem dicis esse intellectu, qui est ea pars animi, quae habet rationem, & quae communis est nobis cum Diis? Quis haec diceret? At communior est voluntas: bonum autem quanto communius, tanto divinius. Haec tua ratio nobiliorem facit vegetativam animam, quam sensitivam, & quam rationalem. Communior enim est vegetativa, cum insit etiam plantis, & animalibus cunctis. At enim rationalis homini solum. An igitur ex eo dicemus, vegetativam nobiliorem esse rationali, quia communiorem? Certe non. Falsa igitur est ratio tua. At enim Aristoteles ipse inquit, bonum quanto communius est, tanto divinius. Fateor; sed hoc in se ipso verum est, non autem in comparatione aliorum. Verbi gratia: Vegetativa in ipsa multo major est, ac dignior, quia inest plantis ac animalibus, quam si inesset solummodo plantis. Ita bonum quanto communius est, tanto majus in se ipso. In comparatione vero ad aliud, dignitas, & excellentia attenditur. Rationalis enim anima longe dignior, ac nobilior est, quam sit vegetativa, licet vegetativa sit communior. Hoc idem dicendum est de voluntate & intellectu. Partes enim animae nostrae duae sunt, una rationem habens, altera irrationalis. Ea pars quae rationem habet, intellectus vocatur, & virtutes, quae in illa fiunt, intellectivae dicuntur. Sunt autem hae vir-

virtutes ſapientia, ſcientia, intelligentia, prudentia, & ars. Morales autem virtutes non fiunt in illa parte, quae habet rationem, ſed in illa parte, quae non habet rationem, in qua ira, & concupiſcentia & metus, & appetitus exiſtit. Quomodo igitur praecipit intellectui voluntas? cum intellectus rationem habeat, voluntas non habeat? Nam quod poſterius dicis eſſe in ordine naturae voluntatem, longe aberras. Patet id in pueris, quibus ſtatim ira, & voluntas, & concupiſcentia exiſtit. At ratio, & intellectus procedente aetate in illis fiunt. Haec ad primam queſtionem tuam dicta ſint. Venio nunc ad ſecundam, in qua de mediocritate virtutis dubitare videris. Ais enim, Ariſtotelem virtutes omnes in medio poſuiſſe. Tu autem de quibuſdam contra exiſtimas, ut de prudentia, de temperantia, de juſticia, quae quidem virtutes non videntur tibi mediocritates eſſe, ſed potius extremitates. Antequam huic parti reſpondeam, illud declarare volo, Ariſtotelem non dicere, omnes virtutes eſſe circa affectus & actus, in quibus parum, & nimis vituperatur, medium autem laudatur, ut audere, timere, iraſci miſereri, cupere, & cetera hujuſmodi. Intellectivae autem virtutes non circa affectus, ſed circa verum & falſum verſantur. Ariſtoteles igitur omnes virtutes morales mediocritates eſſe dicit. De intellectivis autem, ſi recte memini, nuſquam dicit. Tu forſan imperite facis, qui prudentiam, & temperantiam, & juſticiam ſimul conjungis, cum prudentia intellectiva ſit virtus, temperantia, & juſticia morales exiſtant. Quod autem mediocritas quaedam ſit temperantia patet. Eſt enim circa corporis voluptates, quibus omnino ſe ſe dedere flagitioſum eſt. Rurſus vero ab omnibus penitus abſtinere, & omnem omnino voluptatem refugere, eſt quaſi inſenſibilitas

quae-

quaedam, & inhumanitas, si & vina, & epulas, & convivium, & omnem jocunditatem refugiat, qualem ego ne amicum quidem habere velim. Cum ergo haec extrema hinc inde habeat temperantia, quis negare potest eam esse mediocritatem? De justicia quoque multo minus dubitandum est, cum sit aequitas quaedam, aequum vero sit inter plus, & minus. At enim si mediocritatem justiciam, & temperantiam esse dicamus inquis, sequeretur ut mediocriter temperatus esset laudatior temperantissimo, & mediocriter justus esset melior justissimo. Haec tua ratio nichil valet. Licet enim virtus mediocritas quaedam sit inter excessum & defectum; tamen ipsius virtutis nulla est mediocritas. Ex quo fit, ut ille qui temperantiam habet, non mediocriter sit temperatus, sed omnino temperatus, nec qui justiciam habet, mediocriter est justus, sed omnino justus. Denique ut temperantia mediocritas quaedam est circa voluptates, ita temperatus mediocris quidam est circa voluptates, sed non circa temperantiam. Ais praeterea omne medium componi extremis, ut in coloribus, & saporibus patet. Si ergo virtus medium foret, sequeretur, ut ex viciis esset composita, quod est absurdum. Insuper si virtus foret in medio, non esset contraria vicio, cum sint contraria illa, quae plurimum inter se distant, medium autem parum distat ab extremo. Insuper sequeretur, ut pars vicii esset virtus, ut patet in prodigalitate. Nam si illud, quod est nimium in illa auferemus, erit liberalitas, quod remanebit. Ad horum singula breviter respondebo. Neque enim talia sunt, ut multa verba mereantur. Nego esse verum, ut omne medium extremis componatur; punctum enim quod est medium lineae, non componitur ex linea. Nec qui erat medius inter duos latrones, componebatur ex latro-

latronibus. At fapores, & colores medii extremis componuntur. Fateor per admixtionem. In virtutibus autem admixtio non eft, fed feparatio, & rejectio viciorum. Non componitur ergo ex viciis virtus, licet fit mediocritas inter exceffum & defectum. Nec proxima eft vicio virtus, fed valde diftans, cum virtus fecundum rationem fiat, vicium autem contra rationem, & virtus bonum, vicium malum, & illa laudabilis, illud vituperabile. Haec omnia contraria funt, ac multum inter fe diftantia. Ad illud vero quod ais, fi a prodigalitate auferamus fuperfluum, pars illa mediocris, quae remanebit, erit liberalitas & fic pars remanentis vicii erit virtus: credebam te intelligere, virtutem liberalitatis non confiftere in quantitate, fed in difpofitione animi per electionem, quando, & quomodo, & cujus gratia largiatur. Itaque fi haec prius non erant in prodigo, nec ifta quae remanet pars virtus erit. Tertia quaeftio tua eft de virtutibus, de quibus dubitare videris, utrum a natura fint, vel ab ufu. In quo illud fimpliciter refpondeo, virtutem omnem effe habitum, habitus autem omnis per exercitationem & ufum fieri. Ex quo palam eft ab ufu, & exercitatione virtutes exiftere. Eft tamen nobis quaedam naturalis difpofitio ad virtutes: videmus enim manifefte nafci alios ad alias virtutes aptiores. Nempe alii natura intrepidi adverfus pericula exiftunt, alii meticulofi, quidam mites natura, & verecundi, quidam effrenes natura & impudentes, alii cupidi natura, & rapaces, alii liberales, & abftinentes. Hujufcemodi ergo difpofitiones hominibus innatae vel ad liberalitatem, vel ad fortitudinem, vel ad jufticiam, non funt virtutes propriae. Nam propria virtus eft, quae habitum jam per ufum, exercitationemque contraxit. Ut enim fabricando fabri, & citharam pulfando citharaedi,

roedi, sic justa agendo justi, & fortia fortes efficiunt. Ex his patet, neque natura, neque praeter naturam inesse nobis virtutes, sed sumus nos quidem ad illas recipiendas natura apti, perficimur autem per exercitationem, & assuetudinem. Superest postrema quaestio tua spinosa profecto, atque ardua, utrum virtutum ipsarum sit consortium quoddam, & quasi consecutio talis, ut qui unam habet virtutem, ceteras quoque omnes habere necessarium sit, vel separari, ac dissolvi ab invicem virtutes possint. In qua quidem quaestione, ut tibi verum fatear, soleo interdum diversa sentire. Ratio enim me cogit fateri, virtutes omnes esse inter se conjunctas, & catenatas indissolubili quodam nexu. Sensus vero communis ab hac spinosa ratione abhorret. Sed permittamus nos rationi, sensum autem in hac parte valere sinamus. Primum igitur distinguendae sunt virtutes. Hoc enim modo clarius id, quod quaerimus, apparebit. Virtutum aliae sunt naturales, aliae propriae, ut paulo ante ostendimus. Propriarum rursum virtutum aliae sunt intellectivae, aliae morales. Naturalium ergo virtutum non est consecutio ulla. Potest enim esse quis natura constans, & intrepidus adversus pericula, & sic naturaliter fortis, & tamen hic idem rapax, & avarus, & injustus, & inimicus honestatis, ut plerosque videmus. Itaque in naturalibus virtutibus non est consecutio, sed separatio manifesta. Moralium autem virtutum omnium catenatio quaedam esse videtur, nec alteram ab altera separari posse. Sunt enim habitus cum ratione circa affectus animi, ratio autem in hujusmodi virtutibus a prudentia est, prudentia vero in omnibus affectibus eadem est. Non enim unum curat, alium negligit. Ex quo fit, ut prudentia omnes virtutes morales simul liget, nec ullam separatim patiatur, & qui

unam habet virtutem, omnes habet. Restant virtutes intellectivae, in quibus non video, cur separatio fieri non possit. Artifex enim quandam perfectionem, & habitum in arte sua consecutus, ut Apelles in pictura, Praxiteles in statuis, non necesse habet rei militaris, aut gubernandae Reipublicae scientiam habere, aut naturae rerum cognitionem. Immo, ut Socrates in Apologia docet, hoc est commune vicium in artificibus, quod ut quisque in arte sua excellit, ita se se decipit putans in aliis quoque facultatibus se scire, quae nescit. Ars igitur ab aliis virtutibus intellectivis separatur. Idem forsan de scientia, & prudentia dicendum est. Prudens enim cum in agendo versetur, non videtur requirere scientiam naturae, cujus finis est non actio, sed cognitio. Itaque ut naturales virtutes, sic etiam intellectivae videntur separationem recipere. Morales autem nequaquam recipiunt separationem, sed data una virtute morali, ceterae omnes ejusdem generis consequuntur. Vale.

III.

LEONARDUS LAURO QUIRINO S.

Ejus contumeliosae epistolae respondet.

SCripsisti nuper michi proponens quaestiones aliquas a me rogans, ut illis responderem. Erant vero quaestiones satis pervulgatae, atque communes; posita enim quibusdam in capitibus Aristotelis opinione contra illam arguebas, improbareque tentabas. Ego igitur a te requisitus & rogatus quaestionibus illis tuis per epistolam meam respondi Aristote-

ſtotelis dicta defendens, & argumenta tua diſſolvens. Feci autem hoc valde modeſte, utpote qui ſcirem hujuſmodi quaeſtiones diſputandi potius cauſa proponi ſolere, quam quod ita revera, qui arguebat, ſentiret. Expectabam vero a te pro iis, quae tibi reſponderam, michi gratias agi. Ecce autem epiſtola tua ſuper iis ad me ſcripta valde intemperanter, & contumelioſe: pro gratiarum ſiquidem actione michi convicia reddidiſti. Itaque mecum ipſe obſtupui tantam in te ſtulticiam, levitatemque, ac perverſitatem naturae exiſtere, ut pro beneficio michi maleficium retribueres. Nam ſi reſponderia me nolebas, cur me rogabas? Sin volebas, cur michi iraſceris, qui id feci, quod a te rogatus fui? Si dicis me parum humaniter tibi reſpondiſſe, habes epiſtolam meam, oſtende quaeſo illam cuivis intelligenti. Nullus crede michi de humanitate illam reprehendet. Quid enim in illa ſcriptum fuit non modeſte? Nonne ab ipſo ferme initio haec ſunt verba? *Quaeſtionibus a te propoſitis reſpondere conſtitui, non quo te doceam, ſed quo a te diſcam.* An potuit humanius dici? In ſequentibus vero quid eſt, quod reprehendere valeas? Nam verba quidem illa: *non recte capis, & abſurdum videtur*, & ſimilia in diſputationibus neceſſaria ſunt. Tibi enim Ariſtotelem impugnanti quid ego defendens reſpondere poteram, niſi negarem rationes tuas eſſe veras, & quaedam a te verba non recte capi oſtenderem, & non ita dicere Ariſtotelem, ut tu aſſerebas, monſtrarem? Haec enim communia ſunt diſputantium, neque praeter te unquam vidi aliquem, qui iſta communia dici graviter ferret. Quod ſi uſque adeo arrogans es, ut nichil contra tua dicta audire velis, rogare me non debuiſti, ut argumentis tuis reſponderem, Ego enim quantum ad te attinet, libenter quieſcebam. Tu dormientem

vocasti, respondentem indignaris. Inter cetera me contemnens hujusmodi sententiam scribis. *Relinque michi Aristotelem, cujus ego doctrina imbutus sum: Tu autem, qui haec non intelligis, Tullium, ac Livium legas*. O pecudem! Neque enim homo appellari meretur, cui tam falsum de se ipso judicium sit. Certe me valde miseret stulticiae tuae, qui te magnum aliquid esse putas, cum nichil sis. Quantum praestaret te ipsum cognoscere, quam tam fatue de te ipso opinari? Sed quoniam magistrum te ipsum facis, & michi libros aufers, doce nos quaeso magister cucule admirabilem philosophiam tuam, & fatuitates illas tuas, quas in epistola ineptissime scripsisti, nobis declara. Potes quidem id faciliter agere. Nam, ut audio, non philosophum modo, sed & oratorem te putas esse, & epistolas tuas librariis ostentas. Qui si scires, quam ineptae, & ridiculae, & pueriles sint, eas potius ex libris deleres, quam librariis ostenderes. Et qui tu es quaeso, aut qualis, qui tam arroganter de te ipso loqueris? a quo si ventositatem quis detraxerit, instar vesicae inflatae nichil penitus remaneret. Quanto melius foret tibi Franciscum Barbarum, & alios civitatis tuae viros clarissimos, humanitate litterisque excultos imitari, quam inter babiones numerari velle, quibus incredibilis ignorantia cum intolerabili superbia, & fatua, ridiculaque opinione sui innata existit. Vide quaeso, quam sis inter babiones numerandus. Proposuisti michi quaestiones aliquas, addidisti argumenta quaedam contra Aristotelem plena ignorantiae ac fatuitatis tuae, meque rogasti, ut ad illa responderem. Feci quod postulasti, & humaniter quidem feci. Tu autem ebetudine ingenii tanquam in tenebris ambulans, nec monstrata tibi discernens contra tua dicta me dixisse indignaris, & contume-

lia

lia me indigne afficis, & ut tibi relinquam Aristotelem superbissime jubes. Ego igitur cum tu talis sis, qualem te ipsum patefecisti, non Aristotelem, ut tu postulas, sed stulticiam, & levitatem, & ignorantiam tuam tibi relinquo. Quibus viciis obsessus, ac plane obcaecatus tanquam talpa quidam lucem a tenebris non discernis.

IV.

LEONARDUS NICOLAO CEBA (1)

Causam significat, cur ejus epistolae non responderit, nonnullaque volumina ab eo petit.

NOn putabam in universa Graecia tantum esse latinarum literarum, quantum in te uno conspexi. Duas enim abs te epistolas accepi tanta elegantia nitoreque conscriptas, ut admiratus equidem fuerim tibi inter alienigenas viventi tam incorruptam patrii soli eloquentiam permansisse. Et ad primas quidem literas responsum exaraveram dandum illi ipsi Religioso, qui tuas ad me detulerat. Praedixerat enim michi, se propediem abiturum fore, proinde litteras pararem, se enim venturum ad me, ac litteras suscepturum quod tamen non fecit. Alias postmodum tuas accepi litteras taciturnitatem meam accusantes, & nichilominus gratias agentes, quod illi Religioso, quem michi commendaras, non defuerim. Ex hoc igitur postremo intelligere potui-

(1) Januensi, Viro doctissimo: Blondus de Genua loquens haec scribit in Ital. Illustr. *Paucos habet egregie literatos quorum notiores nobis sunt Nicolaus Ceba, & noster item Nicolaus Bracelleus, ac Gotardus Principis scriba.*

sti, me leto animo suscepisse amicitiam tuam, qui homini ignoto tu's apud me litteris commendato ita me volentem & cupientem obtuli, ut promptius nichil fieri potuisset cum vera significatione amoris erga te mei. Quod si responsum tunc non habuisti, culpa in me non fuit, qui responsum paraveram, ut supra dixi. Nec tamen venerabilem illum, ac praestantissimum Religiosum carpo. Multa enim tam longum iter ingressuros occupant, ac distrahunt. Sed praeterita omittamus, & ea dicamus, quae ad rem nostram pertinent. Ego mi Nicolae perquam libenter te in amicitiam recipio virum bene litteratum ac perhumanum, & de me plusquam ipse postulo egregie sentientem, estoque posthac nobis amicitia non vulgaris, sed qua boni viri inter se diligunt non emolumenti spe, sed comprobatione virtutis. Haec enim stabilis amicitia est, ceterae simul cum fortuna mutantur. Laudas traductiones meas, ex quibus Phaedonem Platonis, & Aristotelis libros de moribus ad Nicomachum, & quasdam Plutarchi vitas te vidisse commemoras. Utinam tantas mererentur laudes, quantas tu illis tribuis! sed ego me, ac imbecillitatem meam novi, nec michi ipsi in illis satisfacio. Verumtamen ut scias, multo plura traduxi, quam a te commemorata sunt. Quod autem me hortaris ad traductionem librorum Platonis de Rep., & ais vidisse te eosdem libros a nescio quo interprete ineptissime traductos, atque ob id magis me hortaris ad id onus suscipiendum, respondeo tibi plane, quod sentio. Equidem libros illos jampridem latinos facere aggressus essem, si michi placerent. Sed multa sunt in iis libris abhorrentia a moribus nostris, quae pro honore Platonis tacere satius est, quam proferre. Quod autem offers operam tuam in Graecis voluminibus comparandis, pergratissimum est. Obsecro des operam

ram, ut michi emantur volumina, quae tibi nominatim in schedula his litteris interclusa exprimo. Studebis tamen potius vetustos eligere, quam novos, si modo haberi possunt. Tu igitur hunc laborem michi gratissimum assumes. Ego autem ut aliqua hic tibi comparentur curabo. Vale.

V. (1)

LEONARDUS CYRIACO S.

Historiam de Bello Italico promittit, ac monumenta ab eo collecta petit.

QUid michi dabis; Cyriace, si de urbe Anconitana tibi permulta, ac praeclara vetustatis monumenta ostendam, quae tu numquam vidisti, licet Acarnaniam totam cum Aetolia, & Boeotia lustraris, ac Peloponnesum, Spartamque, & Argos inspexeris, & quicquid antiquitatis est in illis erueris, & Athenarum propylaea nobis descripseris. Ego tamen, dum tu peregrinando aliena conquiris, ipse manendo domi tua, idest patriae tuae monumenta tibi invisa, incognitaque perspexi. O magnam vim animi nostri, ac penitus divinam! Siquidem dum stamus domi, ipse peregrinatur, nec distantia modo locis adit, verum etiam quae jam mille annis gesta sunt, tanquam praesentia intuetur. Sed ne te per longa demorer, aperiam quid rei sit. Scripsi noviter libros quatuor *de Bello Italico*, quod Belisarius & Narses Justiniani Duces adversum Gothos gessere. In eo bello multa, ac praeclara de Patria tua Anconitana reperi, ac reperta libens perscripsi.

 Nam

(1) Hanc edidit etiam ex Cod. suo Vir Cl. Stephanus Baluzius Tom. VI. Miscell. pag. 538.

Nam, & obſidio ejus Urbis terra marique a Gothis agitata, ac pugna navalis egregia & inſignis circa eam commiſſa, in qua ſeptuaginta quinque naves longae pugnaverunt, & ſitus oppidi, qui tunc erat, ac cetera permulta memoratu digna referuntur, in quibus ſcribendis tu etiam aliquid michi caloris & impetus addidiſti, quod tibi, & civibus tuis haec placitura exiſtimabam, & ſunt maximo ornamento veſtrae civitati. Eſt autem haec non translatio, ſed opus a me compoſitum, quemadmodum Livius a Valerio Antiate, vel a Polybio Megalopolitano ſumpſit, & arbitratu ſuo diſpoſuit. Hanc vero hiſtoriam meam ſi tu inſpicere voles, non aliter tibi oſtendam, quam ſi omnia epigrammata, omniaque vetuſtatis monumenta, quae in toto Orbe terrarum collegiſti, ad me feres. Vale. Ptidie Kal. Septembris.

VI.

LEONARDUS CARDINALI COLUMNENSI S.

Polybium, ac Livium inter ſe conciliat.

LAudo generoſitatem tuam, Reverendiſſime Pater, qui non circa negocia Curiae, ut ceteri faciunt, totus incumbis, ſed politioribus interdum ſtudiis mentem convertis. Quod autem diverſa videntur tibi relata de Legione illa, quae Regium occupavit, non eſt mirabile. Scriptores enim antiqui varia, & interdum diverſa reperiuntur tradidiſſe, ut in Livio videre licet, qui Valerium Antiatem, & Fab um Pictorem, & Piſonem Frugi non ſolum in numero caeſorum, verum etiam in rebus

bus ipsis gestis saepe diversa tradidisse testatur. Ego igitur in Commentariis illis, quos tu legisti, Polybium Megalopolitanum secutus sum magnum profecto virum, & scriptorem egregium, ac summae apud Graecos auctoritatis. Floruit autem maxime per Scipionis Aemiliani tempora, cum quo etiam in Africa bello Carthaginiensi fuit. Tradit vero ex ea Legione, quae Regium occupavit, trecentos dumtaxat vivos in potestatem Romanorum venisse, qui Romam ducti in foro verberati, ac securi percussi fuerunt. Livius autem in oratione quadam Scipionem inducit dicentem, totam Legionem securi percussam fuisse. In hoc igitur varietas est, quod hic de tota Legione sumptum supplicium dicit; ille vero de militibus trecentis dumtaxat. Sed forsan non est ita diversum, ut apparet. *Legio* enim *congregationem* significat, ut *grex*, ut *conventus*, ut *Senatus*, ut *Populus*. Si de grege quadringentorum capitum demantur paulatim ducenta, tamen remanebit grex, ac priorem appellationem retinebit. Similiter conventus centum Monachorum, si ad viginti redigatur, tamen erit conventus; & si populus decemmillium hominum ad trecentum redigatur, tamen erit populus; & si trecenti isti supplicio afficientur, totus populus illius civitatis dicetur fuisse supplicio affectus. Romulus ab initio Senatum instituit virorum centum, unde *centumviralia judicia* dicuntur. Si quinquaginta ex illis mortui fuissent, tamen reliqui superstites totus erat Senatus. Etenim si legio illa decem annis Regium possedit, necesse est, ut multi ex ea legione illo decennio interierint in obsidione, & proeliis multos cecidisse consentaneum est. Non est igitur verum, ut de quatuor millibus peditum,& equitibus ducentis fuerit supplicium sumptum, sed de iis dumtaxat, qui superstites ex ea Legione fue-

fuerant. Reſtat alia dubitatio, quod Florus in deditionem acceptos, ego expugnatos dixi. In quo illud intelligendum eſt, quod qui ſe ſe dederunt milites, in deditionem accepti ſunt; qui repugnaverunt, nec ſe dediderunt, expugnati, & interfecti ſunt. Nec eſt inconveniens capta urbe, ut pars abjectis armis ſe dedat, pars vero interire malit, quam deditionem facere. Itaque haec, quae diverſa videntur, non ſunt diverſa. Et idem dicunt ſcriptores, licet primo aſpectu diverſa dicere videantur.

VII.

LEONARDUS LEONARDO (1) S.

Stultitiam invidia pejorem eſſe demonſtrat.

VIdi illa, quae a te ſcripta ſunt *adverſus Invidiam*, laudavique, & laudo ingenium tuum. Sed michi videtur longe plura dici poſſe adverſus ſtulticiam, quam adverſus invidiam. Cum enim utraque ſit malum, ſtulticia tamen deterius eſt. Vide quaeſo rationes, quae me in hanc ſententiam trahunt: dicam enim breviter, & quaſi punctis quibuſdam illas attingam, quarum illa michi prima ratio ſit, quod invidia quidem non ignorans eſt, ſtulticia vero ignorans. Quanto autem ſcire, quam neſcire praeſtabilius eſt; tanto deterior ſtulticia, quam invidia reperitur. Quod autem non ſit ignorans invidia patet. Cognoſcit enim, & cui, & pro

(1) Leonardum Datum intellige, ut patet ex epiſtola IX. hujus Libri. Hic eſt Leonardus Datus junior, qui adverſus invidiam ſcripſit, fuitque a Secretis Pauli II., inde Maſſanus Epiſcopus. Vide Gaſparem Veronenſem.

pro quibus invideat: nam cui invideret, si ignoraret? At enim stulticia cuncta, ut ita dixerim, ignorat, & in hoc ipso ridicule fallitur, quod sibi putat invideri, & nemo invidet. Itaque Poëtae carere luminibus stulticiam dicunt: invidiam vero perspicacem nimis intuitum habere. A videndo nempe *invidia* dicta est, utque *inserviens*, & *immodicus* praepositione augentur, sic etiam *invidia*. Utrum igitur deterius est? Id ne, quod ignorans, & caecum esse constat, an id, quod scire, & videre confitemur? Praeterea invidia illi ipsi, qui invidet, boni alicujus causa interdum fuit, ut Aristoteles commotus Socratis gloria dedit operam eloquentiae, ac praecepta dicendi cum sapientia conjunxit. Et Temistoclem Miltiadae trophaea de somno excitabant ad parem, vel majorem gloriam sibi comparandam, multaque hujusmodi afferri possunt exempla. At enim stulticia nichil omnino parit, quod bonum sit. Itaque *monstrum est*, ut inquit Satyricus, *nulla virtute redemptum*. Insuper stulticia deridetur, & contemptui habetur. Invidia autem neque deridetur, utpote intelligens, neque contemptui habetur, utpote majora conspiciens. Quis ergo dubitet, quin magis fugienda sit stulticia, quam invidia? Cum stulticia deridiculos, atque abjectos homines faciat; invidia non faciat? Equidem cognovi Perusinum quemdam aetate jam provectum, cum ego tunc adolescens essem. Hic Perusinus admirabilem quamdam Poëtarum, & Oratorum se habere scientiam existimabat. Sciebat autem, ut ita dixerim, nichil: tamen stultus homo credebat sibi ab hominibus invideri, & de hoc plurimum conquerebatur. Erat vero, qui illi inviderct, penitus nemo. Is si michi carus esset, mallem ut invideret aliis, quam sic stultum esse, ut sibi ab aliis invideri putaret. Cognosceret enim ignorantiam suam

suam, nec de se ipso tam fatue opinaretur, nec sibi putaret invideri, cum nichil in se haberet, quod invidiam mereretur. Haec sunt, quae michi adversus stulticiam in praesentiarum occurrunt. Credo autem si excogitare voluero, plura etiam esse michi de hoc ipso superventura. Vale.

VIII.

LEONARDUS ANDREOCCIO S.

De amoris sui constantia erga amicum.

REcte fecit noster Franciscus Mini, quod te meo nomine salvere jussit. Id enim sibi nominatim mandaveram, cum de te prius, ac de omni statu tuo diligentissime percontatus sum. Gratias igitur ago & ipsi Francisco, qui mandata fideliter peregit mea, & tibi, qui eam salutationem tam grate suscepisti. Equidem ex ea re lucrum ingens reportasse me sentio, quod litteris tuis humanissime simul amoenissimeque scriptis fuerim versa vice abs te non salutatus modo, verum etiam honorificentissimis verbis ornatus. In quibus quanta vis amoris erga me, quantaque mei nominis redundans affectio insit, perfacile intelligo. Quod autem in iisdem litteris postulas, ut te amem, currentem, crede michi, ut curram, hortaris. Egone, cum in te tantum amoris erga me cernam, tantum benivolentiae, tantum caritatis, tibi in iis ipsis affectibus non respondeam? Praesertim cum ipse is sim, qui semper necessitudinem quandam, & conjunctionem arctioris vinculi existimarim esse michi cum omnibus, qui eisdem litterarum studiis detinentur. Similitudo enim

voluntatis, eademque appetitio, & affectio majus interdum, efficaciusque benivolentiae vinculum esse videtur, quam ulla consanguinitas, aut generis necessitudo. Cum ergo te iis studiis delectari cernam, quibus ego delector, te non amare non possem, etiam si amor tuus michi ignotus esset. Fervente vero amore tuo erga me, seque palam ostendente, duplici vinculo trahor ad amandum. Et de amore quidem mutuo satis dictum in praesentiarum sit. De Principatu vero litterarum, quem aetate nostra michi concessu omnium tribui affirmas, haud equidem assentior. Nempe qui ipse michi non satisfaciam in dicendo, nec auris meas implere possim. Itaque conari tantum me sentio, nec tamen proficere, in quibus conor. Tu vale, mi suavissime Andreocci, & ut facis, haec studia amplectare. Iterum Vale.

IX.

LEONARDUS JOHANNI ARRETINO (1) S.

Gratulatur, quod studiis sacrarum literarum se dederit, quodque Gasparem Bononiensem audierit.

CUpienti michi vehementer prospera de te audire, supervenerunt litterae tuae singularis amoris, & officii plenae, quibus certior factus sum te bene valere, ac studiis sacrarum litterarum assiduam operam dare. O res duas michi optatissimas de te cognovisse! Nam & valitudo corporis ne-

(1) Johanni Tortellio Archipresbytero Arretino, atque Eugenii IV. Subdiacono, qui cum Nicolao V. conjunctissime vixit. Vide Volaterranum Lib. 21. Anthrop., Cortesium, &c.

necessaria est homini in acquisitione veritatis occupato, & electio illa studiorum maxime probanda est, quae diviniora sectatur. Jam enim videre videor aciem ingenii tui circa illius verae Essentiae cognitionem, quantum fas homini sit, toto nixu erectam, nec miror te, dum coelestia scrutaris, terrenorum oblivisci. Suscepi etiam ex eo voluptatem permaximam quod michi significasti, Gasparum Bononiensem (1) summum meo judicio hominem a te auditum superiore anno in disciplina morali fuisse. Crede michi, Johannes, fortunatus es hujus viri conversatione, atque doctrina, quem ego unum admiror maxime, quem vera philosophia, veraque scientia non fatua umbratilique imbutum sensi jamdiu, atque expertus sum. Huic tu inhaereas suadeo, & quoad fieri potest, nunquam dimittas. Plurima quippe sunt illius viri ornamenta, cum litterarum, cum disciplinarum, ut doleam equidem & interdum indigner tam mirifice doctum hominem & tam excultum . . . . . decidisse. De quo verissime dici potest: *Lux in tenebris lucet*. Sed non plura de hac re, quae corrigi non potest. Quod autem de Meteororum conversione flagitatis ambo, esset michi quoque jocundissimus labor, modo per occupationes meas liceret. Verum ego & defessus jam sum aetate, & insuper occupationibus variis obsessus. De historia vero quod petis, scias me post discessum tuum IV. libros de *Bello Italico* adversus Gothos scripsisse. Scripsi vero illos non ut interpres, sed ut genitor, & auctor; quemadmodum enim, si de praesenti bello scriberem, noticia quidem rerum gestarum ex auditu foret, ordo vero, ac dispositio, & verba mea es-

(1) Gaspar Sighicellius Ordinis Praed. Philosophus, ac Theologus insignis, qui creatus fuit Episcopus Imolensis. Vid. de Blondi Italiam Illustratam.

essent, ac meo arbitratu excogitata, & posita; eodem item modo ipse noticiam tantum rerum gestarum de illo sumens, in ceteris omnibus ab eo recessi, utpote qui hoc unum habeat boni, quod bello interfuit. Cetera illius sunt spernenda. Vale.

X.

LEONARDUS BAPTISTAE ALBERTO S. (1)

Apud amicum se defendit.

VOlo cognoscas simplicitatem meam, vel potius puritatem. Nuper enim cum in Sanctae Crucis Templo me convenisti, ac verba fecisti de responso Caroli (2), non intellexi ex illo responso te velle aliquid inferre adversum me. Itaque nichil ad hanc partem nunc respondi, utpote qui non suspicarer te expostulare aliquid posse. Tantummodo cohortatus sum ad contentiones deponendas, ut turpe litteratis hominibus in hujusmodi altercationes devenire. Postea vero referente michi egregio adolescente Jacobo, cui tu verba super hoc feceras, intellexi, te ex illo responso suspicari, ne Caroli rogatu illa scripserim, quae nuper ad Leonardum Dati (3) virum praestantem, michique amicum de invidia, stulticiaque conscripsi. Quae suspicio si in te est, eam quaeso depone. Nullius enim rogatu, vel suasione, vel conspiratione illa scripsi, sed ex me ipso citra ullam malignitatem animi de genere ipso disputavi, quemadmo-

(1) Florentino, *qui nobili, & ad multas artes bonas versatili ingenio patriam exornavit.* Ita fere de eo Blondus.

(2) Caroli nempe Marsuppini Cancellarii postea Florentini.

(3) Nempe in epistola VII. hujus Libri.

modum de avaricia, & prodigalitate disputari solet, utrum illarum perniciosior sit, ac nocentior. Nec vero sum adeo levis, ut alterius rogatu, vel impulsu molestus cuiquam esse quaererem, praesertim benivolis, & amicis, qualem te puto. Quare de me, ut aliquid tale existimes, causa non est. Illum autem qui respondit, video aliunde scire potuisse, quae scripta fuerant. Mecum certe nichil de hac re ipse contulit. Vale.

XI.

LEONARDUS ALPHONSO EPISCOPO BURGENSI S. (1)

Cum Alphonso in gratiam redit.

PErgratae michi fuerunt litterae tuae, Reverende Pater, ac doctissime Vir, quas proxime suscepi mirabili sapientia, & optimorum copia verborum refertae. In quibus multa me delectarunt, & in primis pugilum illa similitudo ad causam utriusque nostrum verissime accommodata. Etenim si in armorum certaminibus, & in gladiatorio ludo, qui ferro inter se dimicant, tamen amici postea remanent; quanto magis id esse debet in certaminibus litterarum, in quibus non ferro, sed ingenio decertatur? Ego igitur protinus in hac parte tibi assentior, atque gratias ago, quod ad me scribere tanta distantia locorum dignatus sis, mentemque tuam amicissimam ostendere. Ut autem videas in me quoque eandem fuisse jampridem, & nunc esse dis-

(1) Alphonso de S. Maria, sive de Carthagena, de quo supra. Vide Nicolaum Antonium in Bibl. Vet. Hisp. Lib. X. Cap. VIII.

dispositionem, & mentem, subjiciam hic verba, quae jam pluribus mensibus ad amicum quendam [1] de te scripsi. Nam cum ille scripta cujusdam malivoli contra opusculum meum ad me misisset, ac hortatus esset, ut illi responderem, quemadmodum Alphonso nuper responderam, ego tunc mea cum adversum illius calumniam defendissem, in hunc modum tandem ad amicum verba feci: *Haec pro cognitione tua scripsisse volui. Nam obtrectatorem illum meum neque novi equidem, neque nominare unquam audivi. Sed satis apparet furiosum quendam esse, quisquis is sit. Simul enim reprehendit de rebus sibi incognitis, simulque maledicit, quasi non ratione, sed odio, furoreque moveatur. Quid autem simile hic habet Alphonso? Ille veterem interpretationem Ethicorum suis rationibus defendebat; de me autem nichil, nisi honorifice loquebatur. Tribuebat literas, splendoremque orationis, plura denique quam ego ipse vellem, in hac parte de me praedicabat. Unum modo reprehendebat, quod novam interpretationem meam veteri anteferrem. Et in hoc ipso tamen humanissime, ac moderatissime opinionem suam non contumeliis, ut iste, sed rationibus tuebatur. Hic autem alter nichil modesti habet. Itaque ego ille qui Alphonso moderate admodum, civiliterque respondi, hanc moderationem meam huic respondens servare non possum. Jurgia vero, & contumelias si reddam, & in his diutius consistam, vereor ne ipse levior, ac stultior fierem, quam iste ipse, qui me provocat.* Haec fuerunt verba mea tunc ad amicum de te scripta. Potes igitur ex his videre, qualis sit animus erga te meus, cum jampridem de te non voce modo, sed & litteris fuerim attestatus. Quare sit jam nobis inter nos amicitia vera, qua boni viri se se invicem diligunt non spe utilita-

(1) Nempe ad Franciscum Piccolpassum in Ep. IV. Lib. VIII.

litatis, sed opinione virtutis. Quod autem meorum opusculorum aliquid postulas, non erat sane apud me nunc, quod ad te mitterem, sed in posterum curabimus, ut tibi non desit. Amicorum enim communia omnia. Misi vero jampridem ad Dominum Regem Hispaniae, qui hoc per suas litteras postulaverat, libellos quosdam meos, in quibus fuit opusculum cujus titulus est: *Isagogicon Moralis Philosophiae*. Hoc rogo, ut videas, & ad me rescribas, quid tibi videatur. Vale, ac me ama.

XII.

LEONARDUS JOHANNI CIRIGNANO S. (1)

Hebraicas literas inutiles, Graecas vero Latinasque utilissimas esse ostendit.

CUm ex agro Aretino, in quo rusticationis causa fueram multos dies commoratus, Florentiam rediissem, inveni domi epistolam tuam elegantem profecto, ac diligenter elaboratam. In qua reprehendere me operam tuam, quam hebraicis litteris perdiscendis dares, te audivisse scribis, ac rationem tui facti reddens studia earum litterarum inprimis necessaria esse ostendere conaris. Ego autem quid tibi de me retulerit excellens ille vir, quem tu allegas, nescio. Illud tamen scio, non quasi rem turpem reprehensam fuisse a me illarum litterarum cognitionem & studium, sed quasi minus utilem, ac ut ita dixerim, supervacaneam operam. Litterae enim illae quicquid habuerunt boni jampridem in latinos translatum est, nec leves quidem au-

(1) Lucensi, cujus nonnullas epistol. ad Cyriac. publici juris facimus.

auctores, sed gravissimi, ac doctissimi transtulerunt. Hic tu quid jam amplius requiras, non equidem intelligo. Nisi forte illis ipsis Interpretibus diffidis, ac eos in disquisitionem, & judicium vocare contendis, quod si feceris, crede michi, ineptus sis. At enim, inquis, summum bonum, & cognitionem Dei ante omnia quaerere debemus. Fateor: sed si ad hoc necessariam putas hebraicarum litterarum scientiam, vehementer erras. Neque enim Augustinus, neque Basilius, neque alii permulti ex nostris ac Græcis, qui hebraice nesciverunt, Deum cognovissent, si absque litteris hebraicis Dei cognitio haberi non posset. Quin & Judaeos videmus litteris hebraicis perquam optime instructos, eosdem tamen summi boni, ac veri Dei cognitionem nequaquam habere, sed inimicissimos esse Religionis, & Fidei. Itaque non in cognitione litterarum hebraicarum consistit id bonum, quod tu quaeris, sed in aliis. At enim Hieronymus Poëtarum fabulas, & oratorum argutias damnat. Quid ad rem? Ego enim non te ad fabulas Poëtarum, neque ad argutias fori voco; sed si Philosophiae, ac liberalibus studiis opera danda est, si disciplina & moribus imbuendi sunt homines, quod nemo sanae mentis unquam negabit esse faciendum: multo commodius, & plenius latinis, & graecis litteris fieri id posse dico, quam Judaeorum barbarie. Quod si haec studia negligenda sunt, & contemplationi Dei incumbendum, ad eam rem non esse necessariam hebraicae linguae scientiam affirmo, cum multi in ea lingua eruditissimi perverse de Deo sentiant, & sint Religionis perfidissimi hostes: multi etiam illius linguae ignari ad perfectionem veritatis ascenderint. At enim, inquis, fundamenta rectae Fidei a Judaeorum libris existunt, qui etsi sint translati, melius tamen est fontes con-

sectari, quam rivos. Certe si Christiani sumus, non autem Judaei, apud nos esse fontes dico, non apud illos. Novum enim Testamentum totum, ut ita dixerim, nostrum est, non Judaeorum. Ex quatuor enim Evangelistis unus dumtaxat hebraice scripsit, ceteri omnes graeca lingua Evangelia sua ediderunt. Ex epistolis vero Pauli una solummodo hebraice scripta fuit, ceterae omnes alia lingua. Actus Apostolorum Lucas graece descripsit. Apocalypsis Johannis graece scripta est, non hebraice. An ii rivi tibi videntur, an non fontes? Adde tamen multos, ac tam praestantes Doctores Christianae Fidei, quot habet latina lingua, & graeca: Dionysium Areopagitam, Gregorium Nazianzenum, Basilium, Chrysostomum, aliosque permultos Graecorum excellentissimos: Latinorum vero Augustinum, Hieronymum, Cyprianum, Ambrosium, Gregorium, Thomam Aquinatem, & alios quidem permultos. Si igitur Christianae Fidei cognitionem perfectam, ac non vulgarem habere vis; hos lege quaeso, ac intellige, quorum nichil simile apud Hebraeos reperire potes. Quid Concilia, in quibus permultae haereses, ac variae Christianorum lites sunt penitus extirpatae? Nonne tota Latinorum, & Graecorum sunt, Hebraeorum vero nulla? Lateranense, Nicaenum, Chalcedonense. Quid igitur apud Hebraeos quaeris? an Christianae Fidei fundamenta? Certe apud nos illa sunt, non apud eos. Disputationes doctorum, & determinationes dubietatum? At illae apud nos reperiuntur, non apud illos. Enim vero, inquies, multa ex Prophetis, & ex aliis Hebraeorum libris ad confirmationem Christianae Fidei dici possunt. Fateor: sed haec ipsa jampridem interpretata, & translata fuerunt a multis doctissimis viris, ut nichil lucri sit in illa magis hebraice legere, quam si latine le-

gas

gas. Nisi forsan diffidis Hieronymo sanctissimo, ac doctissimo viro, & tibi ipsi confidis melius intelligere posse, quam ille intellexit. Dare igitur te operam hebraicis litteris, voluptatem fortassis animi afferre tibi aliquam potest: utilitatem vero nullam. Ceu si quis vinum ex praelo haurire malit, quam ex dolio, quoniam in praelo ante, quam in dolio fuit. Neque vero michi objeceris Graecarum litterarum studia, & operam illis impensam. Si enim tales interpretes, qualis Hieronymus fuit, Graeca lingua habuisset, labore me, & ceteros liberasset. Sed qui libros Aristotelis transtulerant, barbaros magis, quam latinos illos effecerant. Deinde quid simile habet Graecorum eruditio cum Judaeorum ruditate? Graeca enim lingua Philosophiae, ceterarumque disciplinarum gratia addiscitur. Confert etiam latinis ad perfectionem litterarum. Eadem quippe origo videtur, eademque institutio, ac eaedem paene litterarum figurae. Apud Hebraeos autem nullum tale invitamentum esse potest. Nulli enim illis Philosophi, nulli Poëtae, nulli Oratores reperiuntur; lingua vero, ac figuris litterarum sic abhorrent a nostris, ut etiam in scribendo contrariam viam incedant, quam nos incedamus. Cum hac lingua tibi quid commercii sit, cujus litterae comites nostris esse non possunt, sed cum dextrorsum incedant nostrae, illae sinistrorsum aufugiant? Eloquentiam vero, ac dicendi artificium, quod tu, auctore Hieronymo improbare videris, Beato Paulo Apostolo non displicuisse conspicimus, qui cum in judicium Hierosolymis tractus esset, ac jam pro damnato haberetur, injecto multitudini scrupulo, quod ipse Pharisaeus esset, ac resurrectionem animarum crederet, & ob id persecutionem pateretur, seditione apud auditores concitata evasit. Rursus vero cum apud Agrip-

pam, & Festum causam diceret, proemio, ac gestu oratorio usus est. Extento siquidem brachio, & manu leviter sublata principium dicendi fecit, ut Lucas Evangelista testatur, Agrippam compellans, ac sibi, quod jampridem optasset, datam facultatem affirmans, ut ab Rege causa cognosceretur, adeoque persuasit dicendo, ut liberandum Rex diceret, nisi Caesarem appellasset. Homini quippe in communi vita degenti necessaria est eloquentia, qua conciliet sibi animos, qua impetus malivolorum infringat, qua justiciam suadeat. Itaque Stoici unam ex maximis virtutibus eloquentiam posuerunt. Nec te deterreat judicii dies, de quo Hieronymus inquit: O *quot illic elingues feliciores erunt disertis, & quot rustici oratoribus praeferentur!* Nam licet hoc modo de omnibus dicere. Quid vetat, ut ille de oratoribus, & disertis, sic etiam me de Theologis dicere: O *quot rustici, & illiterati feliciores erunt multis, qui sacrarum litterarum cognitioni vacant!* Siquidem Ariani, & Manichaei, & Sabelliani, ac ceteri haeretici, qui in Litteris Sacris versati perverse de Deo opinati sunt, sempiterno igne damnantur. Habes nunc judicium meum de Hebraicis litteris. Neque tamen legem tibi impono, quominus tuo arbitratu agas. Sed neque tu legem imponere michi debes, quomodo libere dicam, quid sentiam. Vale.

XIII.

XIII.

LEONARDUS REGI ARAGONUM S.

Partem Librorum De Bello Italico *ei mittit*.

Rem incredibilem, Sereniſſime Princeps, ſed tamen veram Excellentiae tuae per has litteras indicabo. Nec erit tibi ingratum, ut opinor, eam rem ex me potiſſimum cognoviſſe. Scripſi nuper libros quatuor *De Bello Italico* adverſus Gothos geſto. In eo bello, quia urbs Neapolitana bis obſeſſa fuit & bis capta primum a Beliſario Juſtiniani Duce, poſtea vero a Totila Gothorum Rege, & utroque tempore magna & notabilis fuit obſidio, decreveram eos libros tibi eandem urbem obſidenti tranſmittere. Sed retardavit me reſpectus quidam, quod veritus ſum, ne aliquos offenderem, ſi viam, & occultum aditum quodammodo monſtrarem ad urbem capiendam. Cum igitur ob hoc reſpectum detinerer, ecce tua virtus admirabilis Neapolim coepit per eum maxime modum, ut audivimus, quo in eisdem libris deſcribitur a Beliſario fuiſſe captam. Itaque ego haec audiens obſtupui poſt mille ferme annos eandem urbem eodem modo captam, & ſervatam fuiſſe. Neque enim minorem humanitatem tuam fuiſſe audivimus in conſervando cives, quam tunc fuerit Beliſarii, neque minorem induſtriam in capiendo. Nec putet aliquis me iſta fingere. Nam libri illi ſex menſibus ante editi a me fuerunt, quam tu urbem illam coepiſti, multi-

que jam illos non legerant modo, verum etiam transcripserant. Ut autem videas modum, quo Belisarius tunc Neapolim coepit, mitto tibi partem illam libri, in qua captivitas ejus urbis describitur. Vale Decus seculi nostri.

LEO-

LEONARDI BRUNI ARRETINI EPISTOLARUM

LIBER DECIMUS.

I.

LEONARDUS ARPINO (1) SUO S. P.

Juvenem ei commendat.

CUm egregio juvene Paulo Florentino latore praesentium, magna, & arctissima familiaritas michi est, & jam a puerilibus annis multis officiis, & mutua caritate firmata. Is cum nunc Januam se venire velle dixisset, non praetermisi ipsum ad ea loca, in quibus tu es, vacuum venire mearum literarum. Quid tamdem ad te.

(1) Has epistolas ex Codice Marii Florii Patricii Arretini nunc primum in lucem producimus.

te ſcriberem nichil plane erat, niſi fortaſſe conqueri, ac lamentari vellem, & haec miſera tempora, in quae incidimus, accuſare; ſed hujuſmodi querelae ſunt, ut ad augendum dolorem magis valeant, quam ad tolerandum. Vale.

II.

LEONARDUS FRANCISCO PICCOLPASSO S.

De ſuo, atque Jo: ejus amici negocio commonefacit.

DE die in diem cogitavi iſtuc accedere, ex quo factum eſt, ut litteris, quas nuper ad me ſcripſiſti, nondum reſponderem. Tamen ſic habeto, neminem michi prorſus viſum eſſe aut ſapientius, aut diligentius, aut ut ita loquar, circumſpectius de univerſo negocio meo reſpondere potuiſſe, quam tu nuper per litteras tuas michi reſpondiſti cum ſumma atteſtatione caritatis erga me tuae. Itaque ſtatim dabo operam, ut id faciam, quod tu michi perſuades. Tamen reſponſionem unam ab ſocio illo, cui & oves, & boves inſuper, & pecora campi recitabas, expecto, qua delata, vel deſperata continuo ad vos curram, tamquam ad ſolacium quoddam prioris diſſidii. Et hoc quantum ad me attinet. Quantum vero ad Johannem amicum tuum, utinam te, aut virtute tua dignus foret! Sed quotidie audio nonnulla de ipſo, quae magno me dolore afficiunt. Saepius his proximis diebus hortatus eum fui, ut ad te veniret; ipſe vero propter ſcabiem, qua premitur, ſe ſe excuſabat. Tandem

die

die sabbati proxime praeteriti postulante Philippo creditore pro XXV. Florenis, si bene memini, captus, atque detentus est. Egi cum Philippo, quantum potui, nil dum perfeci. Credo erit non inutile, ut cum Nicolao nostro de hac re loquaris. Vale.

III.

LEONARDUS PETRO SAL. P. D.

Amico partum honorem gratulatur, benevolentiamque suam pollicetur.

CUm pro tanto honore, tamque amplo dignitatis gradu tibi per meas epistolas gratulari vellem, supervenerunt epistolae tuae, quae letitiam ante susceptam mirum in modum accumulavere. Nam praeter quam quod rem gestam gratius fuit michi abs te ipso, quam ab aliis audire; sic me alloquebaris, sic omnes cogitationes, & consilia michi enodabas tua, ut facile appareret te ad eum scribere, ad quem ob eximiam caritatem, singularemque benivolentiam, non solum impensi honoris letitiam, verum etiam impositi oneris curam existimares pertinere. Super qua quidem re semper conabor, ut nec ita existimando falsus fuisse videaris, nec me, quod turpissimum est, parum dici possit in amicitia respondisse. Ad haec igitur facienda non alia michi via eundum est, quam superiori tempore. Noverunt enim cuncti, quibus modo aliquis usus, vel conversatio mecum fuerit, quale ego ad te semper testimonium ferrem. Nunc igitur idem sum, qui prius, atque eo frequentior, quo de te mentio habetur crebrior. Ultro enim homines ro-

rogatum veniunt propter partam tibi dignitatem, quibus ita respondeo, ut debeo; debeo autem quod sentio; sentio vero ut de homine praestantis ingenii, & bene litterato maxime omnium ad benedicendum apto sentire par est. Sed ut ad illud redeam quod proposueram, ego tibi, mi Petre, pro his, quae tecum acta sunt, vehementissime gratulor, & ut felix faustumque sit tibi, Reique publicae, & tuis omnibus exopto. Vale, & cognatos, affinesque meos, quos ego jam per litteras admonui in omni causa, omnique re explicanda ad tuam tutelam, patrociniumque confugere, si quid acciderit, suscipias recommissos. Ego idem faciam pro tuis, si quid Romae agendum sit. Iterum vale.

IV.

LEONARDUS PANAGATHO (1)

Se excusat, quod non scripserit.

SOlent qui errati veniam petunt, causam aliquam sui erroris probabilem allegare. Ego autem si quam haberem, jampridem illam ad te scripsissem; sed nullam habeo quam afferre possim, nedum probabilem, sed ne tolerabilem quidem. Quare ad deprecationem me confugere necessitas cogit. Scire tamen abs te velim, si facilitatem illam tuam, & humanitatem pristinam observes, an posteaquam te non vidi, durior factus sis, ut exinde consilium capiam. Nam si mitis es, audebo, si inexorabilis, me contraham: malo enim perpetuo silentio uti, quam aliquid petere, quod a te non sim impetraturus

(1) Vide Epistolam IX. Libri primi.

rus. Proinde tu etiam, atque etiam videas, num dissimulare praestet, & aliquid ex eo, quod tibi debeam, remittere, quam dum totum persequeris, totum perdere. Quamquam tecum jocor haec dicens; ejusmodi enim fundamentis conjunctio nostra stabilita est, ut si maxime cupias me amittere, non possis. Et si calamus cessavit ad te scribere, non tamen caritas, & benivolentia mea cessavit, aut remissior fuit. Binas tamen ad te literas dedisse memini, quas intelligo nunquam tibi redditas fuisse. Aliarum exemplum, quia apud me existebat, nunc tibi mitto. Aliarum etsi diligentissime conquirerem, reperire non potui. Si oblivioni vis tradere praeteritam tarditatem, scribam ad te nonnunquam; sin meminisse velis, faciam, quod amici negligentiores in visitandis aegrotantibus facere consueverunt, prae verecundia praeteriti erroris magis quotidie errare perseverant. Vale.

V.

LEONARDUS COLUCIO SUO S.

Nonnulla in Colucii epistola reprehendit.

VEreor mi, Coluci, ne te paenituerit eorum, quae superioribus literis in commendationem meam ad summum Pontificem scripsisti. Nam cum illa epistola ingenium atque doctrinam michi adtribueris, ita tamen posterioribus litteris me oppugnas, quasi omni sensu in scribendo careres; quae si vero animo, ac non jocandi causa te scripsisse arbitrarer, vocarem te in jus, ulciscererque injuriam illatam, petita tamen prius, quemadmodum contra

pa-

parentes decet, ac ut jura praecipiunt, venia Praetoris. Neque enim, ut credo, Praetoris aequitas pateretur, ut quae tu michi teste summo Pontifice ob mea, ut tu praedicabas, merita tribuisti, ea nunc nullo meo demerito auferre coneris: sed te jocari puto, ac ejusmodi cavillationes, quibus interdum gaudere soles, non quia ita sentires, sed tentandi gratia induxisse. Quibus si ego inter occupationes meas liceret, responderem libenter. Itaque hanc totam partem relinquo, & rectus, an perperam scripseris, non dubito. Illud tamen, ne in medio quidem occupationum praeterire possum, quod tu in principio tuae epistolae scripsisti: *Linus Colucius Leonardo Cecco Aretino salutem*. Quod ego cum legerem, valde quidem dubitavi, michi ne, an patri meo jam multos annos functo literae istae scriberentur, quod & hoc a nostris vatibus scriptum est: *Quoniam viventes non sufficiebant, mortuos quoque suis epistolis lacesserent*. Sed ut ex sequentibus intellexi, quod ad me scriberentur, vehementer equidem sum admiratus, cur contra consuetudinem tuam patrem meum admisisti, nisi forte ipsum testem esse voluisti castigationis meae. Sed ista omittamus: Scio enim te ea de causa fecisse, ut antiquum modum imitareris, quod ego non improbo, dummodo id ratione fiat. Sed ad ineptias antiquitatis delabi cum leve est, tum absurdum. Nam quis audivit, aut apud scriptores legit, ut nomen patris pro filio poneretur, aut filii pro Patre? *Q. Tullius M. filius*, *Gneus Pompejus Sexti filius*, dicebant antiqui. Quod autem *Pompejo Sexto* scriberetur, aut *Quinto Marco*, penitus est inauditum. Nichil itaque absurdius videri solet, nec ab antiquorum more discrepantius, quam cum dicunt *Jacobus Ansellus*, *Poggius Guccius*, in quo manifestissima est absurditas: exinde nulla antiquitatis imitatio

tio, immo corruptio: recta enim imitatio existit, ut si cum patris habenda est mentio, *Nicolaus Bartolomaei filius*, *Leonardus Cecchi filius* diceretur, quod genus dicendi non solum antiquitatem reddit, verum etiam habet venustatem. Et ego hoc sentio ubi habenda est patris mentio, quod non faciebant antiqui, nisi cum ad inimicos, aut ignotos scriberent, ut manifeste per epistolas Ciceronis animadverti potest. Si autem ad notos scribebant, nomina tunc, & agnomina adhibebant; Sed plerique nomina, & cognomina, quae ex familiis sumebantur, unde *Marcum Licinium*, & *Quintum Saturnium*, scribit Plutarchus nulla agnomina habuisse. Duo autem nomina, aut duo cognomina nunquam apud eos reperiuntur. Itaque nescio an graviter a te sumptum *Lini* vocabulum. Cum enim *Colucius Salutatus* bellissime dicatur secundum antiquos, qui nomina, & cognomina habuerunt, nec linum, nec stupam adjungere necesse fuit ad tuum nomen illustrandum. Jocari tecum michi libet, nisi forte C. Marius, Q. Saturnius, Q. Coelius parum nominati homines videantur, qui nominibus, & cognominibus dumtaxat contenti fuerunt. Quare cum fiducia ad te scribo: nulla causa est, cur id, quod in juventute, quae profecto jactantior esse solet, rejecisti, nunc in senectute parum tibi graviter assumas. Sed cur, dicet quispiam, tu idem hac eadem antiquitate ductus *Leonardum Aretinum* scribis, non *Leonardum de Aretio*? Ego vero nec superius dixi, nec unquam dicam, displicere michi antiquitatis imitationem, dummodo sit ratio aliqua. Sin autem, ut tu bene nosti, qui omnia, quae legi possunt, accuratissime perlegisti, ejusmodi apud antiquos appellationes sunt, ut *Cassius Parmensis*, *Valerius Antias Arcbitarantinus*, *Pythagoras Samius*; per horum

ut

ut ita dicam, analogiam michi videor potuiſſe hunc modum dicendi ſequi ſine ullo crimine levitatis. Qua quidem in re illud me movet, quod apud literatos jam homines legiſſe memini: *Plato de Athenis*, *Varro de Roma*, *Epaminondas de Thebis*, vel quid ſimile de patria ſignificanda, quod ego neſcio qua ignavia ad aetatem noſtram traductum omnem eloquentiam corrupit orationis noſtrae. Quis enim vel mediocriter doctus ſine offenſione legere poteſt *Nannes de Monticulo*, *Bartolus de Saxoferrato*, *Dinus de Muſello*? Itaque in *Arretina* dicendo ego non tantum antiquitatem ſequor, ſed fugio obſcuritatem. Quamobrem recte feceris, ſi & *Linum*, & *Ceccum* praetermiſeris. Satis enim habet uterque noſtrum: tu in cognomine Familiae, ego in patria nota. Denique tu de tuo ut vis: ego enim ad te ſcribam, ut te maxime velle intellexero, quod tu in me obſerves obſecro. Sed jam ſit finis; Longius enim progreſſus eſt ſermo, quam ab initio fuerim opinatus. Verum eſt, ut inquit Cato, ſenecta loquacior. Ego autem, ſi vera ſunt quae tu ſcribis, grandiſſimus natu ſum, cum habeam filium ſeptuageſimo quarto anno aetatis ſuae conſtitutum. Quaeſo, Coluci, has, cum ad me ſcribis, ineptias penitus depone, quod niſi feceris ego illud reddam, quod eſt a te multis de locis merito deriſum, ut ad te ſcribens pluralitatem complectar. Adverſus ſi tu clamabis, unus ſum, non plures: Ego majori voce replicabo: Filius ſum, Coluci, tibi, non Pater. Vale.

VI

VI.

LEONARDUS NICOLAO S.

Amicum rogat, ut frequentius scribat.

ET tacendo, & scribendo me superas mi Nicolae, nec plus literarum tuarum multitudine ante hoc tempus superatus, quam nunc taciturnitas tua me frangit. Cupio mehercle jam audire causam hujusce diuturni silentii tui: Non enim timore, nec partim dolore, partim verecundia, ut Cicero noster ait, eo uteris. Novi insuper modum tuum, qui cum antiquitatis amator sis, nunquam nisi ante per feciales more majorum denuntiando michi bellum indixisses, nec rursus eo silentio odio aliquo in me uteris, nam praeterquam amisisses ..... (1) quantumque mihi conscius ipse, contra te haud existò. Verum illud arbitror esse, ut quem ante scribendo superasti, nunc tacendo superare volueris memorabilem victoriam referens. Hominem articulari morbo laborantem a te valentissimo digitis vinci, superare non fuit. Ast illud est praeclarum, & omnium gloriosissimum, quod tacendo, idest nichil scribendo eundem hominem superasti. Si coronae taciturnales donarentur, tibi jampridem caput insignitum videremus. Vale.

VII.

(1) Heic lacuna est.

VII.

LEONARDUS FELTRINO BOJARDO EQUITI FERRARIENSI (1) S. P. D.

Se ejus postulatis satisfacturum pollicetur.

NEscio qua forte factum sit, praestantissime vir, ut quo in tempore maxime cogitabam tuis satisfacere postulatis, eo tempore negocium pergrande, ac nimium paene rationibus vitae illius, quam ego michi delegeram, sit impositum. Nam cum desiderium michi tuum quotidie succurreret, virque deinde clarissimus, & amantissimus tui Paulus Galtretanus a te rediens hoc ipsum michi percrebro refricaret assiduus, ac pene importunus; decreveram hoc alienum aes propere exolvere, cumque instituto jam operi manus admovissem, ecce tibi quod quam minime gentium suspicabar occupationum procella me corripuit, & in altum undosum, fluctuosumque devexit. Credo enim audivisse te literato ex ocio invitum repugnantemque me jussu Civitatis negociis publicis fuisse praefectum. Quas ob res licet ita impediar, ut nichil de me, utpote alieno homine polliceri valeam, tamen cum antecedat obligatio tua, prior enim est in tempore, quam haec publica obligatio, dabo operam, ut aliquando persolvam. Interea tamen has literas tenebis, quasi chirographum promissorum meorum, ac memoriae indicem. Aldobrandinus noster est assidue mecum, ac me sedulo mo-

(1) De hoc vide, quae habet Diarium Ferrariense editum a Cl. Muratorio Tom. XXIV. Script. Ital., quaeque referunt Annales Estenses Jacobi de Delayto.

monet, ut promissis faciam satis. Et quia Juris consultus est, negat me legitime posse absolvi, nisi moram hanc meam cumulatiore aliquo munere purgaro. Vale.

VIII.

LEONARDUS ARCHIEPISCOPO MEDIOLANENSI (1) S.

Nonnullas suspiciones evellere conatur.

Retulit mihi Thomas Salvectus (2) querelas, vel potius suspiciones, quas de me conceperas. Itaque nequaquam deferendum putavi, quin, & me purgarem, & veritatem sine ullo velamine, fucoque defenderem. Primum igitur, quod de compellationis inhonorificentia objicitur, factum est a me nullo contemptu, sed quod ita rationi consonum arbitrarer. Etenim si de hominis dignitate ageretur, ego summa omnia tribuere tibi non dubitassem; sed agitur non de personae meritis, sed de Ecclesiastica dignitate, cui superlationem si tribuero, quid michi relinquitur, quod Tusculano, aut Ostiensi Cardinalibus, eisdemque Legatis de Latere tribuere possim? Ego sic dici servatum conspexi, ut compellatio illa *Reverendissima* his eminentioribus dignitatibus, quasi praecipua reservaretur, & usus certe Curiae Romanae sic habet, & sic locus hactenus servavit. Sed non committam posthac, ut querelandi ex ea re nascatur occasio, cum tibi, quod non putabam, haec placere intelligo. Satisfaciam enim

(1) Piccolpasso de quo supra.

(2) Florentino, qui vitam scripsit B. Gometii Ulyssiponensis Abbatis Cassinensis.

enim abunde in hujufmodi compellationibus. *Patri* vero *noftro* adjungere cum fuperius *Patri* dictum fit, id ignorantiae, & conculcationis ineptae plenum michi videtur. Quid enim attinet, cum aliquem vocaveris *Patrem*, paulo poft, ac fere ftatim *patrem meum* fubjungere? Itaque nemo hoc expectet a me, fed vel ignarum aliquem literaturae, vel adulatorem quaerat. Quod autem fufpicaris fcriptum aliquid fuiffe per nos ad Principem tuum, & querelas factas, miffaque exempla litterarum tuarum, & Genuenfium; hoc fcito nullam protinus in fe veritatem habere. Nichil enim de ea re illic fcriptum ab hac Repub fuit, imo in litteris, quas ipfe nobis fcribit, purgat fefe, & nichil fciviffe de hujufmodi fcriptione afferens, & reprehendens inhoneftatem eorum, qui fcripferunt, in his inquam litteris fcribit copias ipfarum litterarum, & refponfionis noftrae de Urbe Genua fibi tranfmiffas fuiffe. Itaque vide, ne intra parietes, ut dici folet, aliquid lateat non fatis benivolum dignitati tuae, ac define fufpicari de nobis, à quibus nichil omnino factum eft, aut fcriptum contra tuam dignitatem. Ego quidem hoc ipfum graviter fero, quod in mentem tuam cadere potuerit talis fufpicio. An ego in tam longa familiaritate nondum fatis probavi integritatem meam, ut etiam nunc dubitetur, qua mente fim praecipue erga dignitatem tuam? Commemorafti beneficia tua in me collata, & rectè: fed ego quoque non leviora a me collata in te commemorare poffum. Et tu ipfe fcis me unum amicum non defuiffe in fummis periculis tuis, cum ceteri omnes te palam deftituiffent, nec potentiores ea facere auderent pro te, quae ipfe feci. Nam quod de verbo *temere* in litteris pofito conqueftus es, forfan ego vel litteras nunquam didici, vel oblitus fum. Significat enim non quod tu interpre-

pretaris, *stolide*, & *insane*, sed *inconsulte*, & non *satis considerate*. In quo quae contumelia sit, non equidem intelligo, praesertim cum non ad te solum litterae illae scriptae sint, sed ad te, & ad alios quosdam, nec dictum sit vos *temere* fecisse aliquid, sed ut videretis, ne quid *inconsulte* ageretur. Ut finem faciam, ego benevolentiam erga te servavi hactenus cum omni integritate, & eam servaturus sum. Hoc tu quoque tibi persuadeas velim. Vale.

IX.

LEONARDUS LAPO (1) S. P.

Quomodo se gerere debeat.

CUm jampridem redditae forent litterae michi tuae, in quibus non satis prospera de te, statuque tuo significari videbantur, ac postmodum audivissem Lecturam, & honorem tibi impensum, expectabam rursus a te certior fieri de rebus tuis secundis, ut tecum, quemadmodum debeo, gratularer. Haec itaque causa fuit differendi responsum meum. Addo insuper occupationes Reipublicae, & quamdam ex natura tarditatem ad scribendum. Tu igitur haec omnia pro excusatione ita colliges, ut benivolentiam, & amorem erga te meum eumdem fuisse existimes qui prius fuit, nullam quippe mutationem suscepit, licet tu locum mutaris, quod totum fecisti consilio, & suasione mea. Restat nunc

(1) Lapo a Castilionchio, de quo etiam in Epist. XI. Lib. VI. graecis, latinisque litteris instructo, qui nonnullas Plutarchi vitas in latinam linguam transtulit. *Lapum Florentinum* nuncupat Cortesius.

ut te currentem quidem cohorter ad constantiam, perseverantiam, & durationem. Expertus equidem sum, omnia Curiae hujuscemodi negotia esse, ut qui perseveret, & duret certissimam sibi spem repromittere possit optato potiundi. Quod si perseverantia desit, & immatura sit properatio, in medio cursu res evanescit. Noli ergo principia incusare, etsi non satis tuo desiderio correspondent; sed spem optimam complectere, futura, si perseveras, qualia tu exoptas. Studia vero tua, in quibus omnis spes tui status reposita esse debet, noctu dieque augescant, & familiaritates, ac notitias majorum, ac minorum hominum tibi conciliare ne cesses. Haec erit tibi via certissima amplitudinis, atque dignitatis futurae. Vale. V. Idus Martii.

X.

LEONARDUS FLAVIO FOROLIVIENSI S. P.

Rogat, ut epistolam suam Pontifici ostendat.

Epistolam grandiorem (1) ad te scribo de libris Politicorum, quos donare Domino nostro Papae (2) constitui. Scribo autem ea de causa, quod per te potissimum ostendi eam epistolam volo Sanctitati Suae, existimans, quod nec tibi grave fuerit ostendere pro singulari amore, quem erga me geris, atque Beatitudini suae inspicere. Tu igitur munus nostrum ornato verbis, ut inquit ille Terentianus amator, & tempus ad hoc aptum deligito. Solent enim Principum aures occupationibus anxiis fati-

ti-

(1) Ea est prima Libri octavi.

(2) Eugenium IV. intellige.

tigatae recreationem aliquam poscere ex suavioribus, ut ita dixerim, Musis, quod praesertim hic noster Princeps facit, cum sit nostra legendi, audiendique studiosus. Insuper praefationem illam Beatitudini Suae ostendes, ita tamen, si placituram existimabis. Sed epistolam, quam ad te scribo, nullo modo praetermittas, quin ostendas, atque cures, ut sibi legatur. Ego super triennium in horum librorum traductione laboravi conterens singula verba, atque sententias. Non enim haec est narratio, aut historia, in qua nichil sit praeter significationem rei gestae; sed est disciplina magna, & accurata, in qua si paululum modo aberraveris, omnia paene confundantur. Itaque incredibili diligentia opus est ad fidelitatem traductionis. Et haec fuit michi causa retinendi hos libros diutius in manibus, atque multi jampridem flagitant, & avide expectant, ut libri edantur. Quod tunc tandem fiet a me, prius quam finis sit hujus Quadragesimae. Simul enim ac librum in secreto ad Dominum nostrum Papam ostenderis, sub ejus nomine edetur. Tu ergo vale, & hunc librum suscipe, quem opinor tibi fore non ingratum, & michi responde. Kal. Martii Florentiae.

XI.

LEONARDUS FLAVIO FOROLIVIENSI S. P.

Causam significat, cur Romam non ierit.

NOn permisit valetudo mea, ut venire potuerim, quemadmodum statutum fuerat a me. Nam per illos dies celebres, & festivos cum impetravissem licentiam veniendi ab istis Dominis meis

refpectu literarum Domini noftri, fubito diftinationibus quibufdam frigoris ita vexari coeptus fum, ut vix confiftere fuper me poffem. Dixeram hoc Gerardino [1], ut ad te referret meo nomine: quod fi fecit fuperfluae funt hae litterae. Nunc autem, quia fpes fublata eft adventus noftri, expectabo, nifi tu aliud monebis. Vale. Die VIII. Junii 1437. Recommenda Domino noftro me, & excufationem meam facias. Iterum vale.

XII.

LEONARDUS GUARINO S. P.

Se ejus epiftolam amififfe fcribit.

Ridebis opinor cum ifta legeris, ita quibufdam in rebus fata nonnunquam, contra quam velis, niti videntur. Reddidit enim michi literas tuas vir fuavis, & impiger Gerardinus Fulginas. Capio letus, atque aperio. Principium ftatim legenti gratiffimum fuit, quod hoc filentium inter nos culpare non immerito videbatur, cui mehercle vehementer equidem affentiebar. Sed me cupientiffime legentem fuperveniens inopportuna Magiftratus vocatio feftinare ad fe juffit. Quamobrem cum replicata epiftola paruiffem, & a Magiftratu fafciculum literarum fufcepiffem, nefcio quemadmodnm inter haec, vel excidit michi, vel fubrepta eft epiftola tua, ut paulo poft omnia diligentiffime fcrutatus nondum reperire valuerim. Si quid igitur erat, quod facto opus effet iterato refcribas obfecro; nam & tuae michi literae funt jocundiffimae, & ardet animus

(1) Gerardino Fulginati, de quo paulo infra.

mus singulari cupiditate in omnibus tibi morem gerendi. Vale, & me ama. Florentiae.

XIII.

LEONARDUS POGGIO SUO S. P.

Rogat, ut ad eum scribat.

POstquam ab invicem discessimus nichil omnino literarum tuarum, de quo summam capio admirationem a te suscepi, cum, ut nosti, ita convenisset inter nos, ut ego a tuis literis penderem. Quod si tamdiu pendere voluissem, quamdiu a te literae venirent, adhuc in pendenti essem. Sed praestare censui, ut vulgo dici solet, ruere semel, quam semper pendere. Itaque Ariminum veni, cum litteras tuas frustra apud Aretium expectassem per dies multos. Sum autem etiam nunc avidissimus litterarum tuarum, & quid agatur, quidve speretur scire percupio. Quare te rogo, ut non gravate michi hoc negocium, quod te curaturum promisisti, implere pergas. Tibi enim plus tribuo, quam ceteris hominibus, qui & in Curia, & etiam extra Curiam versantur: facilius quam ceteri judicare, & solidius praestare potes. Ego tamen interea non pendebo, sed in solido consistens, si tibi aliter videbitur, ad revolandum alas pendam. Vale.

XIV.

LEONARDUS EMILIANO S. [2] P.

Integritatem ſuam demonſtrat.

NUmquam convenientius exordium, neque ad rem, de qua agebatur, accommodatius. Tota deinde orationis ſeries principio congruebat. Verae profecto ſententiae, & cohortationes juſtae, indignationes etiam adverſus tardantem pluſquam juſtiſſimae. Sed crede michi, non ſum tardus, neque... [1] neque defui unquam communi bonorum cauſae, neque deero, quoniam jampridem meditavi, & diſponere non deſiſto, ut bonis rationibus me, & negocia mea ſimul explicem, nec tamen interim adverſus ſententiam animi mei quicquam gero. Sic enim nota eſt integritas mea, ut nichil hujuſmodi michi demandetur, nec ſocio meo clariſſimo, & optimo viro in hac parte conceſſi nuſquam, ac non concedo, eamdemque commiſſionem, quam ille abeundo bene, & laudabiliter evitavit, michi priuſquam ſibi factam ego reſiſtendo aperta, ut ajunt fronte repudiavi, atque rejeci; ille fortaſſe propter benignitatem morum, & conſuetudinem parendi non eſt auſus in praeſentia refragari, atque abſens effecit, quod in praeſentia facere verebatur. Ego propter liberalitatem animi, ſtatim in ipſo congreſſu primo commiſſionis ſic in vultu oſtendi, ſic ſpem omnem ſuſcipiendi negocii mandatoribus abſtuli, ut ad alium ex tunc conver-

(1) Heic lacuna eſt.

(2) Petro nempe Aemiliano, ad quem nonnullas alias epiſtolas a Leonardo ſcriptas ſupra adtulimus.

verterentur, de me autem in ea re nichil penitus cogitarent. Itaque inter ceteras multas haec me nunc ratio ſolicitat, quod nec illis obſequor hic manens, & alios offendo, utriſque vero diſpliceo; iſtis quod non facio, & illis quod non abeo. Illud tamen video intereſſe, quod iſti qualitercunque me gerentem libenter amplectuntur, & enixiſſime retinent, Tui autem ſive Cives, ſive Parochiani, ſive incolae me nunquam poſtulaverunt, nec requiſiverunt. Juvabit me tamen ſponte mea bene facere, quod alii fortaſſe niſi provocati non fecerunt. Vale.

XV.

LEONARDUS CARDINALI DE COLUMNA S. P. D.

Eidem reſpondit, ſuorumque operum exemplar pollicetur.

REverendiſſime in Chriſto Pater, & Domine: Reſcribo ad virum doctum, & ſuavem Benedictum de Anania, quae quidem reſcriptio erit etiam reſponſum ad literas Reverendiſſimae P. V. Si igitur non aderit Benedictus, poterit R. P. V. literas aperire, & perlegere. Recommendo me eidem P. V., & ſi quid noviter edetur, poſtquam ita placet, nomine veſtro exemplum ejus ſervabo. Florentiae octavo Kal. Septembris.

XVI.

XVI.

LEONARDUS GUARINO S. P. D.

Gratias agit pro amico sibi comparato.

SI vales bene est, ego quidem valeo. Cavitellum [1] sese michi dedentem ex antiqua formula suscepi. Tu autem fuisti in hoc tanquam pater patratus. Ago tibi gratias ingentes pro singularissimo lucro, quod a te michi comparatum est. Neque enim cum suavitate amici thesaurum ullum existimo conferendum, nec tu magis illum michi, cum me illi comparasti. Siquidem reciprocus amor est amantem amare, & inhumanissimum sit non respondere in amore iis, a quibus provocere. Vale, ac me splendidissimo Leonello [2] commendatum facias. Iterum vale.

XVII.

LEONARDUS ARRETINUS ANONYMO.

Exemplum litterarum ei mittit, affinemque suum commendat.

VEnerabilis vir, frater charissime. Misi nuper, ut nosti, vitam Aristotelis Reverendissimo Domino Cardinali Sanctae Crucis [3], & nunc ipsius literae non ingratum fuisse sibi munusculum illud

(1) Nicolaum nempe Cavitellum.
(2) Leonello Estensi, ad quem plures epistolas scripsit Poggius.
(3) Cardinalem puta Albergatum.

illud oſtenderunt, de quo ſummam letitiam ſuſcepi. Verum quia Poggius, qui eam vitam legerat, michi de hoc ſcripſit oſtendens ſe habere commentaria quaedam pertinentia ad illarum rerum notitiam, non alienum putavi, ut quae ad illum reſcripſerim cognoſcas. Suſpicor enim quae michi ſcripſerat Poggius, eadem illa Domino Cardinali dixiſſe optima tamen fide, & ſine ulla obtrectatione; ſed tamen intereſſe putavi illum etiam cognoſcere reſponſionem meam. Itaque exemplum litterarum cum his mitto, & Stephanum Aretinum neceſſarium meum ſuſcipias recommiſſum. Vale.

XVIII.

LEONARDUS ARRETINUS SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO PAPAE (1).

Antonium de Perutiis ei commendat.

SAnctiſſime ac Beatiſſime Pater. Permultae rationes veriſſimae, efficaciſſimaeque exiſtunt, ob quas promotio ſpectabilis viri Domini Antonii (2) de Perutiis ad Eccleſiam Aretinam nunc vacantem foret ſumme commendanda, primo quia perſona ipſa Domini Antonii virtuoſa eſt, atque ſufficiens, cum adſit elegantia atque probitas morum, & gradus ſcientiae, atque doctoratus, & inſuper commendationem ſibi maximam afferre debet Familiae di-

(1) Eugenio IV.

(2) Qui Canonicus Florentinus fuit, atque a cubiculo Eugenii IV. Populi etiam Florentini nomine Pontifici, & Cardinalibus eundem commendavit Leonardus per epiſtolas, quas in vita ejuſdem Antonii adferet Vir Cl. Salvinus Salvinius.

dignitas, & amplitudo, & parentis excellentia, atque auctoritas. Praeterea cum sit Civitas Aretina in potestate Florentini Populi, experientia ipsa rerum magistra docuit, Episcopum origine Florentinum multo aptiorem esse ad administrationem, & conservationem illius Episcopatus. Affert etiam hoc ipsum favorem Aretinis, cum Episcopus Florentiae auctoritatem, & fidem maximam habeat; multis enim succurrit, multisque obviat, quibus omnibus respectibus suaderem Beatitudini Vestrae, ut in Dominum Antonium potissime oculos, & voluntatem dirigeretis. Hoc locutus cum fiducia, quantunque revera, & corde intelligo, humiliter recommendo me ipsum & devote S. V.

XIX.

LEONARDUS ARRETINUS NICOLAO SUO S. P.

Hortatur, ut ad Urbem se conferat.

DEus male perdat hanc tuorum perversitatem, siquidem illi te quiete vivere non sinunt, cujus humanitas, & facetiae, ut universi mortales studere debeant tranquillitati tuae, promerentur. In qua quidem re quod illud meum probes consilium non ex sapientia aliqua mea, sed abundantia charitatis depromtum, vehementer placet. Aut enim nulla unquam requies erit tibi domesticorum malorum, aut si ulla futura est postquam ita sunt animi, per separationem fiat necesse est. Unum tamen scias michi super omnia placere, ut non vicum, aut plateam, aut regionem aliquam urbis medius facias, sed ut ad nos te recipias tanquam in asylum quoddam perturbationum cun-

cunctarum. Facile enim, vel dulcedo consuetudinis nostrae, vel contemplatio huiusce Urbis, vel antiquarum rerum perscrutatio omnem aegritudinem eradicabit animo. Tempus enim veniendi aptissimum nanciſceris, cum propter odii temperantiam, quae jam ſequetur, tum propter hanc ſanctiſſimam, & commodiſſimam pacem, quam Pontifex Maximus cum Rege firmavit, de cujus conditionibus nichil ſingulatim referre libet, praeſertim ad te ſcribenti cujus nichil intereſt aequa, vel iniqua conditione ſit facta. Modo itinera aperta ſunt, nec a latronibus obſidentur armatis. Erit autem duplex ſolatium, nam & ea Urbe commoraberis, quam videre diutius cupiviſti, & eam relinques, cujus te non dicam odium, ſatietas certe habet. Pauci autem menſes apud nos acti, & notitiam rerum Urbanarum, & ut domi libenter vivas propter hanc intercapedinem temporis praeſtabunt. Sed haec tu videbis. Narciſſinum in dies expecto, fuitque ipſa cauſa tardius ad te ſcribendi, quod in ſpem veneram una cum hiſce litteris tranſmitti poſſe. Et certe quantum in me eſt, ego tuum propoſitum laudo. Effunde habenas optimos vitae dies tranſire. Incoepto ſolum opus eſt, nam in hoc non dimidium facti qui coeperit habet, ſed totum. Ipſa te prona amplaque via ſine ullo labore, aut ſudore praecipitem trahet. De Epiſtolis Ciceronis, & gratias ago ingentes, & ut ad me illas tranſmittas, ardentiſſime exopto. Catonis Hiſtoriam te cupere intelligo. Faciam equidem libenti animo: ſed unam rem volo non ignores, quae adhuc me quominus eam ederem remorata fuit. Scis tu profecto, qui michi per illud tempus affuiſti, quanta cum celeritate illa ſit a nobis in latinum traducta, ut etiam nonnullis in locis aliquid propter feſtinantiam ſit praetermiſſum ea tum ſpe, quod diligentius conſideraviſſemus, &

tu-

tutius. Si itaque facultas librorum michi post discessum meum affuisset, jamdudum politam, atque tritam in manibus haberes. Sic autem, ut est, si ederem vereor, ne obtrectatoribus fenestram ad calumniandum, quod maxime captare videntur, aperirem. De Bibliotheca Papiensi per Luscum nostrum, id quod desideras, haberi non potest. Licet enim homo sit eruditus, tamen illorum librorum eruditionem non habet. Quare ab aliis quaeramus, qui vel ipsi sciant, vel ibi praesentes instrui possint. De Ecographia velim des operam, quantum potes, celerem, ut ad me deferatur. Historiam Marci Antonii, & libellos Xenophontis, & Basilii cupit Luscus noster summopere videre, quos hic non habemus; jactura enim ipsorum facta est in illa fluctuatione, ac prope naufragio Curiae Romanae. Itaque ad te itur, quod etiam suo nomine mandavit Luscus, ut peterem. Orationem Demosthenis pro Ctesiphonte latinam facere incoepi. Res est summe luculenta, & [1] Ravennati nostro valde, ut opinor, placebit, cum refertissima sit oratoriis ornamentis. Vale. Romae.

XX.

LEONARDUS NICOLAO CAVITELLO S. P. D.

Cavitellum in amicitiam recipit.

EGo vero, mi Cavitelle, quoniam quidem tu ita vis, hoc tuum munus amplissimum profecto, ac maximum libens, gaudensque suscipio, scribamque nomen tuum, non in diario quemadmodum

(1) Johanni Ravennati Rhetori Leonardi nostri praeceptori.

dum tu jubes, sed in perpetuario, ut ita dixerim modo. Nam amicitiae quidem illae in dies sunt, ac mutationi subjacent, quas vel utilitatis spes, vel jocunditatis ratio copulavit. Virtutis, non utilitatis gratia qui amantur, hi solum stabiles, perpetuique in amicitia perdurant. Non enim ob id amatur quod deficere possit, cum sit virtutis stabilissima possessio, non ut inconstans, atque mutabilis, neque enim eripi cuique potest virtus, neque auferri, neque fortunae subjacet ictibus, nec in eam, ut Philosophis placet, repit oblivio. Itaque ego ipse, qui Peripateticos sequutus felicitatem hominis mutari posse sentio, & qui felix est, felicem esse desistere, de bono viro contrarium duco. Habitus quidem virtutis, & praeclara voluntas in quantuncumque afflicta fortuna remanent. Operatio autem illa, & bonorum cumulus, in quibus felicitas consistit, squallore, & carcere, & ceteris fortunae tormentis labefactatur quidem, ac praepeditur. Ex hoc fit, ut virtus ad bonum quidem virum faciendum satis sit, ad felicem vero faciendum non sit satis. Sed haec majora secundum praesens. Ad propositum ergo revertar. Tu michi visus es eo modo te dedere, qui est in antiqua dedendi formula. Sic enim petitur deditis, *ne vos Urbem*, *Templa*, *Domos*, *Agros*, *utensilia*, & cetera quae sequuntur. Respondit pater patratus: *dedo*. Sic tu cum tui ipsius potestatem habeas, teipsum dedis, & ego suscipio, gratiasque ago permaximas Guarino nostro [1], qui hoc praeclarum munus, vel comparavit michi, dum non haberem, vel patefecit, cum ignorarem. Quod autem de Operibus meis aliquid postulas, sane non occurrebat, quid nunc ad te mitterem. Sat, si certior a te fiam, quid optes. Dabitur sedulo opera, quo tuum in ea quidem re desiderium compleatur. Vale.

XXI.

(1) Vide Epistolam XVI. hujus Libri.

XXI.

LEONARDUS THOMAE CAMBIATORI S. P.

Se frustra pro amico laborasse significat.

NIL opus fuit, ut mihi gratias ageres pro his, quae locutus sum Jacobo Pagano de meo erga te desiderio. Cum enim te semel receperim amicum, omnia tibi me debere puto. Susceptis igitur superioribus litteris tuis, per quas te cupere significasti id ipsum, quod ad me fuerat oblatum, dedi operam sedulo, ut ad officium Mercantiae hic apud nos in ea commendatione atque opera deligerere. Qua in re non defuit nobis diligentia. Fortuna certe defuit; propterea quod instantibus Comitiis magni viri Ariminensem quemdam Doctorem suffragiis praetulerunt. Itaque & gratia nostra, & petitio in hac quidem re superata fuit ab aliorum potentia, & gratia. Nos tamen non desistemus si quid occurrat te dignum, partes nostras interponere. Si nil aliud emergit, at sequentibus Comitiis, quae sexto Mense futura sunt, non cessabimus experiri. Quae vero te premunt, ut significas, ea tu patienter, ac philosophice debes perferre, praesertim cum hi probentur philosophi, qui nichil enumerant in bonis praeter honestatem. Sed hoc tute ipsum non dubito, quin optime facias. Vale, & me ama.

XXII.

LEONARDUS ANONYMO S. P.

De numero librorum T. Livii, causaque cur plerique ex his interierint.

QUaeritur, ut video, in literis vestris de Titi Livii Patavini libris, & quot reperiantur, & quot deperditi sint, & unde haec jactura librorum pervenerit. Nichil est, quod facilius investigari queat. Reperiuntur enim decades tres, licet una earum videatur in aliquo diminuta. Scripsit autem si bene memini, decades supra tresdecim, quae conficiunt libros supra centum, & triginta, ex quo constat Livii libros supra centum fuisse amissos. Causa vero amissionis, ut ad tuum quaesitum veniamus, illa puto, quod afflicta quondam Italia Gothorum, & Longobardorum longa invasione tanta calamitate nostros homines oppressere, ut omnino librorum, studiorumque oblivifcerentur. Tenuerunt autem Italiam Longobardi annis ducentis quatuor, cum prius Gothi supra sexaginta annos Italiam afflixissent. In tanta igitur calamitate, & tam longa servitute vastatis, atque incensis pluribus urbibus, quasi desperatis rebus studia, librique interiere. Id tale aliquid fuit tunc in Italia, quale nunc est in Graecia a Turcis occupata. Sic enim nunc afflicta est gens Graecorum, ut qui dudum magistri, & principes studiorum erant, vix nunc reperiantur ex eis, qui primas literas sciant. Vale.

XXIII.

LEONARDUS ANGELO S. P. D.

Aequissime cum eo actum esse ostendit.

VErba sunt Juris consulti, cui ego magis credo, quam Bartolo, aut Cino, quae ita dicunt. Quod illud rectissime receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu Civium per desuetudinem abrogentur. Cum igitur habeamus haec verba, & hanc Juris Consulti sententiam, nullo modo dubitandum censeo, quin legibus illis, quae dabant excusationem aetatis, sit postmodum per longam dissuetudinem abrogatum. Nulla siquidem memoria extat, ut alicui permissa fuerit hujuscemodi exscusatio, ne allegata quidem est a quoquam, licet quotidie majores sexaginta annis extrahantur. Notanda sunt insuper illa verba = *tacito consensu* = Qua quidem verba excludunt illorum dubitationem, qui putant oportere, ut incongruum opponatur, ac judicetur. Quomodo enim esset tacitus consensus, ubi & contradictum, & judicatum esset? Praeterea Lex nostra non penitus compellit senem ad munus suscipiendum, sed aut ire jubet, aut pecuniam solvere. Et si aetas est inhabilis ad eundum, nichilominus est habilis ad solvendum. Tu certe, mi charissime Angele, graviter ferre non debes, te eodem modo tractari, & eodem jure censeri, quo reliqui cives. Siquidem jus civile nichil aliud est, quam aequitas, & paritas civium, in quo plus velle, quam ceteri aut voluerint, aut habuerint, inhonestum videri potest.

De-

Denique cum allegantur excusationes, lex nostra ad Dominos Priores, & Collegas referri jubet, & eorum decretum expectari debere, eoque nos jure utimur in Prioratu, in Legationibus, & aliis muneribus publicis, quod & tibi facere licet. Nam ut mea refert opinio, excusatio illa tua nova quidem, & insueta aliis de jure nostro nequaquam subsistit. Poterunt tamen & Collegae, si eis videbitur, comprobare. Vale.

XXIV.

LEONARDUS ARCHIEPISCOPO MEDIOLANENSI (1) S. P. D.

Alphonsi epistolae respondet.

TU michi videris, optime Pater, in Alphonsiana controversia vere personam judicis substinere. Siquidem libelli per utramque partem ad te scribuntur. Tu autem postmodum copiam eorum litigantibus facis, ut veram esse judicii formam, ac tandem a te diffinitivam sententiam expectari appareat. Redditum est michi noviter exemplum epistolae, quam Excellentiae tuae scripsit Alphonsus, & simul responsum Candidi (2) defensoris mei coram te eidem epistolae factum. Primum igitur Candido viro diserto, atque facundo gratias ago, quod invocatus, michi advocatum se praestitit; declaravit enim & judicio quid sentiret, & studio quid vellet. Cujus illu-

N 2

(1) Francisco Piccolpasso. Porro haec epistola nunc primum lucem adspicit ex Cod. Bibl. Laurentianae, cumque eadem confer Epistolam IV. Libri VII., quae de eadem re tractat.

(2) Petri Candidi Decembrii,

illuſtre ingenium, oratioque locuples, & jocunda permagnae michi fuit voluptati. Epiſtolam deinde Alphonſi legens uſque adeo diverſa ſentire illum & opinari video ab iis, quae ego ſentio & opinor, ut toto ſimul judicio diſcordare videamur. Statim enim quo de agitur in ipſo firmamento cauſae principalique judicio cum omnis contentio nobis de interpretatione ſit, & probatum fuerit a me omnem interpretationem ita demum eſſe rectam, ſi graeco reſpondeat, vitioſam, ſi non reſpondeat, nec poſſe qui graecum neſcit de interpretationis veritate cognoſcere: iſte eo confugit, ut quamvis fateatur ſe linguam graecam ignorare, nichilominus de veritate interpretationis diſputare ſe poſſe contendat per conjecturas quaſdam & veriſimilitudines, nec intelligit diſputandi genus a ſe induci, in quo nichil aliud ſit, niſi plane divinare. In hoc igitur primo diverſiſſimi ſumus, deinde in illo, quod putat, eum qui libros Ariſtotelis de graeco in latinum transfert, non ad verba Ariſtotelis reſpicere debere, nec quid dicat Ariſtoteles, ſed quid dicere debeat, in latinum transferre. Ego vero abſurdiſſimum in hoc ejus judicium puto, ac periculoſam nimium licentiam, ut de interprete fiat aliquis diffinitor, & judex. Nam cum interpretatio nichil aliud ſit, quam unius linguae in alteram expreſſio, officium certe interpretis eſt non divinare, neque conjectare, nec pro arbitrio ſuo dicere, nec ad opinionem aliquam ſuam verba deflectere; ſed ſimpliciter, ac protinus ſine ulla mutatione, ut in aliena eſt lingua, ſic in ſua referre: nam variare interpreti nefas eſt. Praeterea in eo multum diſtat illius ſententia a mea; quod ipſe de doctis hominibus, ac de politioribus iſtis diſciplinis & ſtudiis non ſatis polite michi ſentire videtur, ſed quaſi ad opinionem vulgi de illis arbitrari & loqui.

At-

Attribuit enim (ut suis vocabulis utar) juristis, qui summas componunt, & talia quaedam scribunt, attribuit inquam hujusmodi hominibus stylum, & eloquentiam, & in Philosophia eos versari credit, ac disciplinarum omnium cognitionem habere. Ego autem perfectius quiddam, & majus, & eruditius in praestanti homine requiro. Dino autem, & Cino & aliis hujusmodi magnam juris scientiam tribuo; nam in ea studium & operam suam posuere. Ceteras vero disciplinas & artes, quae doctum & eloquentem faciunt hominem, vix primis, ut ita dixerim, labiis degustarunt. Insuper illud non laudo, quod verba quaecunque & undecunque passim collecta etiam barbara, & graeca latino sermoni admiscenda censet, neque considerat Ciceronem, Livium, Salustium, aliosque probatos auctores semper hujusmodi mixturam tanquam labem, & corruptelam latini eloquii refugisse. Verum haec suis locis ostendentur. Nam ad singula, prout ab eo posita sunt, respondere constitui, ac primo ad illud, quod de honestate scribendi dixit, in quo non minus laboro tibi satisfacere, quam in ceteris rebus, de quibus contendimus. Itaque ad illud primo & ante omnia respondere placet. Tu autem judex eris & honestatis scribendi, & veritatis. Excusat se in principio epistolae suae, asserens non mei irritandi causa ab initio scripsisse. Haec illi credo. Sed non ego quidem quae respondi, irritandi sui causa respondi, sed mei defendendi. Illud tamen interesse video ad honestatem, quod ego lacessitus ab eo restiti, & oppugnatus repugnavi: ille voluntarius me impetivit. Honorasse me verbis dicit, cum appellarit novellum Ciceronem. Haud equidem tali me dignor honore, ut est apud Virgilium (1). Michi enim mea tarditas, & in-

 fan-

(1) Lib. 1. Aeneid.

fantia nota eft. Habeo tamen fibi gratias, quod de me bene exiftimarit. Sed ipfe profecto non minora tulit ex me honoris verba, cum & doctiffimum, & praeftantiffimum virum faepius appellarim oppugnatorem meum. Debere, inquit, de moribus difputantes magis effe moderatos, quam in ceteris difputationibus. Recte quidem. Sed cum hoc fciret, cur me lapidibus impetivit, qui actus non eft moderati hominis, fed immoderati, atque vefani? Gratum videlicet hominem, ac moderatum Alphonfum, qui pro tot laboribus vigiliifque meis in communem utilitatem collatis mercedem michi retribuit lapidationis. Vide nunc ex oppofito moderationem meam. Cum ad haec ipfa refponderem, diligenter cavi, ne illum offenderem, & alium fuppofui dicens; ut fi alius quidam phrenefi correptus venientem ad fe medicum lapidibus repellat. Et paulo poft haec ipfa illius verba afperius dicta in mitiorem traducens partem inquam [1]: fed de lapidibus quidem quemadmodum ab illo praeftantiffimo viro urbane dictum puto, fit etiam urbane fufcipio: nec miror id michi accidere, quod ne Hieronymus quidem vir doctiffimus potuit evitare, adverfum cujus labores utiliffimos multi aetatis fuae, nec ii fane admodum indocti reclamabant. An potuit mitius & honeftius refponderi, quam ego refpondi? Enimvero tu alio loco puerilia, & inepta & levia illius quaedam effe dixifti. Quid ergo? cum ille contra me diceret, oppugnaret, perfequeretur; dicta ejus matura, & gravia, & apta debui dicere? Neganda certe illa fuerunt, & cum aliquo aculeo repercutienda praefertim indigne, inhonefteque objecta. An cum ille diceret, me fingere poffe in graeco effe

(1) Haec funt verba Leonardi noftri ex Epift. IV. Lib. VII., ex qua multa alia in hanc epiftolam translata funt.

esse, quod non sit, ac tantae levitatis, improbitatisque me suspectum faceret, ac veluti falsi accusaret, orationes vero Demosthenis & Aeschinis a me translatas, ne Ciceroni furatus essem, suspitionem induceret; quisquamne fuerit, qui me asperitatis reprehendat, quod ejus dicta levia, & puerilia, & inepta dixerim? ac non potius moderationem meam admiretur, quod non ut flagitiosa, ut improba, ut stulta, ut maligna illius dicta refutarim? Non me igitur accuset immoderationis, sed potius se ipsum, qui causam dedit, ut sic responderetur. Non videtur Alphonsus ponderare quæ dixit, sed solummodo quæ audivit, nec meminit Vespasiani decreti, qui inquit: non licet maledicere Senatori; sed licet, si Senator maledixerit, ei male redicere. Quamquam quid mali est in illis verbis, si is qui refutat crimen, dicat leve & puerile, quod sibi ab adversario sit objectum? Suspectas illi video fuisse commendationes meas, cum inter occupationes maximas eum dixerim multa egere, multaque indagari, Philosophis, & Oratoribus, & Poëtis, & divinis secularibusque litteris operam suam continuo impertientem. Nescio, cur ista non potius in bonam partem accipiat, praesertim cum nil de eo dixerim, quod non fuerit honorificum. Nam quod de Theophrasto & Archesilao dixi, cum sint illi duo quasi Principes in tradenda Philosophiae disciplina, non ad homines, sed ad Philosophiae praecepta intellectum direxi, dicens eum indagari illa, quae Plato & Aristoteles cum Theophrasto, & Archesila tractaverunt. Nam qui dicit Platonem & Aristotelem cum Theophrasto & Archesila indagatur, non ad personas philosophorum se refert, quae non extant, sed ad eorum disciplinas, & scripta, quae vivunt & extant. Haec enim indagari possumus & debemus: Personas vero indagari ri-

diculum foret. Inquit, me, si praesens adesset, interrogaturum fuisse: a temetipso hæc dicis, an alii tibi dixerunt de me? Cui responderem, non a me ipso dico, nec alii michi dixerunt, sed tu ipse. Quicunque enim studium philosophiae profitetur, is Theophrasti & Archesilae disciplinam se indagari profitetur. Nec video, cur hoc non ad laudem sibi debeat imputare: dicit nescio quid de syllogismo & enthymemate. Ego autem cum dixi sacrae paginae codices crebro evolvit, non dixi illum scire sacram paginam, sed aliqualem operam ei praebere. Qui tamen de singulis scientiis quaedam libarent, eos multa & varia scire inquam, nec reprehendere me eos dixi, sed illud monui, nec cum alicuius rei corticem gustassent, sibi de tota re judicium arrogarent. Haec & conclusisse me recte, & monuisse salubriter puto. Sed ut video haec a me simpliciter dicta non in bonam accipit partem. Putat enim se notari a me, quasi gloriatus sit de occupationibus suis, & quasi se jactaverit de tot librorum lectione. Profecto non fuit haec mens mea, dum illa scripsi. Nec verba sane eo modo sonant, sed illud ostendere volui, cum tam multis, ac magnis occupationibus impediretur: & praeterea juri, quae est praecipua illius professio curiosam operam daret, & insuper tam multa & varia lectione delectaretur, ac tempus suum tot rebus impartiret, non verisimile videri hominem in tot studia distractum, & per tot impedimenta occupatum eam philosophiae operam dedisse, ut solidum sibi judicium de ea debeat arrogare. Haec fuit mens mea, haec ratio loci illius. In quo tamen ipso ne laederem Alphonsum, personam aliam subjeci inquiens: Nostri quidem Itali, qui juris studium profitentur, nichil fere aliud sciunt, quam ipsum jus, & si in ceteris vagentur studiis, ac philosophis

&

& Poëtis, & Oratoribus, & Historicis impartiri operam velint, ridiculi habentur: nichil enim plane tenent, qui cuncta sectantur. Contingit enim illis, quod de viatoribus dici solet, permultos quidem habere hospites, sed amicos nullos. Non ergo gloriatum occupationibus suis, sed occupatum ostendere volui, nec jactantem se, quod tam multa legerit, sed distractum varia, multiplicique lectione monstravi. Ex quibus illud conficiebatur, quod ego quasi conjecturam inducere volebam, non esse verisimile satis operae studio philosophiae dare eum potuisse, nec esse solidum ejus judicium in philosophia existimandum. Consulere sibi me dicit per exemplum Italorum juris peritorum, ut fines suos obstruat, nec aliena castra temere ingrediatur. Hinc ille duas arripit litigandi ansas, unam de consilio, alteram de exemplo. In utraque vero, quemadmodum ei mos est, verba mea deflectit, atque distorquet. Primum igitur, quod de consilio inquit, nego me sibi consuluisse. Patet ex verbis meis, quae talia fuerunt. Nostris ego hominibus suaderem, ut juris periti in suo jure se contineant, aliena vero castra non temere ingrediantur. Deinde cum castra sint loca militiae & belli, illud monere volui, ne juris periti in disputationibus & contentionibus temere procederent in alienas facultates, sed infra suos se fines continerent. Ut enim philosophus si de Lege Falcidia, vel de Pupillari substitutione disputaret, ridiculus inter juris consultos haberetur; ita juris consultus si de subtilitatibus philosophiae disputare vellet, ridiculus foret inter philosophos. Separata enim haec studia sunt, nec de ullo me legisse memini vel ex veteribus, vel ex modernis, qui idem fuerit juris consultus & philosophus, vel juris consultus, & Poëta. Non igitur dico temerarium esse, si juris periti

ali-

aliqua philosophiae praecepta sibi adipiscantur; sed esse temerarium, si cum pauca sciant in aliena facultate, ad judicandum de ea quasi scientes progrediantur. Declarant id verba mea in hoc ipso loco subjecta, quae talia fuerunt. Nec ego illos reprehendo, qui multa ista ac varia quantulacumque ex parte attigerunt; sed illud moneo, ne cum superficiem aliquam norint, sibi de tota re judicium arrogare pergant. Tota igitur vis in verbo *temere* posita est, quod significat inconsulte, inconsiderate, incaute. Alphonsus vero, ut pace sua dicam, non videtur recte capere hujus verbi significationem. Sic enim capit, quasi significet inhoneste. Itaque petit honestum ne sit, an temerarium juris peritos philosophiae studere? Nec videt esse aliud facere temere, quam facere inhoneste. Miles enim si cum evidentissimo periculo in medios ruat hostes, temere quidem facit, non tamen inhoneste (1):

Reddere qui voces jam scit puer, & pede certo
Signat humum, gestit paribus colludere, & iras
Colligit, ac ponit temere, & mutatur in horas.

Et Ovidius (2):

. . . . *Nescis, temeraria, nescis,*
Quem fugias, ideoque fugis: . . . .

Non dicit Horatius puerum inhoneste capere & ponere iras, sed inconsiderate & inconsulte: nec Phoebus amatam suam vocabat inhonestam, sed inconsideratam, & inconsultam. Quare petere honestum ne sit an temerarium, imperita est interrogatio. Nec sane congruit, cum non sit idem temere ac inhoneste: nec contraria igitur temerarium & honestum. Diximus de consilio; nunc de exemplo dicemus. Vocat me in invidiam apud Italicos juris consultos, quod

(1) Horatius in epistola ad Pisones.

(2) Apollo apud Ovidium Lib. I. Metamorphoseon.

quod dixerim, eos nichil fere aliud ſcire, quam ipſum jus. Putat enim per hoc me dignitati eorum detraxiſſe. Ego vero non minuiſſe eorum laudem, ſed majorem in modum auxiſſe me puto, quod cum magnum, ut ita dixerim, mare ſit juris corpus, in eo perdiſcendo & acquirendo totam operam ſuam ceteris omnibus poſthabitis poſuerint. Neque enim aliter potuiſſent tantam in eo ſtudio excellentiam adipiſci. Ut enim faber, & ſutor, & quivis artifex multo melius proprium munus adimplet, ſi totum ſe præbeat opificio ſuo, nec aliis artificiis diſtrahatur: ita qui juris ſtudium profitetur, ſi ſolum ei ſtudio incumbat, opus ſuum multo melius adimplebit. Rogat nunquid ſit crimen juris ſtudioſum philoſophiae ſtudere? Reſpondeo non eſſe crimen; quin imo ſuaderem omnibus juris ſtudioſis, ut potius ſe ad Philoſophiam conferrent utpote digniorem, divinioremque ſcientiam. Sed quid hoc ad rem? Nos enim non de eo, qui eligere vellet ſtudium, ſed de eo, qui jam ſe ſe juris ſtudio mancipaſſet loquebamur, qui monitus fuit a nobis, ne temere progrederetur ad judicandum de alienis a ſtudio ſuo facultatibus. Nec tamen dixi, doctores Italicos nichil aliud ſcire, ſed dixi nichil fere aliud ſcire, ut hoc temperamento oſtenderem, optimos juris profeſſores circa admodum pauca vacare extra ſuam facultatem. At enim principia juris a philoſophia ſunt., inquit: Itaque debet juris ſtudioſus circa eam laborare, nam ex illa jus exiſtit. Cur ergo cum philoſophia ubique terrarum ſit una & eadem, leges Venetiis aliae ſunt, quam Florentiae, ac multo magis diverſae apud Gallos, & Perſas? Cur jus civile michi dicit omnem ſervitutem eſſe contra naturam, cum philoſophia me doceat, aliquos eſſe natura ſervos? Poſſent multa per hunc modum in contrarium adduci: verumtamen

men ego fateor principia juris esse a philosophia, sed admodum illa quidem alte repetita & generalia, ceu virtutes & vitia in potestate nostra existere; ideo illas proëmia, haec paenas promereri, & nec impar paribus, nec par imparibus convenire, & talia quaedam, quae nos intelligentes nichilo magis tamen particularia juris teneremus. At quidam Italorum dixit, habitus elicitos a jure canonico esse virtutes intellectivas, ex quo patet illum de philosophia gustasse. Magnum certe negotium fuit hoc dicere, praesertim cum audire potuisset, omnem habitum scientiae, vel sapientiae, vel prudentiae, vel artis esse virtutem intellectivam. Praeterea quaenam haec significatio est? Nam Cicero inquit: *scripsi ad te potius, ut elicerem epistolas tuas, quam quod haberem, quid scriberem*. An ergo ut Cicero epistolas ab amico, sic iste tentavit habitus a jure canonico elicere? Quis non videt, illum inepte & imperite locutum esse? Reprehendit, quia scriptum fuerit a me de Hispania non esse consentaneum, ut in extremo mundi angulo plus humanarum occupationum sit, quam in medio. Asserit enim mundum non habere angulos, ac me redarguit quasi Geometriae ignarum. In quo longe aberrat. Mundus enim permultos habet angulos; tot enim habet, quot in mundo sunt. Ut enim silvas, & stagna, & montes, & planities, & promontoria, & sinus maritimos habet mundus, sic etiam habet angulos. Caesar in Commentariis belli Gallici Britanniam describens inquit: *Ejus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus qui est ad Cantium ad orientem solem, alter ad meridiem spectat.* Livius quoque inquit; *excepto Venetorum angulo, qui sinum accolunt maris*. Quaero igitur ab hoc geometra nostro, utrum anguli, de quibus & Caesar, & Livius scribunt, ex-

tra

tra mundum ſint, vel in mundo? Si extra mundum eſſe dicat, doceat ubi ſunt. Si vero ſunt in mundo, ut ſilvae omnes quae ubique terrarum ſunt, mundi ſunt ſilvae, & regna omnia, que ubique terrarum ſunt, mundi ſunt regna; ſic etiam anguli omnes, qui ubique terrarum ſunt, mundi ſunt anguli. Quid ad haec reſpondere poteſt? Extremum vero mundi vocari Hiſpaniam non eſt inconſuetum; Seſoſtris enim Rex Aegyptiorum, quem ad Hiſpaniam uſque veniſſe cum exercitu tradunt, ſic a Lucano deſcribitur:

Venit ad Occaſum, mundique extrema Seſoſtris,
Et Pharios currus Regum cervicibus egit.

& alio loco de bello contra Petreum, & Afranium in Hiſpania geſto inquit:

At procul extremis terrarum Caeſar in oris
Martem ſaevus agit . . . . .

Putat me ſitum ac magnitudinem Hiſpaniae ignorare, & cauſam ſubdit; inquit enim ignoſcendum eſſe michi, ſi in meis ſtudiis conſiſtens haec attendere non curavi. Quaſi vero aut Eratoſthenes, aut Ptolemaeus, aut Plinius cum ſitus regioneſque deſcribunt, oculis eas viderint, ac non potius in ſuis ſtudiis conſiſtentes mente intelligentiaque conſpexerint. Equidem michi ſatis multa legiſſe de Hiſpania videor, ſitumque & magnitudinem ejus, portuſque tam in hoc Mediterraneo, quam in Oceano mari exiſtentes non, ut Alphonſus putat, ignoro. Magna quidem illa videri poteſt, ſi ad minores Provincias comparetur: ſin autem ad magnitudinem orbis terrarum perparva reperietur. Alphonſus autem noſter cum ſit geometra & mathematicus nimio patriae detinetur amore. Itaque magnam putat, quae exigua eſt. Quam enim magnitudinem Hiſpania habere poteſt, cum univerſa terra, quae a nobis in co-

colitur, veluti parva quaedam insula sit, de quo praeclare Cicero noster in Sexto de Republica libro inquit: *Vides habitari in terris raris, & angustis locis*. Et paulo post: *Omnis enim terra, quae incolitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam Insula est*. Et alio loco: *Jam vero ipsa terra ita parva mihi visa est, ut imperii nostri, quo quasi ejus punctum attingimus, paeniteret*. Si igitur universa terra, quae a nobis incolitur, parva est, & in ea ipsa parvitate Imperium Romanum, quod a Gadibus ad Euphratem patebat, quasi punctum ejus attingere secundum rationem veram putabatur; quanta existimanda est unius millesimae particulae illius quasi puncti magnitudo? Quare non dedignetur Alphonsus, si aut extremam mundi appellarim illam regionem, quae Oceano mari abluitur, cum & alii eodem modo appellarint, aut si angustam dixerim, cum etiam universa terra dicatur angusta, a quo anguli quoque nomen descendit. Jam vero his omissis ad fundamentum controversiae nostrae veniamus, & repeto illa verba mea, quae tunc scripsi: fuerunt autem haec. De re autem ipsa, principalique negocio quid ipse sibi velit vix equidem intelligo. Omnis quippe contentio nobis de interpretatione est: Interpretatio autem omnis recta, si graeco respondet, viciosa, si non respondet. Itaque omnis interpretationis contentio unius linguae ad alteram est. Hic autem graecam linguam se ignorare fatetur. Quae igitur mecum disputandi ratio illi relinquitur, nisi per divinationem quandam rei penitus incognitae? Si nescientem se plus in ea lingua intelligere putat, quam ego qui scio, intolerabilis est. Sin me plus intelligere concedit, quid mecum contendit? Confero, inquit, antiquam interpretationem ad tuam quod possum, & illam longe antepono. Utrum tu eam

an-

anteponis, quia elegantior ſit, an quia verior? Si quia elegantior, nichil profecto ſapis. Si quia verior, quomodo id judicare potes, qui graecum neſcis, ad quod omnis veritas interpretationis eſt neceſſario referenda? Nullo certe modo, nullaque ratione. Itaque tecum de veritate interpretationis contendere nichil eſt aliud, quam cum vaticinante aliquo, ſomnianteve contendere. Quid ad iſta, quaeſo, reſpondere poteſt? Nichil profecto, niſi poſitionem ſuam negandi pertinacia cuſtodire velit. Etenim ſi de elegantia traductionis antiqui interpretis, ac meae diſputaretur, nil vetaret id probabiliter poſſe facere, quoniam utranque in latino diſcernit. Sin de veritate interpretationis, cum nec ſciat graece, nec vim naturamque verborum ejus linguae intelligat, quomodo de his judicare poſſit, non equidem video. Ad ſignificatum enim graeci verbi, cum de interpretationis veritate contenditur, eſt neceſſario veniendum: ſiquidem interpretatio nichil aliud eſt, quam unius linguae in alteram expreſſio, quarum unam cum iſte nec ſciat neque intelligat, aliter de his diſputare non poteſt, quam per exiſtimationem quandam, & vaticinationem. Capiam unum aliquod verbum exempli cauſa. Nam verba quidem in illa translatione, quam iſte praefert, aut relicta ſunt in graeco, ut jacebant, aut aliter poſita in latino, quam a me ponantur. Capiam igitur unum aliquod illorum, nec ſane refert quod capiam. Eutrapelian graeci dicunt, quam nos appellamus comitatem. Hanc Ariſtoteles virtutem eſſe vult circa converſationem jocundam. Ego igitur id verbum transferens comitatem dixi. Ille non probat, ſed ut eſt in graeco, ſic etiam in latino dicendum eutrapelian contendit. Quaero, num graece ſciat? Non ſcio inquit, ſed opinor aliud ſignificare eutrapelian, quam comitatem.

Si

Si quaeris unde id opinetur, exorditur quandam cantilenam suam cum longa verborum circulatione nichil ad rem pertinentium. At enim, inquam, scio eutrapelian graece comitatem proprie significare, idque esse verbum e verbo. Non quaero, inquit, quid tu te scire dicas, sed quid michi videatur. En praeclara disputatio, en dissertatio, cui aures scientis hominis sint accommodandae. Quid enim, quaeso, cum hoc homine agas, qui nec ipse scit, nec scienti credere vult? Nam cum de significatione verbi dupliciter probetur aut ex vi ipsius verbi, aut ex usu, ex vi, si apud latinos de verbi *postliminii* significatione probare velim, ostendam ex post & limen esse compositum: ex usu, ut adducam testimonium, quod apud Servium Sulpitium, & C. Aquilium, & Mutium Scaevolam in hac significatione scriptum verbum *postliminum* legatur: ex his ergo duobus modis nulla michi facultas datur huic ostendendi, quia graecarum litterarum penitus est ignarus. Itaque neque vim verbi, neque testimonium scriptorum in ea lingua capere potest. Nec scienti autem, nec per se intelligere valenti, neque credenti ei, qui intelligit, quae tandem restat facultas, aut via de veritate interpretationis disputandi, nisi, ut supra dixi, per divinationem quandam, ac vaticinationem? Atque ego non solum de eutrapelia, de bomolochos, de agricos, deque ceteris verbis, quae antiquus interpres propter ignorantiam in graeco reliquit, quae permulta sunt, adeo ut quasi semigraeca ejus traductio videatur, quae omnia iste probat, & interpretationi meae latinae haec illius graeca anteponit, non solum de his inquam hoc dico, verum etiam de iis, quae aliter ab eo, aliter a me interpretata sunt. Ad dijudicandum enim veritatem necessarium est, ut ad graecum tanquam ad ca-

caput, & fontem, & discerniculum recurratur. In eo nanque dijudicatio veri, probatioque consistit. Qui vero absque graecae linguae cognitione per credulitates quasdam & opiniones judicare pergit, tanquam in tenebris ambulans aberrat. Non est ita inquit: Possum enim, licet graecum nesciam, neque capax intelligendi sim, tamen de interpretationis veritate per conjecturas quasdam disputare referendo ad id, quod magis verisimile & convenientius videatur. O praeclaram disputationem! Perinde est enim, ac si ego templum Dei Genitricis, quod Bononiae imminet, diligenter contemplatus referam alicui in partibus Galliae, aut Hispaniae constituto templum id in vertice montis esse situm. Ille vero, qui nunquam in Italia fuerit, non in monte, sed in planitie situm esse templum illud contendat: interrogatus vero si sciat, fateatur se nescire, sed non verisimile sibi videri, cum Bononia in plano posita existat, templum illud tamen propinquum esse in monte, & conjecturam afferat longa atque inani inculcatione verborum, quod periculosum esset urbibus montem in propinquo supereminentem habere, nec esse credendum primos positores talem situm delegisse. Haec igitur verisimilitudo illi forsan probabilis videtur, qui nescit. At ego qui intuitus sum, ridiculum ac prope miserabilem hujus errorem esse intelligo, & quanto pertinacius contendat, tanto miserabiliorem. Accidit enim sibi idem, quod Phormioni accidit, qui audiente Hannibale de officio ducis, & de rei militaris disciplina differebat. De quo Hannibal interrogatus inquit, se multos deliros senes vidisse, sed qui magis deliraret vidisse neminem. Homo enim, qui nunquam castra viderat, nec ullam partem attigerat militaris disciplinae per existimationem quandam loquens aures Hannibalis experti, atque scientis

ducis obtundebat, ac delirare merito videbatur. Et iste profecto quisquis sit, qui nunquam litteras graecas, ut ita dixerim, vidit, si non modo loqui, sed certare etiam, si Deo placet, de illarum interpretatione velit cum eo, qui scit, nolo dicere, ut Hannibal de Phormione, parco enim dignitati personae, sed illud dico, si intelligeret de quibus contendit, non esse certaturum. Respondebit credo, me non esse Hannibalem. Neç mehercule velim esse, si possim; nulla enim claritate nominis adducerer, ut vexator Mundi, & interfector tot millium hominum esse velim. Sed ne ipse quidem Phormio est. Licet enim de majoribus ad minores similitudinem facere. Ubique certe scientis experti cognitio incredibile quantum superat rudem existimationem ejus, qui nescit & tantummodo opinatur. Non curo, inquit, de verbis graecis. At enim curare debes, vel de interpretatione non loqui. Nam interpretatio, ut saepe jam dixi, nichil aliud est, quam ùnius linguae in alteram expressio, in qua necesse est judicium tuum esse claudum & mancum, si linguam unam scis, alteram nescis. Non debemus, inquit, quid Aristoteles dicat attendere, sed quid consonet morali philosophiae: nam nec Aristoteles ipse tanquam princeps philosophiam nobis tradidit, neque tanquam potestatem habens, sed potuit & ipse aberrasse. Haec sunt illius verba, in quibus vide quo ruat, dum se tueri vult. Quaererem libenter ab eo, nunquid iste, quem transfero, sit Aristotelis sermo? negare non posset. An igitur ego interpres aliter loquentem faciam Aristotelem in latino, quam ipse loquatur in graeco? Et levis homunio tantum philosophum corrigam? Crede michi, Reverendissime Pater, opiniones istae Alphonsi, ut pace sua dixerim, stare non possunt. Refugis, inquit, mecum disputare. Immo jampridem dispu-

tans

tans ostendo, te de his rebus disputare non posse, nisi tanquam per somnium & vaticinationem: ego autem neque somniis, neque vaticiniis fidem praesto. Quod si me docere aliquid vis, libenter te audiam, modo ea doceas, in quibus non habeas divinare. De interpretatione autem graecae linguae, quid aut tu docere me potes, qui nescis, aut ego te, qui capax non es? Et si forte aliqua in parte capax fieri valeas, per certamen & pertinaciam adversaris. Atqui hic nosce, inquit alio loco, eos qui de moribus disputant, sine jactantia esse debere. Recte quidem. Quanquam nescio an de interpretatione disputare id sit de moribus disputare, sed si per me licet, vellem addidisset & sine arrogantia & sine pertinacia, quorum utrumque moribus inimicissimum est. An vero quicquam arrogantius esse potest, quam sibi ipsi, cum graecum nesciat, de interpretatione graeci verbi judicium attribuere? An quicquam pertinacius, quam in opinione sua qualiscunque ea sit, velle persistere? Summum bonum dixi, quod omnia appetunt: Hic bonum dicendum esse contendit. Demonstravi verbum in graeco esse Tagaton: de hoc igitur controversiam esse, utrum bonum significet, vel summum bonum. Attulit vero fortuna, quod raro contingit, facultatem, ut etiam nescienti graecas litteras per testimonium Eustratii graeci auctoris doctissimi hominis, & horum ipsorum librorum commentatoris probare potuerim. Agaton enim in graeco significat bonum; sed si addatur T littera, & dicatur Tagathon augetur ejus significatio, & designat finem, & extremum bonorum. Verba illius tunc recitavi, quae talia sunt: Tagathon, quod componitur ex to & agathon nichil significat aliud, quam primum bonum ac summum bonum, & est intellectus quidem Agathon, non tamen Tagathon,

& virtus Agathon, non tamen Tagathon. Sic per hoc elementum T ad verbum Agathon conjunctum ostendit principium, & causam, & extremum omnium bonorum. Adversus hanc probationem tam claram, tam certam, tam indubitatam qui repugnare ac errorem suum pertinacia defendere pergit, quomodo pudorem, aut modestiam in disputando conservat? Atque ego libenter ab eo quaererem, utrum dicere velit non esse ibi verbum Tagathon, aut non illud significare, aut me interpretem aliud quam graecum verbum significat, debuisse exponere. Enim vero esse ibi verbum Tagathon negari non potest, cum sit manifestissimum. Significari autem per id verbum illud extremum bonum, cujus gratia certa cupimus, testimonio tanti auctoris probavimus, & mille locis in graeco, si opus esset, probaremus. Debere autem interpretem non aliud exponere, quam in graeco significetur, constat. Quid ergo dicere vult iste correptor meus, aut quid potest dicere? Melius, inquit, congruit, si dicatur bonum, quod omnia appetunt. Respondeo: hoc tu jam ab Aristotele requirere debes, non a me; nam ego interpretis officio recte functus sum, ut in graeco est, sic in latinum transtuli. Deinde ut pro Aristotele respondeam dico, te non recte intelligere; nam longe verior & congruentior sententia est, si dicatur summum bonum, quod omnia appetunt. Cujus tu rationem vide quaeso, & omisso certandi studio te rationi aliquando permittas. Etenim quod inquit Aristoteles bene ostenderunt, ad antiquorum dictum se referre constat. Videamus igitur, utrum dixerint antiqui bonum esse, quod omnia appetunt, vel summum bonum esse, quod omnia appetunt. Ex hoc enim veritas hujus sententiae apparebit. Est autem textus ad litteram hoc ipsum declarans in decimo

Ethi-

Ethicorum libro, ubi opinionem recitat Eudoxi antiqui Philosophi. Verba sunt haec: Eudoxus voluptatem summum bonum esse censebat, propterea quod omnia tam rationalia, quam irrationalia illam appetere cernebat. Ecce ratio Eudoxi: Quia enim cernebat omnia voluptatem appetere, propterea summum bonum esse voluptatem existimabat. Et subdit: singula enim sibi bonum reperire, quemadmodum escam. Quod autem omnibus bonum sit, & quod omnia appetunt, id esse summum bonum. An posset esse quicquam tam clarum, tam apertum, tam indubitatum, quam est haec antiquorum sententia ostendentium id esse summum bonum, quod omnia appetunt? Satis est auctoritate antiquorum id probasse. Sed ego insuper ratione mea docebo summum bonum esse dicendum. Et capio illa principia: omnis ars, omnisque doctrina finem suum appetit & summum bonum persequitur, ut medicina sanitatem, navicularia navigium, res militaris victoriam, oeconomica divitias. Non ergo victoriam appetit medicina, sed sanitatem, nec res militaris sanitati studet, sed victoriae, neque rhetorica navigium facit, sed suasionem. Nec victoria igitur, neque sanitas est summum bonum, quia non omnia victoriam appetunt, neque sanitatem; esset vero summum bonum, si omnia illam appeterent. Vides nunc aperte rationem illius dicti, & quod non bonum dicendum est, sed summum bonum quod omnia appetunt. Adducam insuper probationem aliam, quae forsan erat ceteris praemittenda, hoc est ut videamus quid sit summum bonum, & quid bonum. Ex horum enim diffinitione veritas illius sententiae manifestius apparebit. Haec verba summum bonum eam puto vim apud latinos habere, ut per illa notetur extremum illud, ac perfectum

bonum, ad quod cum tandem perventum fuerit, appetitus omnis conquiescit, id est quod semper propter se expetitur, & nunquam propter aliud, cujus gratia cetera fiunt omnia & ad illud referuntur, ipsum autem nusquam refertur. Media vero, per quae ad hoc extremum ascenditur, bona quidem sunt, non tamen summa, quoniam propter aliud, quod supra se erat, expetuntur. At summum bonum nichil supra se habet, sed in eo appetitus conquiescit, nec ultra requirit. Nec latere nos oportet hoc idem, quod summum bonum diximus, appellari finem bonorum, & extremum & ultimum, & primum. Dicitur enim extremum & ultimum, quia non est ultra progressio. Primum autem quod principium est, & causa. Inde siquidem motus est; nam ejus gratia omnia omnes agunt, de quo praeclare Tullius in libro de Finibus Bonorum inquit: Quaerimus enim quid sit extremum, quid ultimum bonorum, quod omnium philosophorum sententia tale esse debet, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nunquam. Ecce quid nos bonum, & quid summum bonum latine dicimus. Est igitur summum bonum id, ad quod omnia referuntur, & cujus gratia omnia fiunt. Haec autem verba idem sonant apud latinos, quod apud graecos verba illa, quod omnia appetunt. Idem est enim dicere, quod omnia appetunt, & dicere ad quod omnia referuntur, & cujus gratia omnia fiunt. Ex quo manifestum est, diffinitionem summi boni esse, quod omnia appetunt. Denique summum bonum & felicitas idem est: at bonum & felicitas non idem, propterea quod felicitas omnia complectitur, bonum autem non omnia, ut de sanitate, ac victoria probavimus. Est igitur summum bonum, quod omnia appetunt, ut auctoritate anti-

quo-

quorum, & rationibus ostendimus. Ex quo patet & verba sonare, & sententiam poscere, ut dicatur summum bonum, quod omnia appetunt. Modus autem dicendi est: Omnis ars omnisque doctrina, similiter autem, & actus, & electio bonum quoddam appetere videtur. Quapropter bene ostenderunt antiqui illud esse summum bonum, quod omnia appetunt. Nam fines bonorum sunt alii sub aliis, donec perveniatur ad unum extremum & ultimum, quod omnia appetunt, & cujus gratia cetera fiunt, & illud extremum est summum bonum. Hanc rationem Aristoteles statim prosequitur & probat inquiens: cum multi sint actus, & artes, & scientiae, fit etiam, ut multi sint fines. Nam medicinae quidem sanitas, naviculariae vero navigium, rei militaris autem victoria, oeconomicae vero divitiae. Quot autem sunt hujusmodi sub una aliqua virtute, ut ars frenorum faciendorum, & aliae omnes, quae ad structuram equorum pertinent, sub equestri consistunt. Ipsa vero equestris, & omnis bellica actio sub re militari, eodemque modo aliae sub aliis. In cunctis autem fines, eorumque magis principes sunt omnibus inferioribus anteponendi; nam illorum gratia istos prosequimur. Si igitur agibilium finis quispiam est, quem propter se ipsum velimus, alia vero propter illum, nec omnia propter aliud optamus, jam sic infinitum est progressus, vanaque & stulta resultaret cupiditas, manifestum est id esse summum bonum. Non posset clarius apertiusque probari, singula appetere bonum quoddam, & ex hoc fieri necessario, ut summum bonum sit, quod omnia appetunt. In quo admirari soleo hebetudinem quorundam, qui haec tam dilucida non intelligunt. Extrema est illius epistolae pars, in qua de verbis agitur. Probat vero Alphonsus, & laudat permixtionem linguarum

omnium. Ego autem puritatem latini sermonis observandam censeo, neque coinquinandam graecis aut barbaris dictionibus. Hoc enim Ciceronem observasse video, qui philosophiam nobis tradidit latinis verbis, eodemque modo Hieronymus cum de hebraico in latinum interpretatur, hebraica verba non ponit, sed latina. Alphonso autem placet aliter. In quo faciat ut libet; sui enim est juris. Ego tamen Ciceroni & Hieronymo longe magis crediderim, quam Alphonso. Quaero enim, cum Marcus Tullius & Livius, & Salustius, & Lactantius, & Hieronymus rempublicam dicant, cur Alphonsus malit dicere politiam, quam rempublicam? cur quod placet doctissimis viris, non placet Alphonso? Verum de graeca lingua se plus videre putat, quam illi viderint, ac de latina. Legat quaeso Hieronymum, Tullium, Lactantium, Livium, Salustium, Caesarem, & michi dicat, si unquam in aliquo illorum reperit politiam. Quod si hos legere non placet, saltem juris consultos legat suos, ac michi ostendat, si unquam in eorum libris scriptum sit politia, aut oligarchia, aut Aristocratia. Atqui permagna sunt juris consultorum volumina, ac frequens in eis ponitur reipublicae verbum: politiae autem verbo quis unquam juris consultorum usus est? Quid illa, quam Graeci dicunt epiicheam, quae est pars justitiae, & pertinet ad leges, & ad juris consultos utpote materia propria suae artis? An quisquam Jurisconsultorum nostrorum posuit epiicheam in libris suis? nunquam reperitur posuisse. Cur ergo Alphonsus ignorantiam interpretis antiqui secutus dicere mavult epiicheam, quam ex bono & aequo, ut dicunt, Jurisconsulti nostri? Tullius autem popularem statum dicit in libris suis. Cur non merito plus michi debeat placere, quam dicere Democratiam? Idem Tullius paucorum

rum

rum potentiam, & optimorum gubernationem vocat, quas Graeci oligarchiam, & Ariſtocratiam dicunt. Ut igitur ego haec vocabula latine dicta fuiſſe a Cicerone, a Hieronymo, a Livio, a Saluſtio, a Lactantio, a ceteris praeſtantibus viris oſtendo: ſic Alphonſus michi oſtendat, ſi poteſt, quod aliquis eorum quos modo nominavi, vel aliquis juris conſultorum unquam ſcripſerit vel politiam, vel Democratiam, vel Oligarchiam, vel Ariſtocratiam, vel Epiicheam. Quod ſi oſtendere non poteſt, quae tandem ejus pervicacia, ſe malle cum indoctiſſimis errare, quam cum doctiſſimis laudem ſequi?

XXV.

LEONARDUS FRANCISCO GONZAGAE PRINCIPI MANTUANORUM S. P. D.

De origine Urbis Mantuae.

NOn ſum neſcius, generoſiſſime Ductor, cum ab hominibus litterarum ſtudio deditis pro cognitione rerum quicquam exquiritur, ſolere eos tenuitatem ingenii ſui, & rerum ipſarum difficultatem allegare, denique ſe non ſponte, ſed coacte, cum voluntati petentis denegare nequeant ad ſcribendum accedere, ut partim major gratia ſibi quod ſcripſerint habeatur, partim, ſi quid erraverint, veniam facilius conſequantur. Ego autem tantum abeſt, ut invitum ſcribere me proteſter, ut etiam gratias tibi agendas putem, quod per familiares tuos homines michi notos atque amicos, iſta ut ſcriberem flagitaſti. Quis enim majorum ſuorum vetuſtam gloriam non libenter enarret? Aut cognatio-

tionem & consanguinitatem praesertim honestissimam non cupienter agnoscat? Tenuitatem vero ingenii allegare quid attinet? Cum nemo, qui id alleget, sibi ut credatur velit, & contra votum suum ipse depugnet. Difficultas autem in his quidem non maxima est, quoniam res planae & perspicaces in testimonio veterum positae recitantur. Petis enim, ut ad te scribam, quid de Mantuanae Urbis origine tenendum sit, quive ejus conditores, auctoresque fuere. De quo cum a Tito Livio, & Plinio Secundo ac ab ipso Virgilio pluribus locis apertissime scriptum sit, non video equidem quomodo aut cuiquam dubium esse possit, aut a me vel ab alio quicquam sit jam de ea re amplius requirendum. Etenim si alienis testibus de origine alicujus rei credendum est, quibus magis quam Livio, & Plinio crediderim gravibus certe & doctissimis viris, suis & cognatis? Quibus magis, quam Virgilio? Qui Mantuanus cum fuerit Mantuae originem ignorasse illum nefas est credere. Atqui hi omnes Mantuam a Tuscis conditam fuisse manifestissime tradunt. Sunt & alii auctores latini & graeci qui idem asseverent; sed ego ut prolixitatem fugiam, paucorum testimonio contentus ero. Primum igitur rem, ut illi tradunt, narrabo: deinde illorum verba pro fide subnectam. Tuscorum gentem ex Lydia venisse constat multos annos ante Trojanum bellum: incoluisse vero eam Italiae partem, quae inter Apenninum montem & Inferum mare, Tiberimque, & Macram fluvios clauditur, quae primo Tyrrhenia ab rege eorum Tyrrheno, mox Etruria dicta est, quoniam & ipsi Etrusci appellari sunt coepti. Fuit autem tota Etruscorum gens in XII. populos divisa antiquitus, quoniam XII. capita originis ex Lydia fuerant ab initio deducta. Qua de causa Graeci dodecapolis, & nostri duodecim

cim populos Etruſcos appellant: Omnes tamen aliquandiu uno ſub rege vixere. Mox ut regia poteſtas gravior illis viſa ex ſingulis populis ſingulos Lucumones, ſic enim Magiſtratum vocitabant, qui communi conſilio totam regerent gentem, creare coeperunt. Sub hoc igitur Magiſtratu pari voluntate, auctoritateque duodecim populorum Etruria gubernata tantum opibus, potentia, multitudine ſobolis accrevit, ut ſe intra fines ſuos non amplius contineret, ſed ipſos tranſgreſſa longe lateque dominaretur. Cis Apenninum primo per inferiorem Italiae partem uſque ad Fretum Siculum, poſtea trans Apenninum uſque ad Alpes praeter extremum Venetorum angulum vi & armis ſubacta Tuſci cuncta poſſederunt. Teſtes eorum potentiae ſunt duo Maria, quibus Italia modo Inſulae cingitur utraque ſane non ab aliis populis, quam a Tuſcis nominata, Inferum Tuſcum, idemque Tirrhenum vetuſto gentis nomine, quae appellatio, ut quibuſdam graecis placet, ab Sardinia in Siciliam obtinet, Superum vero Adriaticum ab Adria Oppido maritima potentia maxime inclyto, quod Tuſci iis quoque locis dominantes non longe a mari inter Padi oſtia condidere. Ab hac igitur gente cum maxime floreret, duodecim Colonias, quot capita originis erant, trans Apenninum miſſas tradunt, quarum praecipuae fuerunt urbes Mantua, & Adria, a qua nomen Adriatico mari datum oſtendimus. Quis autem Princeps Etruſcorum in condenda Mantua fuerit, & cetera quae ad particularem rei ſeriem pertinent poſtea dicemus. Nunc iſta, quae adhuc retulimus, ne forte a nobis ficta credas, teſtimonio veterum confirmemus. Verba Virgilii (1) quod ex Lydia venerint:

Haud procul hinc ſaxo colitur fundata vetuſto

Ur-

(1) Lib. VIII. Aeneidos.

Urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
Gens bello praeclara jugis consedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbus
Imperio, & saevis tenuit Mezentius armis;

& quae sequuntur. Verba Horatii [1] de eadem re:

Non quia Maecenas Lydorum quicquid Etruscos
Incoluit fines, nemo generosior est te:

Verba Plinii ex libro de Naturali Historia III. *Adnectitur huic septima Italiae regio, in qua Etruria est ab amne Macra, ipsa mutatis saepe nominibus. Umbros inde exegere antiquitus Pelasgi, hos Lydi, a quorum rege Tyrrheni, mox a sacrifico ritu lingua Graecorum Tusci sunt cognominati.* Primum igitur Umbri hanc partem Italiae, quae nunc Etruria dicitur, tenuerunt, qui postea a Pelasgis pulsi sunt. Pelasgos deinde Lydi pepulere, qui primo Tyrrheni, mox Tusci sunt dicti. Hanc historiam Dionysius Halicarnasseus graecus auctor diligentius prosecutus est docens & qua ratione ex Lydia, quae fuit quondam Meoniae pars, abierint, & quibus jactati casibus in Italiam pervenerint. Meminit etiam hujus rei Plutarchus philosophus nobilis, & historiarum antiquarum curiosissimus. Satis probatum est, quod ex Lydia venerint. Quod autem multum in Italia mari terraque potuerint, & quod utrunque mare ab illis nominatum sit, & quod omnia ferme loca trans Padum usque ad Alpes tenuere, & duodecim Urbes trans Padum habuere, quarum una Mantua est, jam ostendam. Verba Titi Livii ex libro ab Urbe condita V. *Tuscorum ante Romanum Imperium late terra marique opes patuere. Mari supero inferoque, quibus Italia modo Insulae cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento: quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab*

(1) Lib. I. Sermonum Sat. VI.

ab Adria Tuſcorum Colonia vocavere Italicae gentes: Graeci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant, & in utrunque mare vergentes incoluere Urbibus duodenis terras prius cis Apenninum ad inferum Mare; poſtea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant Coloniis miſſis, quae trans Padum omnia loca excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris uſque ad Alpes tenuere. Haec ſunt Titi Livii verba quanti auctoris, & quantae fidei? Quibus relatis quid opus eſt jam me loqui? Duodenis inquit Urbibus, terras in utrumque mare vergentes incoluere, hoc eſt XII. Urbes habuerunt in Etruria, quae vergit in inferum mare, & XII. trans Apenninum in terris, quae in Superum mare vergunt. Nam quot erant originis capita in Etruria, totidem poſtea Colonias trans Apenninum per tertas in Superum mare vergentes miſere, quae omnia trans Padum loca praeter extremum Venetorum angulum occuparunt. Harum unam nominat Adriam, a qua Adriaticum appellatur Mare, ceterarum nomina tacuit. Sed locorum circumſcriptione comprehendit, cum Tranſpadanam regionem totam excepto Venetorum extremo angulo dixerit tenuiſſe. Verba Plinii Secundi de Tuſcorum potentia, & de ceteris, quae ſupra narravimus, ex libro Naturalis Hiſtoriae III. *Umbrorum gens antiquiſſima Italiae exiſtimatur. Trecenta eorum oppida Tuſci debellaſſe reperiuntur.* Item ex eodem libro cum de Padi Fluvii oſtiis loquitur, ſic inquit: *Nobili portu oppidi Tuſcorum Atriae, a quo Atriaticum mare appellabatur, quod nunc Adriaticum.* Utrunque igitur mare a Tuſcis nominatum conſtat, & Adriam unam fuiſſe ex XII. Urbibus, quas trans Apenninum Tuſci habuere, & Titus Livius, & Plinius expreſſe teſtantur. Nunquid igitur & Mantua

una

una ex illis est? Vide quaeso quam aperte. Verba Plinii ex Libro item III. *Mantua Tuscorum Colonia ex Transpadanis sola reliqua*. Ergo temporibus Plinii omnes aliae Tuscorum Coloniae trans Padum positae interierant, Mantua sola restabat. Quid Virgilius? Nonne & ipse hoc idem testatur? Recita Virgilii verba de Mantua ex Libro X.

Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.

Natam de Tusco sanguine patriam suam Virgilius gloriatur. Verba Servii Virgilii Commentatoris viri doctissimi: *Tuscos paene omnem Italiam subegisse manifestum est*: Item alio loco. *Origo Mantuanorum a Tuscis venit*. Quid igitur aut certius, aut testimoniis veterum confirmatius esse potest, quam Mantuam a Tuscis conditam? Cum & T. Livius omnia trans Padum loca praeter extremum Venetorum angulum tenuisse dicat Etruscos, & XII. urbibus eas terras incoluisse, & Plinius Mantuam Tuscorum Coloniam fuisse expresse asserat, & Virgilius ortam a Tusco sanguine patriam glorietur, & Servius originem Mantuanorum a Tuscis venisse confirmet? Si unus mehercle aliquis istorum hoc scriberet propter summam auctoritatem verum putarem: nunc omnibus simul asserentibus nullis contradicentibus quis tandem locus ambigendi relinquitur? Venisse igitur ex Lydia Tuscos, & late terra marique eorum opes in Italia patuisse, Colonias XII. trans Apenninum misisse, quarum una Mantua fuit, usque adeo manifestum est, ut nulla prorsus dubitatio de illius origine cuiquam esse debeat tot tamque praeclaris auctoribus eadem asserentibus. Quare hoc fixè & immobiliter teneamus, Etruscos Mantuae fuisse conditores; id enim exploratissimum est, nec dubitationem habet ullam. Particularis vero series rei, idest quo tempore condita sit, & quamobrem Man-

tuae

tuae nomen illi inditum, & quis Etruſcorum Princeps in condenda urbe deducendaque Colonia fuerit, & quo ex populo Etruriae origo ducatur non uſque adeo clara eſt, nec auctores tradunt ulli, quod equidem ſciam, praeter unum Virgilium. Nec id certe mirum; nam trita quidem iſta, atque minuta pleraque hiſtoria negligit: alioquin infinita eſt etiam ſcribendi prolixitas, ſatiſque facit hiſtoria ſi dixerit, Tuſcos duodecim Colonias trans Apenninum miſiſſe, unam illarum Mantuam fuiſſe. At Virgilius, utpote civis & ſciens minutiora haec de patria prodidit, qui nobis ſufficere debet. Locuples enim teſtis eſt, modo poetam eſſe illum meminerimus. Tempus igitur conditae Mantuae vetuſtum ſane eſt, & ante adventum Aeneae in Italiam. Id enim Virgilius tradit, & procul dubio verum eſt, cum per ea tempora Etruſcorum opes maxime floruerint. Quod ſi ita eſt, ſupra trecentos annos ante Romam conditam fuiſſe Mantuam conſtat, ante vero quam Mediolanum ſupra quadringentos & quinquaginta, ante Cremonam vero & Placentiam, quae duae Urbes a populo Romano conditae ſunt per tempus fere ſecundi Punici belli, ſupra octingentos. Haec de tempore ſatis ſit in tam vaſta antiquitate dixiſſe. Nam diem & annum quaerere perabſurdum eſſet. Princeps autem Etruſcorum in condenda Mantua fuiſſe traditur vir quidam divinarum rerum ſcientia clarus nomine Ocnus, quem Virgilius poëtico more deſcribens filium fuiſſe ait Tuſci amnis, & fatidicae Mantus. Nam cum Aeneas bello a Rutulis Turnoque premeretur, ad florentes Etruſcorum opes confugiſſe illum Virgilius dicit, & auxilium adverſus Turnum Rutuloſque impetraſſe, cujus illa ſunt pro Tuſcorum gloria dicta.

Aſt

Ast tibi ego ingentes populos, opulentaque regnis
Jungere castra paro,

& quae sequuntur. Praestantibus autem auxilia Civitatibus Etruscorum Mantuam quoque ut a Tuscis ortam misisse auxilia dicit, & conditorem ejus in hoc loco nominat. Verba Virgilii [1] haec sunt:

Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris
Fatidicae Mantus, & Tusci Filius amnis,
Qui muros, matrisque dedit tibi Mantua nomen.

Tam fictio est, quod fuerit filius Mantos, quam est etiam fictio, quod fuerit filius amnis Tusci. Hic est enim Poëtarum mos, veritatem aliquo velamento obtegere. Nam quia Tuscus erat, Tusci amnis filium dixit, quia divinandi arte pollebat, fatidicae Mantos filium esse ait. Augures enim & vates ac hujusmodi homines, qui vaticinantes futura praedicunt, Graece mantes appellantur, & divinatio ipsa mantia. Haec autem scientia usque adeo praecipua apud Tuscos fuit, ut Romani postea rerum domini quotiens grave quicquam reipublicae imminebat, vates & aruspices ex Etruria accersirent, quod & apud Livium frequentissime legimus, & M. Cicero ante Consulatum suum ob timorem conjurationis factum ostendit, & Lucanus in Arrunte testatur, qui imminente terrore civilis belli Romam ex Etruria accersitus, cum incoleret desertae maenia Lunae futura vaticinatus est. In hac itaque disciplina excellens Ocnus filius Mantus poëtice dicitur, & a matris nomine, idest a divinandi scientia, quae Mantia est, Mantuam nominasse. Muros inquit & nomen tibi dedit: muros & nomen dare, idest urbem condere. Tuscum autem fuisse, paulo post aperte declarat, dum dicit:

Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.

Quod

(1) Lib. X. Aeneidos.

Quod si quis est a poëticis moribus omnino abhorrens, qui simplicius & grossiori modo ista accipiat, & non fictionem, sed veram historiam putet Ocnum Mantonis fuisse filium; tamen id ad improbandum genus nichil attinet, cum filius paternam originem sequatur, non autem maternam. Ocnus enim Tuscus fuit quacunque tandem matre fuerit genitus; & Mantuam a Tuscis conditam non poëta modo ipse, verum etiam certissimi auctores tradidere. Ex quo autem Etruriae populo (nam XII. fuisse supra docuimus) Mantuani originem ducant, nemo id tradit; sed videntur ex tribus simul populis Etruriae orti, quod Virgilius significat dicens: (1)

Mantua dives avis, sed non genus omnibus unum:
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.
Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires.

Gens, inquit, illi triplex idest ex tribus originis capitibus; nam XII. originis capita erant in Etruria, quod Livium scripsisse supra ostendi. Populi sub gente quaterni, idest unaquaequae gens illarum trium in quatuor dividebatur tribus. Sic tota Mantuana Civitas XII habebat tribus, quas populos non insolenter appellat. His autem omnibus Mantua ipsa, idest Urbs Mantuana caput erat. Est enim aliud urbs, aliud civitas, cum urbs quidem structuram murorum significet, civitas autem hominum multitudinem jure sociatorum. Nam qui dicunt, Mantuam conditam quidem ab initio a Tuscis, sed posteris temporibus una cum Tuscis conditoribus Gallos, & Venetos habitare coepisse, hi non multum satisfaciunt. Nam si ita esset, cur subderet Poëta doctissimus:

Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires?

Insuper temporibus Aeneae, de quibus Poëta loqui-

(1) Lib. X. Aeneidos.

tur, nondum Galli in illas regiones venerant. Quippe circiter centesimum & quinquagesimum annum post Romam conditam duce Belloveso primum alpes transiere. Quod si hoc ad posteriora referas tempora, & Gallos, atque Venetos in civitatem receptos dicas; tamen id remanet Mantuam ab initio conditam fuisse a Tuscis, & postmodum alias quoque gentes in civitatem receptas ita tamen, ut Tusci dominarentur, atque praeessent. Hoc enim signant verba illa:

Ipsa caput populis: Tusco de sanguine vires:

idest robur & potentia Tusci sanguinis. Restat ergo utcumque tandem verseris Mantuam a Tuscis conditam fuisse: quod Virgilius ipse Mantuanus totius antiquitatis peritissimus, & alii probatissimi rerum scriptores tradidere. Nec ullus est auctor, qui contra sentiat praeter unum Dantem, de quo valde admirari compellor, quod cum Tuscus ipse fuerit, & Virgilii, ut asserit, sectator, ea, quae de Tuscorum potentia a tot & tam claris auctoribus scripta sunt, neque legisse unquam, neque notasse videtur, & usque adeo a Virgilio discedit, ut cum ille de Tusco sanguine ortos Mantuanos asserat, & Ocnum nominet conditorem, iste quasi ignarus omnium aliam quandam originem assignet. Sed neque auctorem ullum opinionis suae, neque argumentum aliquod ad confirmandum inducit. Quare cedat ipse opinioni eorum, quos supra nominavimus, qui & proximiores temporibus illis fuere, & ab aliis scriptoribus vetustioribus accepere. Equidem scio, quae de Tiresia poëtae scribunt, omnia simulata esse atque conficta, nec veritatem habere, sed intellectum veritatis visis anguibus percussisque primo de mare in feminam versum, rursus deinde post aliquot annos percussis reversum in marem. Mox arbitrum sumptum inter

Jovem & Junonem pro feminae libidine tulisse sententiam, ob quam irata Juno lumen ademit. Jupiter casum miseratus cum oculos reddere fas non esset, divinandi scientiam in compensationem retribuit. Haec poëtarum deliramenta puerilia certe, ac nescio an satis pudica perscrutari omittamus. De eo solum videamus, quod ad Mantos fabulam attinet. Plato Philosophus in illo praeclarissimo libro, cui Phaedo nomen est, inde mantiam scribit, quod vates cum futura praedicunt, quasi quodam divino corripiuntur furore. Itaque mantes eos dici, quasi insanos & furentes, quod in delphicis Oraculis & sybillinis apparet responsis. Cum ergo Tiresiam Vatem fuisse constet, ac divinandi artem praecipuam habuisse, Manto, quae divinationem ipsam significat, hominem fuisse credam, atque non artem? Nimis socordis est fabulas sic accipere ut res veras, & in figmentis poëtarum non supra verba animum attollere. Nam quod filia Tiresiae dicitur, id ad omne, quod ex nobis peperimus, commune est. Enimvero peperisse Tiresiam divinandi artem ex eo patet, quod non ab homine aliquo inventore, sed a Jove largitore dicitur accepisse. Haec igitur divinandi ars Tiresiae filia, idest inventio fuit, quam Dantes quidem Virginem dixit, Virgilius autem doctius & verius matrem appellavit. Nam Virgo quidem nichil parit: itaque nec mater cujusquam est. Ars vero divinandi, & multos jam alios, & Ocnum in lucem, idest in claritatem produxit. Ut enim mater filium in lucem edit; sic ars, quae clarum aliquem & conspicuum reddit, mater illius merito nuncupatur. Vanum igitur & puerile est credere, Manto fuisse hominem, in Italiam venisse cum servis intra paludem remotam ab omni humano commercio constitisse, nisi hoc totum poëtice ac-

accipiatur, divinandi scilicet artem a graeco Tiresia repertam, postea in Italiam delatam esse, ex eaque arte Mantuae nomen datum. Plura, quam proposueram ab initio circa haec locutus sum ex eo tractus, quod plerique poëtici moris ignari figmentum pro veritate suscipiunt, & Manto hominem fuisse existimant, cum revera non fuerit homo, sed divinatio. Ad extremum contra pertinaces & repugnantes illuc redibo, etsi homo fuit Manto, & conditoris mater, tamen ipse conditor Tuscus fuit, nec mater graeca filii conditionem mutavit. Mantuam certe utcumque sit a Tuscis conditam fuisse plusquam certissimum est. Quod non poëta modo, de cujus sensu interdum ambigi solet, sed & Livius, & Plinius, & Servius stabiles certe atque firmi auctores tradidere. Neque vero te poeniteat, o inclyte Mantuanorum Ductor, originem tuae Civitatis a Tuscis venisse. Nulla enim ante Romanum Imperium gens in Italia, aut bello potentior, aut opibus insignior, aut pacis artibus gloriosior fuit. Haec enim ab Alpibus ad Fretum usque Siculum vi & armis domitas regiones Italiae possedit. Haec sola gentium Italicarum supero, inferoque mari nomen indidit, cum multum terra, plurimum mari posset. Haec Pelasgos graecam gentem Italia pepulit, haec Umbros antiquissimos Italiae populos bello superavit, trecenta illis oppida vi & armis ademit. Haec eadem gens postea adulescente jam Romano Imperio sola omnium bis Romam obsedit primum Porsenna Duce, secundum Vejentibus. Sola omnium a Romanis obsides accepit, & quidem tanta confessione victoriae, ut non solum mares, sed quod turpius est etiam feminas virgines dandi necessitas victis imponeretur, inter quas Consulis filia Valeria fuit, & Cloelia, quae ruptis vinculis fugiendo natavit. Nec ul-

ullum ob hostem, si gesta Romanorum legas, magis Romae trepidatum reperies, quam ob Etruscum, neque dictatores saepius dictos. Ab hac eadem gente, ut ad pacem venias, litterae in Italiam adductae, quas Romani quoque, ut postea graecas, sic primum Etruscas discere solebant. Ab hac ceremoniarum solemnia, ab hac numinis colendi scientiam, ritum, disciplinam Romani sumpsere. Ab hac Regum, Magistratuumque ornamenta omnia. Nam & XII. lictores, qui Regibus, Consulibusque apparebant a XII. Etruriae populis accepti, & sella curulis, ac toga praetexta, palmataque tunica, & currus aurei, ceteraque insignia Regum, & Magistratuum, tubae denique ipsae, quibus pugna accenditur, & hujusmodi omnia Tuscorum inventio sunt, postea a Romanis propter summam auctoritatem gentis imitando suscepta. Quid dicam de scientia divinarum rerum, & prospicientia futurorum, quae semper Etrusca disciplina vocitata est, & jam apud Romanos rerum dominos, atque victores? Quid igitur aut pace, aut bello magis inclytum esse potest, quam Etruscum nomen, si antiquitatem, & vetustam gentis gloriam inspicias? Denique haec eadem gens hodie quoque non postrema Italiae est. Sed & splendore urbium, & magnitudine ingeniorum, opibusque & potentia nulli Italicae genti, ut sine invidia dicam, inferior. Vale ex Florentia VI. Kal. Junias. MCCCCXVIII.

XXVI

LEONARDUS ARRETINUS S. D. JOHANNI NICOLAE SUO.

Suam Ethicorum versionem defendit.

ADmiratum dixisti doctum quemdam virum quod in Ethicorum interpretatione, quam nuper edidi ita scriptum fuerit *summum bonum, quod omnia appetunt*, quoniam antiqua interpretatio habuerit non summum bonum, sed bonum. Ego autem illud ante omnia oro, ut neque tibi, neque cuiquam admiratio sit, si antiquus interpres in locis quamplurimis aliter ac ego dixerit. Hoc enim ipsum interpretatio mea pollicetur in quibus ille non bene dixerit, me aliter dicere. Deinde illud peto, ne putet quisquam me temere quicquam, aut inconsulte posuisse. Videbam enim ab ipso initio magnas michi controversias non defuturas praesertim adversus eos, qui vetustas, ut vere dicam, ambages ex antiqua illa interpretatione imbibissent. Itaque hoc impendente metu nullum est verbum a me immutatum, quod non millies olfecerim prius. Si unus apex vel unum jota ad sensum Aristotelis additum scienter a me sit, vel detractum, non recuso equidem, quominus falsi condemner. Quamobrem commonefacio omnes benigne, & amice, ne in legenda interpretatione mea damnare quicquam properent. Intelligant prius graecas litteras, & vim verborum probe norint, in quibus nos supra XVIII. annum assiduo paene studio versati nullum praestantem graecae linguae nitorem in-

intactum, illectumque dimisimus. Tam multa etiam ex Platone, Demosthene, Plutarcho, Xenophonte in latinum traduximus, ut jam in ea arte veterani simus, non tyrones. Cur haec pluribus verbis ad te scripsi? Non hujus mehercle gratia doctissimi viri, qui admiratus est, sed imperitorum, quorum certe maximus est numerus, ac leviter ad singula carpenda provolant. Nunc venio ad rationem verbi. Verbum enim τὸ ἀγαθόν illud significat, quod M. Tullius graecarum litterarum peritissimus in his libris, in quibus de hoc ipso disputat, Finem Bonorum interpretatur, quandoque etiam extremum appellat, quandoque summum. Nobis autem summum bonum placuit appellare, quoniam magis consuetum id verbum videbatur, quam aut extremum bonum, aut finem bonorum. Omnia tamen haec idem significant. Est igitur aliud ἀγαθόν, aliud τὸ ἀγαθόν. Primum enim bonum significat, secundum autem summum, & extremum bonorum, quod paulo post Aristoteles clarius ostendens inquit: *si igitur agibilium finis quispiam est, quem propter se ipsum velimus, alia vero propter illum nec omnia propter aliud optamus, nam sic in infinitum esset progressus, jejunaque, & stulta resultaret cupiditas, manifestum est id esse summum bonum, & optimum.* Hic idem verbum ponit τἀγαθόν, quod supra posuerat. Clarius in X. Libro hoc expressit, dum de voluptate disputat, quam nonnulli summum bonum esse putabant, atque in ea felicitatem consistere arbitrabantur, sic enim dicit: *Eudoxus voluptatem summum bonum esse censebat, propterea quod cuncta rationalia & irrationalia illam appetere cernebat. Singula enim, quod sibi bonum sit reperire, quemadmodum escam. Quod autem omnibus bonum sit, & quod omnia appetunt, id esse summum bonum.* Hic idem verbum est in

P 4 grae-

graeco, quod fuit ibi: *propterea quod bene ostenderunt summum bonum, quod omnia appetunt*. Et sane eadem sententia. Nam quod ibi dicit *bene ostenderunt*, de Eudoxo, & sequacibus intelligit, cujus hic recitat sententiam, ita utrobique est τὸ ἀγαθὸν. Sed interpres ille in primo dixit *bonum quod omnia appetunt*: hic autem dicit *per se bonum*, & sic ex eodem verbo, ac iisdem syllabis diversam pro suo arbitrio prompsit sententiam. Nam si bonum dicendum fuit, & ea est significatio verbi, cur dixit postea *per se bonum*? Sin autem per se bonum dicendum magis erat, cur dixit *bene enuntiaverunt bonum, quod omnia appetunt*. Nam quod inquit *enuntiaverunt*, id quoque alienum est a graeco, quod manifeste dicit *ostenderunt*, non *enuntiaverunt*. Sed hoc leve: illud grave, & non ferendum, quod idem verbum alibi *bonum* alibi *per se bonum* interpretatur, cum utrobique dicendum fuerit summum bonum. Nam in verbo τὸ ἀγαθὸν nichil est, quod significet *per se*. Dicere autem *bonum* non potest, cum dicatur quod omnibus bonum sit, & quod omnia appetunt, id esse τὸ ἀγαθὸν. Absurdum enim foret, si diceremus, quod bonum sit omnibus, & quod omnia appetunt id esse bonum; sed dicendum est id esse summum bonum, hoc est finis, & extremum bonorum. Haec est procul dubio verissima, ut vides, interpretatio, & significatio verbi, nec ullam habet dubietatem, quin ita sit. Duas igitur propositiones in principio libri Aristoteles praemittit; Una est omnem artem, omnemque doctrinam bonum aliquod appetere. Alia est omnium tandem appetitum ad summum bonum referri. Haec secunda propositio ex prima deducitur. Ratio hujus est, quia bona, quae appetuntur alia sub aliis continentur, donec perveniatur ad unum summum. Quapropter bene ostenderunt summum

mum bonum, quod omnia appetunt. Hanc argumentationem Aristoteles artificiose prosequitur usque ad conclusionem, quae est ibi: *necesse est id esse summum bonum, & optimum*, & huic sententiae utpote verae omnia consonant, quae sequuntur. Vale. Post scriptas litteras aliud occurrit, quod subjiciam ad probationem, quod τὸ ἀγαθὸν significet summum bonum. Aristoteles in primo Ethicorum circa finem dum quaerit an felicitas sit laudabilium, vel honorabilium sic ait: videtur Eudoxus probe voluptati principatum defendere, quod cum non laudetur voluptas, & sit bonum, praestabilius aliquid significari putat, quam ea, quae laudantur. Talem enim esse Deum, & summum bonum, ad haec enim & alia referri. Litera habet in graeco talem esse Deum, & τὸ ἀγαθὸν, quod aliter exponi non potest, quam summum bonum. Nam dicere per se bonum alienum est a significatione graeci verbi, ut patet etiam mediocriter in ea lingua eruditis. Dicere autem bonum alienum est a sententia ut quivis intueri potest. Repugnaret enim sibi ipsi, si diceret praestabilius aliquid significari, quam bonum, & postea concluderetur esse bonum. Sed est dicendum summum bonum, quod Deo parificat, & ad ea referri cetera asseverat. Ut autem videant increduli, & pertinaces dicendum esse summum bonum, & non per se bonum, subjiciam Boetii verba, qui unus omnium nostrorum in graecis litteris doctissimus fuit. Ex hoc enim Aristotelis dicto, quo asseritur ad Deum & summum bonum cuncta referri, Boetius probat Deum & felicitatem esse idem. Verba illius haec sunt. Quod a summo bono diversum est sui natura, id summum bonum non est, quod nefas est de Deo cogitare, quo nichil constat esse praestantius. Sed summum bonum beatitudinem esse concessum est. Igi-

Igitur Deum eſse ipſam beatitudinem neceſse eſt confiteri. Item paulo poſt inquit: Duo ſumma bona, quae a ſe diverſa ſint, eſse non poſsunt: Atqui & Deum, & beatitudinem ſummum bonum eſse collegimus.

Finis ſecundae & ultimae Partis Epiſtolarum Familiarium Leonardi Arretini.

LEO-

LEONARDI BRUNI ARRETINI

ALIQUOT

EPISTOLAE

POPULI FLORENTINI NOMINE AD CONCILIUM BASILEENSE CONSCRIPTAE.

I.

SACROSANCTAE SYNODO BASILEENSI.

Nullam Urbem Florentia aptiorem ad Concilium recipiendum.

REverendissimi in Christo Patres, & Domini post humilem recommendationem. Jampridem audientes mirabilia, ac fructuosissima opera Sacrosanctæ Synodi Basileensis incredibili affectione, immo potius devotione erga illam inflammati

mati eramus. Quis enim non admiretur illius opera? Quis non ad coelum laudibus extollat? a qua conſpiciat uſque adeo peſtiferas haereſes amputatas, ac ſanata tam periculoſa populi vulnera, a qua etiam prolapſa permulta ſanctiori diſciplina correpta, ac deformia reformata eſſe videamus. Quid dicemus de pace atque concordia Chriſtifidelium ab eadem Synodo multis laboribus procurata? Quid de nefariis bellorum turbinibus, aut ſublatis omnino, aut certe compoſitis? Fatemur nos quidem pro hujuſmodi ſollicitudinibus, atque curis, pro hujuſmodi operibus, ac beneficiis in Populum Chriſtianum collatis omnes teneri, atque debere ſanctiſſimam Synodum praecipua reverentia, devotioneque complecti. Nunc autem cum ardet eadem ſacroſancta Synodus circa reductionem unionemque Graecorum, ex eadem officina caritatis, & ſapientiae, ac beneficentiae manat, ut ad ceteros labores pro communi utilitate ſuſceptos hoc unum opus vere laudabiliſſimum ſuperaddatur. Ad quod quidem conficiendum ſi dignabitur ſacroſancta Synodus urbem noſtram pro loco, quemadmodum Orator veſter aſſerit, acceptare, gaudebimus nos quidem tamquam participes, atque coadiutores tanti boni. Et profecto affirmare audemus nullum in tota Italia locum magis idoneum ad tantam rem conficiendam reperiri poſſe, quam civitatem noſtram, tum propter animos noſtrorum Civium mirabili devotione erga eamdem Synodum affectos, tum propter capacitatem loci, tum propter opportunitatem ſitus, tum propter ubertatem, & abundantiam rerum ad vitam pertinentium, ac ſuper omnia propter ſecuritatem, & libertatem. Et de affectione quidem noſtra ſatis ſuperius dictum ſit. De capacitate vero loci quid attinet diſputare? Cum ſit civitas noſtra ſpatioſa, & ingens

gens

gens, atque plena splendidissimorum aedificiorum infinitae quasi multitudinis capac um? S tus autem opportunitas major reperiri non posset, cum sit terra, marique accessibilis. Duobus siquidem maribus Italia cingitur, quorum alterum territorio nostro pertingimus, portumque in eo habemus inclytum, & famosum, ab altero vero littore nostro ultra viginti passuum millibus cum territorio nostro distamus, ut si Graeci per superius mare, quod est illis aptius, venire velint, & vel Ravennae, vel Arimino suis navibus applicare, propinquum sit territorium nostrum ad eos suscipiendos. Sin per inferius mare adventare velint, in Portum nostrum Pisanum statim descendent. Abundantia vero rerum summa est, cum & maria undique multa importent, & territorium habeamus uberrimum tritici, olei, vinique optimi, ac ceterarum omnium rerum inprimis abundans, tantaque latitudo est territorii nostri, ut supra centum millia passuum quoquo versus extendatur, habemusque in eodem territorio oppida permulta, & aliquot urbes longis spatiis inter se distantes, quarum unaquaeque sufficiens esset, si forsan aliquam ob causam expediret, Concilium recipere, atque optime alere. Securitas autem praecipua nostris in locis est propter libertatem civitatis, quae nullius dominio paret, sed se ipsam in justicia & aequitate gubernat, neque cuiquam patitur violentiam inferri. Hac igitur fiducia inducti quam large & affectuose responderimus praestantissimo viro Domino Guaspari de Perusio Oratori vestro super hac materia ad nos misso, Reverendissimae P. V. ab eo potuerunt intelligere. Nam & securitates postulatas plenissime dedimus, & circa summam septuaginta millium Florenorum ab eo requisitam, quoniam ipse mandatum non habebat, parati erimus,

cum

cum assignamentum, & cautiones ad hoc opportunae praestabuntur, quod postulatur efficere. De ceteris autem, quae pertinent ad pretia rerum, & taxationes domorum, & alia hujusmodi larga manu permisimus, atque concessimus recordantes, quod jam saepius Curia Romana fuit in civitate nostra, & semper Curiales invitissimi, & contra eorum desiderium recesserunt. Ita se bene tractatos in illis rebus per experientiam cognoscebant, quod multo magis nunc facere parati sumus. Datum die III. Julii 1436.

II.

SACROSANCTAE SYNODO BASILEENSI.

Pecuniam a Concilio postulatam promittit.

REverendissimi in Christo Patres, & Domini post humilem recommendationem. Scripsimus nuper Sacrosanctae Synodo per litteras duplicatas ostendentes sinceritatem devotionis nostrae, & quod gratissimum nobis foret, quodque summi beneficii loco acciperemus, si sacrosancta Synodus, quemadmodum nobis per Oratorem suum intimavit, civitatem nostram pro loco, atque sede Concilii in hac laudabilissima reductione Graecorum tractanda, & Deo auctore concludenda recipere dignaretur. Verum quia in eisdem litteris mentio fit de summa septuaginta millium Florenorum postulata, & dubia quaedam possent apud mentes aliquorum exoriri, ad declarandam, rectificandamque eam partem offerimus assertive, & expresse summam illam septuaginta millium florenorum juxta postulationem fa-

factam nobis per Dominum Guasparem de Perusio Oratorem vestrum. Et rursus quia de assignamentis, & cautionibus faciendis pro restitutione ejusdem summae in litteris nostris fit mentio, ad declarandam quoque istam partem, & omnem dubietatem tollendam dicimus nos in Reverendissimorum Patrum, idest Sanctae Sabinae Legati, & Sancti Petri ad Vincula Cardinalium declaratione remittere hujusmodi assignamenta, & cautiones remansuri contenti ad illos modos, & ad illa assignamenta, & cautiones, quae per eosdem Dominos Cardinales sufficere fuerit declaratum. Cum igitur pars ista pecuniarum nullum habeat dubium, ac devotio populi nostri erga Sanctissimam Synodum sit explorata, & certa, & opportunitas hujus loci tanta sit, ut reperiri major non possit, humiliter supplicamus eidem Synodo, & omni prece instamus, ut dignetur pro gloria sempiterna civitatis nostrae hunc locum acceptare atque eligere, cujus quidem opportunitas tanta est, ut non sit facile majorem reperire. Sive enim de situ quaeritur, duplicia maria opportunissime illi deserviunt, & a terra insuper habilissimus est, sive salubritas, nullo in loco amoenior aer est, nullo purior, sive commoditas, nullo in loco speciosiora, & capaciora aedificia reperientur cum templorum magnificentissima amplitudine, atque ornatu, sive abundantia, & bonitas rerum ad vitam pertinentium, nullo in loco praestantiora omnia. Quid dicemus de securitate, & libertate? Quae una res maxime per Sanctissimam Synodum ponderanda. Certe dicere audemus nullo in loco parem securitatem, libertatemque reperiri propter aequalitatem civium, & popularem gubernationem. Accedit etiam nomen, & gloria civitatis nostrae, quae non est postrema, neque obscura, sed profecto talis, ut illum

lum

lustrari a Sanctissima Synodo, & decorari a tanto cetu praestantissimorum virorum facillime possit, & ipsa certe nonnichil dignitatis, ac reputationis versa vice afferre. Quibus quidem rationibus nemo recte judicans alterum locum civitati nostrae in hac, quae tractanda est, materia anteferret. Datum die XIV. Augusti 1436.

III.

CARDINALI SANCTAE SABINAE, ET SANCTI PETRI AD VINCULA.

Eis gratias agit, eorumque arbitrio se permittit.

Reverendissimi in Christo Patres, & Domini. Si de agendis dignis gratiis Reverendissimis Paternitatibus Vestris pro tantis beneficiis, quanta Reipublicae nostrae conferre studetis, scribere aggrederemur, longa nimis verborum series foret a nobis explicanda. Sed nos verba dimittentes, gratam, sempiternamque memoriam susceptorum beneficiorum mentibus nostris defixam perpetuo reservamus. Scripsimus autem prius Sacrosanctae Synodo, quae scribenda nobis videbantur per litteras duplicatas. Nunc autem materiam accelerantes & omnem dubietatem resecare properantes, & simul fiduciam eximiam, quam in Vestris Paternitatibus habemus, ostendere volentes iterato scribimus Sacrosanctae Synodo magis assertive offerentes summam septuaginta millium Florenorum juxta requisitionem nobis factam, & in declaratione V. R. P. remittentes assignamenta, & cautiones pro restitutione ejusdem summae septuaginta millium Florenorum

no-

norum nobis facienda remanſuri contenti ad illos modos, & ad illa aſſignamenta, & cautiones, quae ſufficere nobis per V. R. P. fuerit declaratum. Inſuper hoc R. P. V. ſpecialiter dicimus, quod etiam ſi majori ſumma indigebit Sacroſancta Synodus pro confectione tanti boni, quantum ſcilicet eſt reductio Graecorum, parati erimus de illa ſubvenire, atque ſupplere, ſi modo eligi locum iſtum, & hic tractari tantum bonum contingat. Quare R. P. V. hortamur, rogamus, atque etiam ſupplicamus, ut non tantum pro bono noſtro, verum multo magis pro univerſali, & pro tantae rei confectione velitis hunc locum noſtrum promovere, quia nullus habilior, nullus aptior, nullus efficacior ad tantam rem conficiendam poſſet faciliter reperiri, neque in quo ſecuritatem, atque libertatem majorem poſſit ſibi Sacroſancta Synodus abſque ullo dubio repromittere. Datum die XIIII. Auguſti 1436.

IV.

DOMINIS CARDINALIBUS SANCTAE SABINAE, ET SANCTI PETRI AD VINCULA.

Oſtendit Picininum non invaſiſſe ditionem Florentinam

REverendiſſimi in Chriſto Patres, & Domini. Deductum eſt ad notitiam noſtram, quod nonnulli apud Sanctum Concilium fama divulgaverunt Nicolaum Picininum cum gentibus Ducis Mediolani territorium noſtrum invaſiſſe, ac perveniſſe cum vexillis ſuis uſque ad portas noſtrae ci-

vitatis. Sive igitur ex calumnia, sive ex errore hujusmodi famam divulgaverunt, necessarium putavimus R. P. V. de veritate certiores reddere. Venit enim Nicolaus Picininus cum omni robore Ducis Mediolani in territorium civitatis Lucanae, & a nobis per litteras, & nuntios rogando petivit, ut transitum sibi per territorium nostrum concederemus, ut ipse duo millia equitum ad Franciscum Picininum filium suum, qui est in finibus Regni Apuliae posset transmittere. Promittebat vero indemnitatem pro suis, qui trasmitterentur, & quod non amplius una nocte in territorio nostro moram traherent. Nos autem utpote qui non satis de hujusmodi transitu confidebamus, magnificum Comitem Franciscum Sfortiam, ac reliquas gentes nostras Nicolao Picinino, & suis opposuimus aditus illos occupantes, per quos verisimiliter transitum ab eodem Nicolao, & suis fieri oportebat. Quo facto nec Nicolaus Picininus se se movit de territorio, nec transire tentavit veritus magnitudinem copiarum, quae sibi, & suis per nos fuerunt oppositae. Itaque sileant qui dicunt illum invasisse territorium nostrum. Neque enim intrare fines nostros ausus est, nec de territorio Lucano exivit, nec illum ipsum, quem postulavit, transitum potuit obtinere obstantibus, ac repugnantibus validissimis copiis nostrae civitatis. Quare Paternitates Vestras rogamus, ut velint de hoc ipso apud Sacrum Concilium notitiam praebere, ne forsan aliqui astute, & maligne famam istam vulgaverint ad opinionem civitatis nostrae deprimendam. Datum die 30. Octobris 1436.

CON-

V.

CONCILIO BASILEENSI.

Negat Florentinos foedus iniisse cum Pontifice.

Reverendissimi in Christo Patres, & Domini post humilem recommendationem. Quia percepimus esse nonnullos, qui ad excludendam civitatem nostram in sacrosancta Synodo divulgarunt nos habere confoederationem, & ligam cum Domino Papa, visum est nobis declarare per literas nostras veritatem, ut illi, qui falso vulgaverunt, de suo mendacio fructum non reportent. Noverint igitur R. P. Vestrae, quod haec Civitas nostra utpote Christiana, atque fidelis semper fuit, magnam habuit devotionem, ac reverentiam erga Romanam Ecclesiam, ut probari potest per multos casus, & res gestas. Cum Papa tamen Eugenio Romano Pontifice hodierno neque ligam habemus, neque confoederationem ullam, & praeter devotionem, & reverentiam, quam sibi ut Romano Pontifici debemus, in nullo penitus obligati sumus. Haec est veritas, quam illi ipsi non ignorant, qui contraria divulgant, sed faciunt causa decipiendi, atque fallendi. Quocirca V. R. P. humiliter rogamus, ne velint hujusmodi disseminatoribus fidem impartiri, utpote falsis, atque variis. Nostra enim civitas libertatem habet purissimam, & securitatem omnimodam, neque Romano Pontifici aliqua ratione obligata existit, nisi illa communi, per quam ipsi tamquam Pontifici reverentiam debitam impertimur, quemadmodum ceteri populi Christiani. Datum die XXIII. Decembris 1436.

INDEX I.

EORUM, AD QUOS EPISTOLAE SCRIPTAE SUNT.

A

B

C

Deme-

D

E

F

G

H

I

Pog-

INDEX II.

QUI EXHIBET RES, ET CLARISSIMORUM VIRORUM NOMINA, QUORUM IN HIS EPISTOLIS MENTIO FIT.

A

B

Can-

C

D

E

F

Gafpar

G

H

I

M

N

P

R

S

T

U

V

Z

A D.

ADPROBATIONES.

ILluſtriſſimus, & Reverendiſſimus Dominus Salvinus Salvinius Canonicus Florentinus videat Librum hunc, cui Titulus: *Leonardi Bruni Arretini Epiſtolarum Libri VIII.*, & referat, an aliquid contineat, quod Catholicae Fidei, vel bonis moribus adverſetur.

Datum Flor. 14. Novembr. 1740.

Julius del Riccio Vicarius Generalis.

ILluſtriſſimi, & Reverendiſſimi Domini Vicarii Generalis Florentini demandatae mihi curae obtemperans, cum Librum hunc *Epiſtolarum*, *&c.* accuratè, diligenterque perlegerim, nihil in ipſo offendi, quod vel Chriſtianae Religionis ſanctitati, vel bonis moribus adverſetur; quare, ut in manibus eat doctorum virorum, luce dignum cenſeo.

Ex aedibus meis III. Kal. Julias A. S. MDCCXLI.

Salvinus Salvinius Canonicus Florentinus.

Attenta ſupradicta relatione imprimatur

Julius del Riccio Vicarius Generalis.

REv. Adm Pater Thomas Maria Griſelli Ord. Praed. Sacrae Theologiae Profeſſor Primarius in Collegio S. Marci Florentiae, & S. Officii Conſultor Theologus juſſu Reverendiſſimi Patris Inquiſitoris Generalis videat *Libros Epiſtolarum Leonardi Arretini*, *&c.* & referat, an permitti poſſit, quod typis mandentur.

Dat. in S. Officio apud S. Crucem Florent. 1. Dec. 1740.

F. Franciſcus Antonius Zenoſſi Min. Conv. Sac. Theologiae Magiſter, Vicarius Generalis Sanctae Inquiſitionis Florentiae.

Juſ-

JUſſu Reverendiſſimi Patris Magiſtri Pauli Antonii Ambrogi Generalis Inquiſitoris attente perlegi Librum, qui inſcribitur *Leonardi Bruni Arretini Epiſtolarum, &c.* ipſumque dignum cenſeo, qui publica luce donetur.

Dat. Florentiae in Collegio Divi Marci Ordinis Praedicatorum 20. Decembris 1740.

Fr. Thomas Maria Griſelli in ſupradicto Collegio Primus Sac. Theol. Profeſſor, & Sanctae Inquiſitionis Conſultor Theologus, &c.

Stante ſuperiori atteſtatione Imprimatur

Fr. Franciſcus Antonius Benoffi Min. Conv. S. T. Mag. Vic. Gen. S. Inquiſ.

Carolus Ginori Vidit.